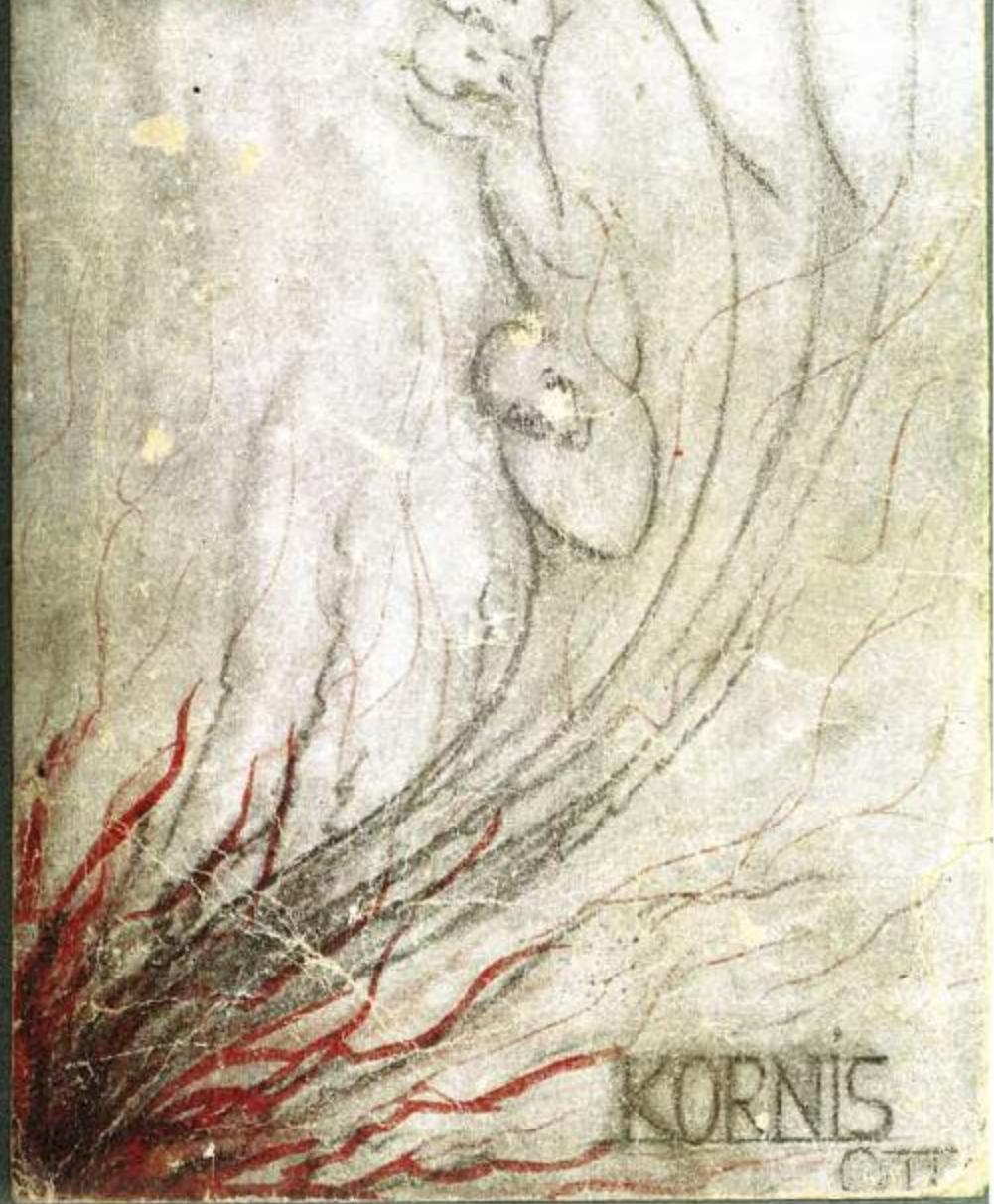

TRUST

KORNIS

OTT

A borítékrajzot Guffmann Edit tervezte

KORNIS OTTÓ

FÜST

Felelős kiadó: Kornis Ottó

Minerva Rt. Kolozsvár, Nr. CII-12. 8461. — Felelős-vezető: Kiss Márton igazgató

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

KOLOZSVÁR 1945

ELŐSZÓ

Egy nép tragédiájáról írok, amely úgy hordozza magával szerencsétlenségét, mint sorsának lényegét. Történelme nem más, mint szenvedéseinek felsorolása. Hogy miért van ez így? Nem tudom és nem kutatom. Mert az én számomra éppen úgy, mint akárki más számára is, aki végigjárta a deportáció útját, már nem lehet érdekes ez a filozófia. De Shakespeare-ra kell gondolnom, aki azt mondotta, hogy vannak olyan dolgok égen és földön, amelyek megmagyarázhatatlanok. Talán ez is olyan. De mondom, engemet ez már nem érdekel. Mondhatnak a zsidókról, amit akarnak. Hogy ilyenek és olyanok. Hogy ennek ez, annak meg az az oka. Én nem is akarom hallani az ilyen bölcselkedő okoskodásokat. Mert nincsen és nem is lehet olyan okoskodó bölcs, aki meg tudná magyarázni, hogy miért kell és hogyan lehet apró gyermekeket tűzbe dobni, olyan gyermekeket, akiknek fehér lelke még a gyűlölet tanát is befogadhatja és akikből, akár fasisztákat is nevelhetett volna az, aki nemcsak gonosz, hanem gondolkozó valaki is egyben. Bizony, így állok én ezzel. Egyszerűen süket vagyok, ha valaki azt akarná nekem megmagyarázni vagy megokolni, hogy miért kellett elveszítenem azokat, akiket jobban szerettem tízmillió év minden bölcsességénél és filozófiájánál.

Ez a nagy és komolykodó játék, az élő emberek játéka, már nem a mi játékunk többé, nem is kérünk már abból magunknak részt. Mert mi, akárhányan is vagyunk, száz és száz véletlennek köszönhetjük, hogy életben maradtunk és éppen azt nem tudjuk megérteni, hogy miért éppen mi vagyunk azok, akiket nem dobtak a krematóriumba, miért éppen mi vagyunk azok, akik kibírtuk a hosszú éhséget, vagy miért éppen mi vagyunk azok, akiket nem csipett meg a beteg tetű. Ezek a mi kérdéseink. Mert mi deportáltak vagyunk. Külön, sajátos gondolataink vannak, amelyek sajátos emlékekből táplálkoznak és gyakran megesik, hogy tágranyílt szemekkel nézünk bele valamibe, oly hihetetlennek tűnik, hogy valóban mi vagyunk azok, akik tovább kell csináljuk az életet. Mert mi deportáltak vagyunk és azok is maradunk — mindörökké.

Nagyon nehéz mindezt megmagyarázni, mert nagyon sok mindent kell megérteni még ezzel kapcsolatban. Legfőképpen azt, hogy alig vannak már életben azok közül, akik résztvettek életem e legnagyobb élményében, akik velem együtt indultak el, hogy soha ne térjenek haza. Meghalt Boskovics Imre, néhai ghettóbeli rendőrfőnököm és meghalt Feuermann is, az Ukrán Oroszlán, de a többiek is mind, akikkel együttműködtem, hogy fenntartsuk a rendet abban a nagy rendetlenségben. De abból a vagonból is, amelyben elhagytam szülőföldemet, mindössze négyen vagyunk életben. Hetvenháromból négyen. A többiek nem tértek vissza. De azok közül is, akikkel együtt húztam fel a rabruhát, vagy később kerültem össze, hogy együtt éljünk a rabok keserű, mindennél keserűbb életét, akikkel együtt reméltem azt, amiben lelkünk mélyén már alig hittünk, igen kevesen vannak már életben. Közvetlenül a felszabadulás után halt meg a szatmári Hegedűs Zoltán, aki oly sokszor állott mellettem a hideg hajnali Appelleken, meghalt a választékos beszédű öreg Wurzel, akít mi öreg profétának neveztünk, aki mindig csak a kitaratást hirdette közöttünk hangos szóval, meghalt a két Soreanu is, apa és fia, a két Peller, apa és fia, meghalt Feldmann Jóska is, aki már csak a túlvilágon vonhatja felelősségre csalfa jószunkat, meghalt Grosz Lajos az auschwitzi Hauptmann, a néhai snájdig katonatiszt, meghalt doktor Márkus, aki a túlvilágig jutott el a kalóriák tudományával, Versinszky Fedor, a kárpátaljai költő, aki mindig az eget kutatta kék szemével és még annyian mások, akik mellettem sorakoztak, mellettem álltak az Appelleken, mellettem meneteltek a munkából hazafelé... Egész tömegek haltak meg mellettem, egész hadseregre való ember, akiknek rabruhája mögött emberi szív dobogott, szemüket pedig mindig magam előtt látom, mintha számonkérnék tőlem, hogy miért éppen ők lettek az áldozat, miért éppen ők... miért... miért...

És én csak ennyit tudnék nekik válaszolni: meghaltatok, mert zsidóknak születtetek.

Egy nép tragédiájáról írok, amely úgy hordozza magával szerencsétlenségét, mint sorsának lényegét.

Kolozsvár, 1945 november 5.

K. O.

I.

A zárt vagon

Késő délután még résztvettem azon a megbeszélésen, amely a másnap indítandó úgynevezett negyedik transzport összeállítására vonatkozott. Mi, akik a téglagyári ghettó zsidó rendőségén teljesítettünk szolgálatot és az előbbi három transzportot elrendeztük és útnak indítottuk, már rendelkezünk annyi tapasztalattal és hozzáértéssel, hogy ez a megbeszélés a lehető legrövidebb lehessen.

— A negyedik transzport ugyancsak háromezerkettőszáz emberből fog állani. Csomagot mindenki csak annyit vihet magával, amennyit elbir, de katonailag használható pokrócot vagy takarót senki se kíséreljen meg magával vinni, mert azt amúgyis elszedik a csendőrök és rendőrök. A sorakozó több oszlopban történik, éppen úgy, mint eddig, de, ha lehet, mégis kezdjük el korábban a rendezést, nehogy elkéssünk vele... Uraim, reggel hétkor ugyanitt találkozunk.

A ghettó zsidó rendőrfőnöke, Boskovics Imre, mondókáját befejezve, megfogta a szék két támláját és felemelkedett ülőhelyéről. Én viszont ülve maradtam.

— Nem jössz? — nézett reám.

— Még nem — mondtam —, ülj csak vissza a helyedre.

Rendőrfőnököm visszaült engedelmesen a helyére, közben arcomat figyelte, hogy leolvassa rólam viselkedésem okát.

— Persze — mondotta aztán —, hiszen te is holnap més a negyedik transzporttal. Nem változtattad meg elhatározásodat?

— Nem. Szó sincsen róla — mondtam határozottan. — Holnap föltétlenül megyek. Nekem elegendő volt már ebből a ghettóéletből és különben is, túl akarok lenni azon, aminek amúgyis el kell jönnie. Menni, föltétlenül megyek, bár kissé nyugtalanodom, amikor búcsút veszek tőletek... Ha ugyanis föltétlenül bizonyossággal tudnám, hogy hova megyek...

— Hová? — vágott szavamba Boskovics — hiszen nagyon is jól tudod te ezt... Minden jel szerint a Dunántúlra, egy gyűjtőtáborba, ahol szépen kivárjuk a háború végét.

— Te hiszed ezt? — kérdeztem élesen.

Rendőrparancsnokom felelet helyett ismét megfogódzott a karosszék két támlájába és zavartan nyelt egyet. Aztán széjjelnézett a kicsiny szobában, ahol néhány még ittmaradt rendőrségi emberünk figyelte párbeszédünket, de mert valamennyiük arcáról ugyanazt az óhajt olvashatta le, hogy erre a kérdésre föltétlenül feleletet várnak, végre újból visszanezett reám. Fezült pillanat volt ez. Amióta ghettónkból ezeket az emberszállítmányokat útnak indítottuk, még mi is, akik beosztásunk folytán résztvettünk a tömeg felsorakoztatásával járó nehéz munkában, még mi is tele voltunk palástolatlan aggodalommal, valahányszor egy-egy rokonunkat vagy jóbarátunkat indítottuk útnak. Hova mennek, hova viszik ezeket az embereket és vajjon mily célból? És ott állunk mindig egy kis földhányáson, hogy minél távolabbra követhessük tekintetünkkel az elmenőt, mert nem tudtuk elnyomni magunkban a mindúntalan feltörő kérdést, vajjon látni fogjuk-e még őket az életben? És addig álltunk ott a földhányáson, amíg el nem tűnt a sor a kiskapu mögötti fordulónál. Bizony, tört ki belőlünk ilyenkor az aggodalom, nemsokára én, nemsokára mi következünk.

— Valóban itt az ideje annak — kezdte el rendőrfőnököm —, hogy fölvázoljuk a valóságos helyzetet... Legelőször is alkalmunk volt látni azt az írásbeli parancsot, amit Urbán magyar királyi rendőrtiszt, ghettónk rendőrparancsnoka kapott felsőbb hatóságától még az első transzport elindítása alkalmával. Hiszen emlékeztek még a szövegre... Ebben az írásbeli parancsban szó szerint ez állott: »...állítson össze háromezerkettőszáz embert a Dunántúlra való szállítás végett.« — Boskovics Imre itt szünetet tartott, hogy összeszedhesse magában a bizonyítékokat, nyilvánvalóan nem is annyira a többiek, mint inkább a saját maga megnyugtatóra. — Na, most már — folytatta a beszédet — itt van zsidó táborvezetőnk, Balázs doktor tegnapi megnyugtató kijelentése. Beszélt ugyanis két magyar baloldali beállítottságú orvossal, akik megbízás folytán, autón elmentek a Dunántúlra, ahol megállapították, hogy első transzportunk már be is futott a kenyérmezői állomásra... Aztán itt van még a Kohányi-féle kijelentés is, akinek sikerült felvennie a kapcsolatot azzal a mozdonyvezetővel, aki az ominózus vonatot Kenyérmezőre bevezette... Ezek végeredményben is a mi embereink, szávaiknak súlya és értéke van... Különb... ennyi az, amit tudunk, ennyi az, amire építhetünk... Semmivel sem több, semmivel sem kevesebb...

— Sajnos, ebben tévedsz — mondtam és nem tudtam elnyomni egy sóhajt —, határozottan van még más is, amit tudunk és amit tudnunk kell. Híre jött ugyanis annak, hogy néhány eltávozottnak sikerült útközben levelezőlapokat kicsempésznie a vagonból és néhány ilyen lap meg is érkezett rendeltetési helyére. Tudod, hol tették postára ezeket a levelezőlapokat? — A jelenlévők lélegzetüket visszafojtva figyelnek reám. — Az egyik Szerencséről jött, egy másik pedig Kassáról... Azt pedig valamennyien tudjátok, hogy innen Kolozsvárról a Dunántúl felé vezető út nem Szerencsen és Kassán visz keresztül... Sőt... —

Döbbenetes csend. Hosszú, hosszú csend. És szinte rosszszul esik, amikor Feuermann rácsap az asztalra. Feuermann, aki, mint munkaszolgálatos végigcsinálta Ukrajnát is, egymás között csak Ukrán oroszlának neveztük és mert emiatt nagy tiszteletnek örvendett, valamennyien kíváncsian néztünk paulwegeneri, jellegzetes arcára, mintha éppenséggel ő volna a legelhivatottabb arra, hogy világosságot derítsen ebben a homályos ügyben.

— Fiúk! — szólalt meg végre dörgedelmes hangján. — A helyzet az, hogy le kell számolnunk mindennel. Én nem bolondítom magamat. Itt valóban nem lehet tisztán látni, mert úgy tűnik, mesterségesen szítják ezt a homályt... De kövessétek példámat, aki elintézttem magamban ezt az ügyet... Ha szerencsénk lesz és belföldön maradunk, talán megmenekülünk, ha pedig kivisznek Németországba, akkor el vagyunk vezetve... Több tanakodni valónk nincsen... Itt vagyunk drótok között és fegyveres őrök vigyáznak reánk, sorsunkat már úgyszem kerülhetjük el, hiszen a kezeik között vagyunk... Nem kell sóhajtozni, úgyszem fölösleges... Legyen, ami lesz... — A nyomaték kedvéért még egyet ütött az asztalra, aztán nógatólag nézett reánk. — Eleget dolgoztunk már máma — mondta azután — gyerünk hazafelé.

Az Ukrán oroszlán szavaiból erőt akartam meríteni, de ez sehogyan sem sikerült. Legyen, ami lesz, mondogattam magamban, de gondolatban mégis folyton visszatértem ama szörnyű elképzeléshez, amelytől nem voltam képes szabadulni, vajjon mégis mi lesz akkor, ha kivisznek az országból és kiadnak minket a németeknek. Mi lesz, mi lesz? Sehol sem találtam helyemet és ezért búcsú ürügye alatt sétálni kezdtem a ghettoa terein és szűk sikátorain. Hiszen nincsen kizárva a szomorú lehetőség, hogy ez a mai lesz a legutolsó estém, amit itt tölthetek el szülővárosomban. És a nap is már leáldozóban

van, nemsokára ránk borul a sötétség. Sietni kell. Ez a búcsú-séta nem lehet túlságosan hosszú és szentimentális.

Alig néhány hete csak annak, hogy a rendőrök hajnaltájban felköltöztek álmomból és néhány percet engedélyezve, hogy a legszükségesebb holmimat magamhoz vegyem, teherautóra raktak és kihoztak ide a téglagyárba. Csak néhány hét telt el azóta és ez a rövid idő elegendő volt ahhoz, hogy eme dróttal elkerített terület minden zugához-sarkához értékes emlékek kössenek. Itt van például ez az üres box ebben a már kiürített barakkban, ahol egy reggel elgondolkozva állottam meg, mert odabentről kihallatszott egy férfi imája: „Mily szépek a sátraid Jákob és lakhelyeid Izráel.” Igen, elgondolkozva állottam meg, mert megcsapott valami mély-séges felismerés lángja, amit alig bírtam magamban akkor hirtelen megfogalmazni. De szörnyen égetett belülről, mert úgy tűnt, mintha élem tárulkozna egész szerencsétlen múltunk és minden történelmi megpróbáltatásunk, mindaz, amit hosszú évszázadokon keresztül könnyben és szenvedésben megfizettünk valami beidegződött fikcióért, amit oly nehéz, talán nem is lehet megmagyarázni. Aztán itt van ez a fakorlát a tégláégető padlására vezető lépcső hajlatában, amely egyébként otthonomul szolgált. A korlát. Itten állottam akkor, amikor első szállítmányunk, az első transzport útnak indult... Emlékszem jól arra a pillanatra, amikor a szamosújváriak első csoportja feltűnt a szembenlévő két barakk közötti sikátorból. Legelől egy idősebb férfi haladt, szemüveges, komoly, barázdáktól felszántott arcát nem lehet elfelejteni; két lábát csak nehezen tudta használni és ezért két fiatalember két oldalról támogatva vitte előre. Lekötötte figyelmemet, mert jól tudtam én akkor, hogy nem pusztá véletlen az, hogy éppen ez a rosszuljáró férfi halad legelől. A zsidók szeretik a jelképeket. Az a két rossz láb a sor legelején bizonyára háborúban rokkant meg és ez az ember ott bizonyára vérét ontotta azért a hazáért, amely most oly csúnyán megalázza őt. És ugyanitt, ugyanennél a korlátnál állott édesanyám is megérkezésünk reggelén, innen nézte végig azt a jelenetet, amikor az a német SS-katona botütésekkel nógatott engem nagyobb munkateljesítményre. Később aztán persze megszoktuk azt, hogy a német katonák ütnek, csad édesanyám nem tudta elfelejteni ezt a jelenetet és folytonosan azt hajtogatta: „Csak legalább én ne láttam volna.” Aztán valamivel feljebb, a tégláégető padlásának, ennek a nagy hodálynak, a bejárata, ahol május harmadikán este olyan nagy ijedelemben volt részem. Kilenc órakor este éppen őrszolgálatot tel-

jesítettem az ajtóban és éppen a ragyogó, csillagos égboltozatban gyönyörködtem, amikor megszólaltak a város légi veszélyt jelentő szirénái. Megijedtem, mert pániktól tartottam. Megrémtül arccal fordultam meg és kitágult szemekkel néztem bele a nagy, sötét terembe, ahol többszázan voltak elszállásolva. Szörnyűséges pillanat volt ez. Azt hittem, most mindenki felugrik fekhelyéről és rohan kifelé a szabadba, mert itt, ez a magas kémény, igen kitűnő célpont a bombázó repülőök számára. De nem történt semmi. Mindenki nyugodtan fekhelyén maradt és hang se hallatszott. Sokkal fáradtabbak és fásultabbak voltak ezek az emberek, semhogy irtózáttal menekültek volna a pihenést jelentő halál gondolata elől.

Sétámat be kellett fejeznem, mert este lett és visszatértem a boxba, amelyet lakályos otthonná varázsoltak szüleim. A csomagok, amelyeket a holnap nagy útra magunkkal kellett vinnünk, már készen voltak. Főpróbát tartottunk. Fölvettük hátunkra a zsákokat, kezünkbe pedig azt, amit kézben akartunk vinni. Ami egyszer itt marad, az örökre elveszett. A hátizsák szíja hasította a vállamat. Vajjon el fogjuk-e tudni vinni mindezt az állomásig?

Másnap déljában — május harmincegyediké volt — a nagy téren már készen állottak a százas sorok és Urbán magyar királyi rendőrtiszt vezetése alatt a mi embereink több ízben leszámoltak minket. Létszám kellett, pontos létszám! A hőség kezdett kétségbeejteni, mert minél több holmi megmentésére irányuló törekvésem, akárcsak másokat, engem is arra indított, hogy több rend fehérneműt, két ruhát és két kabátot vegyek magamra. Csomagjaink a földön hevertek, hogy csak majd indításkor vegyük fel. Fiatal leányok járkáltak még a sorok között és a gyermekes anyáknak tejet, másoknak hideg, hűsítő feketekávé osztogattak. Közben repülőgépek keringtek a fejünk fölött, igen alacsonyan, egyesek szerint azért, hogy fényképfelvételeket készítsenek arról a ritka látványról, amelyet mostan nyújtottunk. A felsorakozott tömeg bámulatos csendben és rendben várakozott. Meglepő volt a gyermekek fegyelmezettsége is, mert még a legkisebbek, a legpajkosabbak sem sivalkodtak, hanem szófogadóan, csendben állottak szüleik mellett a sorban, mintha a fegyelmenek valami különös ihlete szállotta volna meg valamennyiüket. Az ittmaradók, a későbbjövők is szépen félrehúzódtak, hogy ne zavarják a rendezett sorokat, hiszen — ezt akarták hinni — csak arról van szó, hogy néhány nap múlva ismét találkozunk velünk valahol. A központi téren, ahol napokkal ezelőtt, amikor még szó sem volt transzportokról,

fiatalságunk sétálgatott látszólagos gondtalanságban, mint valamikor régen a római polgár a Forumon, most öregek és betegek tömege szorongott egy csomaghegy tövében, várva, hogy teherautón szállítsák el őket az állomásig.

Végre indulás!

A csendőrök felsorakoztak, hogy megalkothassák a kísérő őrséget. Minden százas csoport két kísérő csendőrkatonát kapott; az egyik elől haladt, a másik hátul. A sorok lassú léptekkel áthaladtak a rendőrcsoporton, amelynek tagjai héjjaszemekkel vetették beléje magukat, hogy elszedjék az elmenőktől azt, ami elvehető volt, szabály nélkül, előírás nélkül, mindent, ami éppenséggel kezük ügyébe akadt, az egyiktől egy bőröndöt, a másiktól egy kabátot, a harmadiktól egy túlnagynak minősített hátizsákot. Nagy halomba gyűltek össze az elkönfiskált holmik. Olyan vesszőfuttatásféle volt ez, amelyen mindenkinek át kellett esnie. Végre mi is átvergődtünk ezen a szertartáson. Egy kis bőröndbe került mindössze az ügy és édesanyám sopánkodva kezdte felsorolni, hogy mi minden volt benne, olyan holmi, ami nélkül igen nehéz lesz megenni. De a csomagok, amelyek megmaradtak, így is szörnyűségesen nehezek voltak. Párszáz lépés után már nem bántuk volna, ha a rendőrök egyebet is elszedtek volna tőlünk. Az utcán is, ahol áthaladtunk, itt-ott csomagok voltak letéve az útestre, amiket az előttünk haladó százas csoportok tagjai tettek le, mert képtelenek voltak továbbcipelni. A meleg elviselhetetlen volt. Könnyörögni kezdtünk az előlhaladó csendőrőrmesternek, hogy álljon meg egy kis pihenőre, de erre egyelőre még semmiképpen sem volt hajlandó. Vizesek voltunk az izzadságtól; a vállaim úgy fájtak, mintha nyílt sebek lettek volna rajta, annyira húzta a hátizsák és ólomnehéz lábakkal: bár, de mentünk, mentünk, folytonosan továbbmentünk. Messze vagyunk még? — kérdeztük egymástól, holott valamennyien kitűnően ismertük az útvonalat és tudtuk, meddig kell még gyalogolnunk.

A keresztutcák bejáratait rendőrség állta el, de mégis, minden utcasarkon és minden ház kapujában kíváncsi emberek állottak, akik némán, de nagy érdeklődéssel szemléltek menetünket. Édesanyám több ilyen csoporttól megkérdezte: „Szép, úgy-e?” De a kérdeztettek némák maradtak, hangtalanok és még csak egy fintorral sem válaszoltak. Ez a szoborszerűség ezt akarta jelenteni: „Ez nem a mi ügyünk, nem mi csináltuk, nem tehetünk róla.” A teher, amit cipeltem, annyira lekötötte minden energiámat, hogy szó sem lehetett arról, hogy odakiáltsam nekik: „Hogyan is nézhetitek végig

ezt az embertelenséget? Gyertek, szabadítsatok ki minket ebből a helyzetünkből, mert a népnek jogában áll akarni azt, amit valóban akar. Ha pedig nincsen meg bennetek az ehhez szükséges emberi méltóság, legalább annyit tegyetek, hogy tűnjetek el házaikban és ne bámészkodjatok.”

Egy gyermek sírva fakadt mellettem, mert nem bírta tovább hozni a hátizsákját. Anyja leoldotta a hátizsák szíját, aztán megtette vele a maga terhét és így jött velünk tovább. De nem bírta. Úgy próbálkoztak, hogy letették a hátizsákot a földre és úgy húzták maguk után a porban.

Az út egy helyen kissé befordul. Itt, ezen a ponton éreztem azt, hogy mindjárt elvesztem magam fölött az uralmat, elájulok, elterülök. Ugyanebben a pillanatban egy hátrább haladó nő is keserves, síró hangon kiáltott előre: „Őrmester úr, lassabban egy kicsit.” Pillanatra megálltam, hogy összegyűjtsem erőmet. Mélyet szívtam a tüdőmre és továbbmentem. Már füstöt láttam, mozdonyok füstjét és már le tudtam mérni a távolságot. Tovább, tovább! Édesapám hangtalanul haladt mellettem, kétrét hajolva a túlméretezett hátizsák alatt és szalmaszín bajuszán csak úgy folydogált végig arcának egész verejtéke. Kezében is csomagokat vitt, hogy minél többet mentessen meg abból, ami a múlt szerzeményeiből még megmaradt.

Az út végére már alig emlékszem vissza. Mert olyan állapotban voltam, mint akárki más, csak lihegni tudtam és menni, menni a vagonok irányában, hogy minél hamarabb megszabadulhassak terheimtől. Úgy tűnt, hogy félálomban vagyok. És ebben az álomszerű hangulatban, amelyet mindúntalan el akart nyomni a valóság valószínűtlensége, folytonosan emberi alakokba ütköztem, testekbe, emberekbe, akik mellettem haladtak. Talán a nevemen is szólított valaki, de én nem reagáltam. Hagyjon most nekem mindenki békét! Csak a füstöt akartam látni, ha fejemet néha kissé felemeltem, a felfelé gomolygó füstöt, amely hívott, vonzott, csábított magafelé és amely, változó alaktalanságában, olyannyira megfelelt hangulatomban álomszerűségének.

— Itt megállni! — hallottam végre a parancsot — ebbe a vagonba felszállni.

Hetvenharmadmagammal zártak aztán bele ebbe a vagonba, hetvenharmadmagammal. De ezzel a számszerűséggel most egyáltalán nem törődünk. A legkevésbé sem. Sietve elrendeztük csomagjainkat, hogy legalább ülőhelyet biztosítsunk magunknak és, amint lehetett, leültünk pihenni. Én magam éppen a vagon egyik sarkába kerültem, kitűnő helyre,

ahonnan áttekinthettem az egész vagonrakományt, mindazokat, akikkel együtt kellett mennem valahová, ismeretlen helyre, ezen a bizonytalan ideig tartó utazáson.

Mély, nagyon mély álomban voltam, amikor a vonat, úgy éjfél körül, kifutott az állomásról. Reggel pedig, amikor felébredtem, már messze jártunk. Mosdásról az adott körülmények között szó sem lehetett. Megreggeliztünk. Magát a táplálkozás gyönyörűségét is gátlásszerűen zavarta az a körülmény, hogy fogalmunk sem volt róla: kapunk-e útközben raktartóinktól valamelyes ételmet, mert ha nem kapnánk, ami valószínűnek látszott, be kell osztanunk hozott készleteinket. És hány napra osszuk be? Ki merne erre a kérdésre feleletet adni?

Reggeli után szemügyre vettem raktársaimat, azokat, akikkel össze voltam zárva. Rögtön feltűnt, hogy legalább kétszer annyian vannak nők, mint férfiak. Velem szemben ült Peller Lajos és Háger Hermann, akiket odahaza eddig csak felületesen ismertem, de itteni érintkezésünk is tele volt konvencionális formákkal. Peller Lajos itt a vagonban is úriember volt. Vigyázott a tisztaságra, amennyire lehetett és igyekezett mindenkivel szemben jómodorú lenni és udvarias.

Volt azonban e kényszerközösségi életnek egy kellemetlen pontja, ahol mindenkinek megbukott az az igyekezete, hogy körülsáncolja magát a föltétlen jómodor sáncaival. Az ember mindenképpen csak ember és hamarosan szembetaláltuk magunkat a testi szükségletek elvégzésével kapcsolatos kérdésekkel. Ez drasztikusan parancsoló szükséglet volt, nem tűrhetett halasztást. Szó sem volt itt négy szűk falról, mint odahaza, ahol közben el lehetett olvasni a megszokott napilap híreit is. A nők sugdosódní kezdtek a hozzájuk tartozó férfiakkal, akik aztán megoldották a kérdést. Előkerült egy lepedő, amit aztán egy, az ajtó tájékán erre a célra kiszorított helyen valaki — a magával elfoglalt ember hozzátartozója — úgy tarthatott, hogy az illetőt, szülőjét, barátját, házastársát eltakarja a kíváncsi szemek elől. Az edény tartalmát aztán kiöntöttük a felső, kis ablaknyíláson. De ez az egész csak az első reggel első órájában bírt valamelyes érdekességgel, aztán már senki sem törődött azzal, aki éppen a lepedő mögött volt.

Amikor elhagytuk Nagyváradot, fokozódni kezdett a vagonban az izgalom és megkezdődött a találgatás.

— En már Püspökladányban meg fogom tudni mondani — szólott valaki —, hogy merre visznek minket. Ha a debreceni vonalon megyünk tovább, akkor valóban Kassa felé visz-

nek és sajnos igaz lehet a mende-monda, hogy kiadnak minket Németországnak. Ha viszont Pest felé haladunk, akkor lehet, hogy valóban a Dunántúlra megyünk.

— Mesebeszéd ez — vágott bele egy másik vagonlakó, miközben a többiek visszafojtott figyelemmel lesték az okfejtést. — A mostani háborús világban egyáltalán nem szabad semmiből sem ilyenfajta következtetést levonni. Ha a fővonlakat katonai szállítmányok veszik igénybe, akkor az ilyen vonatokat, amelyeknek zsidórakománya igazán nem elsődleges fontosságú, elvihetik más úton is célja felé. Eljuthatunk mi Kassa felé is a Dunántúlra...

A közönség hálásan nézett a beszélőre. Nincsen tehát minden veszve. Még van remény. Még van.

Édesanyámra néztem, aki csak mosolyogni tudott ezen az önánításon.

— Tudomásul kell venni — súgta halkán felém —, hogy kivisznek minket az országból.

— Nem szabad elveszíteni a fejünket — folytatta az előbbi szónok, a nép szónoka. — Nem is volna logikus ma az ilyesmi. Elvégre is egyezerkilencszáznegyvennégy nyarán vagyunk és azok, akik minket e vagonokba zártak, éppen olyan jól tudják, hogy elveszítették ezt a háborút, mint akárki más, aki számot tud vetni a helyzettel. Éppen olyan jól tudják, mint mi, hogy az angolszászok már ugrásra készen állnak, az oroszok pedig a nagy ukrajnai győzelem után újból előre fognak törni. Csak hetek, legrosszabb esetben is csak hónapok vannak még hátra. És kérdem: van-e a világon olyan ostoba kormány, amely a mai helyzetben magára merné venni azt a hatalmas felelősséget, amelyet a mi kiszállításunk vonna maga után? —

Határozottan jól esett hallgatni ezt az embert. Ezért alaposabban szemügyre vettem. Lelkesező retorikájában határozottan volt valami, ami nem volt közönséges. És tetszett nekem, ahogyan fénylik a szeme, amikor beszél. Megfogtam édesanyám karját, szinte kérve: ne törje meg ezt a hangulatot, hadd reménykedjek én is, legalább addig, amíg nincsen itten a kérlelhetetlen bizonyosság.

A nép szónoka éppen csak pihenőt tartott és nemsokára folytatta:

— Igyekezünk azért egy kicsikét felülről nézni ezt az egész dolgot, ami most velünk történik és akkor megértjük az állam szempontját is. A szovjet hadsereg már a Kárpátoknál áll és ha átlépik a magas hegyeket, máris itten vannak nálunk, Erdélyben. Nos... az pedig kétségtelen és senki közü-

lünk nem tagadhatja, hogy mi testtől-lelkestől Nácinémetország ellenségei vagyunk és minden rendelkezésünkre álló eszközzel támogatnánk és segítenénk az oroszokat. A magyar kormány ezt a számukra aggasztó lehetőséget ki akarja küszöbölni és ezért elrendelte e területnek a belső ellenségtől való kiűrését. Elvisznek bennünket Dunántúlra, olyan területre, amely távol van a harctereiktől, amely bizonyára csak akkor fog elesni, amikor már mindennek vége lesz... Ez a helyzet, kérem... egészen világos... —

Még sokáig fülemben csengtek a beszélő szavai. Éppen úgy voltam ezzel, mint akárki más, aki hinni akartam azt, amit hallani kellemes, hogy meggyőzzem magamat arról, hogy itt, ebben a mi helyzetünkben teljesen ki van zárva minden szomorúbb lehetőség.

Püspökladányban aztán a vonatunk nem állott sokat. A mozdony vizet vett és elindult velünk Debrecen—Kassa irányába.

A nép szónoka egyelőre hallgatott és hallgattunk mi is. De néha észrevettük, hogy szívünk a félelemtől hevesebben ver... Hátha mégis... mégis...

Estére befutottunk Debrecenbe. Fölállottam hátizsákomra, hogy kinézzek a kicsiny, felső ablakon. Szemben velem, a másik sínpáron német katonai szerelvény állott és két fiatal Wehrmacht-katona, amint észrevettek, elindultak irányomban.

— Woher? Honnan? — kérdezték.

— Kolozsvárról.

— És hová? Németországba?

— Sejtelmem sincsen — feleltem.

A két katona halkán szót váltott egymással és egyikük ismét hozzám fordult.

— Hányan vannak odabent? — kérdezte.

— Hetvenhárman — feleltem —, felnőttek és gyermekek, férfiak és nők.

Újból halk tanácskozás.

— Valamit szeretnék kérni maguktól — törtem meg a csendet. Rámnéztek. — Nem hoznának egy kis ivóvizet?

— Nem adnak maguknak vizet? — kérdezték meglepetten.

— Adni adnak — feleltem —, csak igen ritkán. A meleg pedig elviselhetetlen... különösen idebent a vagonban, ahol tikkadt hőség uralkodik... És nagyon sokat szenvedünk a szomjúságtól.

Közelebb jöttek az ablakomhoz.

— Igazán sajnáljuk — mondták —, de nem távolodhatunk el vonatunktól. Mi is bármelyik pillanatban indulhatunk.

Behúzódtam.

— Kivel beszélt? — kérdezték társaim.

— Német katonákkal — feleltem.

— Hamar... menjen vissza és kérjen tőlük vizet.

— Már megtettem... sajnos, nem adhatnak vizet...

A vonat kerekei mozgásbajjöttek és én ismét fentmaradtam az ablaknyílásnál. A hús levegő megcsapta arcomat és felfrissültem. Debrecen láttam, egy elsötétített város homálybavészó sziluettjét. Házak homályos körvonalait vettem ki, amelyeknek falai között boldog családi otthonok rejtőznek. Most éppen vacsoraidő van és a család körülüli a fehér abrosszal leterített asztalt. Közben érdektelen dolgokról beszélgetnek egymással, barátokról, színházról, családi ügyekről és bosszankodni tudnak semmiségeken. Aztán felállnak az asztal mellől és nyugovóra térnek. Fehér, párnás ágyaikba.

Behúnytam a szememet és amennyire csak tettem, kidugtam arcomat, hogy odatárjam a hús levegőnek. De nem tudtam megnyugodni. Főlnéztem az égre, amely káprázatos pompával tárta elem csillagképeit. De ez még jobban felzaklatott. Sorompó következett. Egy kerékpáros fiatalember állott előtte és egy leánnyal beszélgetett. Kedélyesek voltak, jól hallottam nevetésüket. És miért ne nevettek volna? Csak egy tehervonat futott el mellettük, csak egy érdektelen teherszállítmányt vitt a gözölgő mozdony a Nagy Magyar Alföldön keresztül ezen a csodálatos nyári éjszakán.

Jó fáradt voltam már, amikor ismét visszaültem hátizsákomra. A legtöbben aludtak már a vagonban, egyenletes lélegzetvételt hallottam minden irányból. Térdeimet felhúztam, mert a szűk helyen képtelenség volt a lábamat másképpen elhelyezni. A lábakkal, a lábakkal volt a legnagyobb baj. A padlóra nem akartam letenni, mert akkor föltétlenül felébresztek valakit enyéim közül. Végre annyi helyet ki tudtam mégis szorítani, hogy egyik lábam a padozaton volt, a másikat aztán egyszerűen rátettem az elsőre. Annyira el voltam foglalva ezzel a művelettel, hogy csak nagysokára vettem észre egy integető árnyat, aki mindent elkövetett, hogy észrevétesse magát velem. Gyors igyekezettel leszámoltam a közöttünk lévő árnyékalakokat és megállapítottam, hogy a nép szónoka az, aki beszélni akar velem. Előrehajoltam.

— Mit akar? — kérdeztem suttogva.

— Nem tudok aludni — felelte tompa alázattal, mintha bocsánatot kérne a zavarásért.

De engem idegesített a beszélgetés és a szavába vágtam.

— Na és? — kérdeztem.

— Kétségek gyötörnek — felelte olyan hangon, mint aki megnyugtatóra vár. — Mit gondol, mi a helyzetünk?... Ugy értem... mondaná meg őszintén... de egészen nyíltan... mi a maga véleménye... hová visznek minket?

A sötétben nem láthattam arcát, de tudtam, hogy izzó szemekkel, könnyörgő tekintettel néz reám. Megsajnáltam. De most nemcsak órála volt szó. Ha a többiek meghallják ezt a kérdést, ezek a gyöttrő kétségek megszállják valamennyiüket. Mindenáron véget kellett vetni ennek a megbeszélésnek.

— Nincsen véleményem, — mondtam. — Holnap estig úgylis elérjük Kassát. Aztán meglátjuk...

*

Kassa.

Mintegy vezényszóra valamennyien felállva és szorongva vártuk, mi fog most történni velünk. Mert nyilvánvaló volt, hogy itt végre történnie kell valaminek. Ennek az elviselhetetlen belső feszültségnek, így vagy úgy, de föl kell oldódnia. Így álltunk tehát, amikor a vonat lassítani kezdett és végül megállt. Senki sem mert szólani. Szívszorogva vártuk a fejleményeket. Aztán hallottuk az ismert zajt, amikor kívülről leemelik a retest és az ajtót hátragurítják. Magyar, kakastollas csendőr állt a nyílásban.

— A vagonparancsnok szálljon le! — adja ki a parancsot.

Vagonparancsnokunk áttörte magát az ajtóig és leugrott a földre. A csendőr viszont felmászott hozzánk a vagonba és szigorú szemekkel körülnézett.

— Figyeljenek mindnyájan ide, — mondtotta dörgedelmes hangon. — Mindenki, akinél ékszer, óra vagy bármilyen más értéktárgy van, saját jószántából adja ide, mert akkor nem történik semmi bántódása. Ellenkező esetben mindenkit alaposan megmotozunk és akinél ilyesmit találunk, itt ni, a vagon előtt, azonnal főbelőjjük.

A csendőrszurony csillogó élét néztük, de senki sem mozdult.

— Megértették? — kérdezte rövid szünet után a csendőr, de senki sem válaszolt neki. Csak álltunk és néztük. Vajjon mi fog történni mostan?

A csendőr még szúrósabbra húzta össze a szemét és fenyegetően körülnézett.

— Mivel senki sem jelentkezik, — mondtotta aztán — megkezdem a motozást. — De azért még egy hatásos kísérletet tett. — Most még büntetlenül jelentkezhetik akárki. — Aztán vár, vár. Futnak a másodpercek, de eredmény nélkül. Mivel senki sem jelentkezik, senki sem mozdul, hirtelen rámutat egy nőre. — Jöjjön ide maga.

A nő átlépve lábakon és csomagokon, nagynehezen odaállt a csendőr elé. Két kezét leeresztve áll, erőtlen megadás-sal. Így állt izzópiros arccal, háttal övéi felé, hogy legalább azok ne lássák megalázottságának ezekben a perceiben. A csendőr munkához látott. Először áttapogatja a nő vállát, aztán kezei végigfutnak a testén.

— Mutassa, — mondtotta végül — mutassa a melltartóit.

A nő gondolkodás nélkül, ösztönös engedelmisséggel, felhúzta ruháját, hogy hozzáférhetővé tegye a melltartóját. Ebben a pillanatban mozgás támadt mellettem; egy anya védőleg átkarolta kislányát. Tekintetemmel végigfutott az arcokat és mintha mindegyikről ugyanazt olvasnám le: „Ez sorsunkhoz tartozik, tűrnünk kell, ennek így kell lennie.“

A csendőr közben tovább végezte munkáját. A vagon másik végéből magához rendel egy nőt, aztán egy másikat. De ez sem elég. Motoz, motoz. Arany után kutat. Még egy nő jön elé, aztán még egy. Kigyullad az arcuk, de van olyan is, aki büszkén fölveti a fejét, amikor felhúzza a ruháját. Tessék rühes kutya, ez van az arcára írva, itt vagyok, de te engem nem szégyeníthetsz meg, nem vagy méltó erre a dicsőségre. És ez így megy mindaddig, amíg a vagonparancsnok vissza nem érkezett. A fiatalember előbb megvárta, hogy a csendőr leszálljon a vagonból, aztán így szólott.

— Átdadtak bennünket a németeknek... Mindenkiel aszerint fognak bánni, ahogyan dolgozik... Aki bírja, marja. Leestem a hátizsákomra.

— El vagyunk veszve, — mondtam halkán, de tele meggyőződéssel.

Amitől féltünk, bekövetkezett. Ez most már bizonyos volt. Szülőházánk kormánya íme, kiadott bennünket. Sorsunk valószínűleg ez: halál. Most már úgy ülünk hátizsákjainkon, mint akik önmagukat gyászolják. A külső világ szinte megszünt létezni számunkra, annyira elmélyedtünk ama világ szemléletébe, amelyet belül építettünk ki magunkban az elmúlt évtizedek folyamán. Csak befelé tudtunk nézni, tökéletes és filozófikus elmélyedésben. De ez már a gyász filozófiája volt, a búcsúzása, az eltávolodása.

De aztán újból eltelt egy éjszaka és reggel lett. Én pedig ott álltam fent kicsiny ablakomnál és a tájat néztem. Sziklákat és pompás fenyveseket láttam, meg rohanó hegyi patakokat. És embereket is láttam, dolguk után siető embereket. Nem irigyeltem őket. Egészen egyszerűen: kezdtem hozzá szokni a halál gondolatához.

Egy kis állomásnál elolvastam valami feliratot és megkérdeztem, ki ismeri annyira a szláv nyelveket, hogy meg tudná állapítani ebből, hol vagyunk. Így tudtuk meg, hogy már elértük a lengyel területet. Hegyes vidéken jártunk, ahol egymást követték a nyaralóhelyek. A hegyoldalakon szétszórt falvak... És mindenfelé örökzöld fenyvesek. És víz és víz, sok víz. Apró csermelyek, gyors patakok és dús folyamok. A lengyel Kárpátok vidékén haladtunk keresztül Neue Sandez irányában.

Egyelőre még nem sejtettem, hogy a csüggedt emberek új lelkesítőre találnak. A nép szónoka már levitézett. Űgy ült a hátizsákján, mint egy hős, aki eleget tett kötelességének és most, az új körülmények folytán, már maga is vezérre, új vezetőre vár. Ha nem lettem volna lezárt vagonban és csak mint érdektelen néző vizsgálhattam volna embereimet, igen mulatságosnak találhattam volna ezt a hirtelen lezuhant, magábaroskadó figurát. De Tarnow állomása után kénytelen voltam más irányban lekötöni figyelmemet. Egy, a vagon másik részében lakó, eddig csöndesen meghúzódó valaki ugyanis igen gyanúsán fészkelődni és hangoskodni kezdett azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy felhívja magára a közfigyelmet. Ezzel párhuzamosan kezdett énbennem is kikristályosodni a felismerés, hogy lehet egy közösség bárminő helyzetben, mindig akad valaki, aki a többiek élére áll, hogy egyénisége súlyával a többieket föllelkesítse és vezesse. Vezesse vagy félrevezesse. Ez a hangoskodás nem volt más, mint próbatétel, egy szerepléshez nem szokott ember harca, hogy leküzdje a saját lámpalázát. Nyilvánvaló volt, hogy ez az ember szerepelni akar. És én, amíg ez a belső viaskodás folyt, szemügyre vettem emberemet, de magamban elhatároztam, hogy már nem engedem magamat semmiképpen sem kizökkenteni a megnyugvásnak abból a hangulatából, amely már kezdett eluralkodni rajtam... Az emberem éppen a szűk ajtóres mellett ült és arcélét így éles megvilágításban láthattam. Orra egyenes volt, szája tömött és közönséges, de álla merev vonalában már volt a büszkeségnek és öntudatnak valami nyoma... Szinte fájt, hogy kalapját mélyen lehúzva viselte és nem lát-

hattam homlokát. Restelkedve vallottam be, szinte várom, bárcsak megszólalna már.

— A próféták népének nem lenne szabad így viselkednie ebben a helyzetben, — kezdte beszédét. — Bizony, valamenynyien csak gyöngé emberek vagyunk, akik úgy ragaszkodunk ehhez a mi egyetlen életünkhöz, mint valami örökreszülő ajándékhoz. De ezen már túl kell tennünk magunkat és hozzá kell szoknunk a halál gondolatához... Ez az út, ezt tudomásul kell vennünk, a halál útja... de ezt nem mi járjuk először végig... Mártírok mindig voltak... Gondoljunk csak őseinkre, akik a legrégebb időktől kezdve egészen a legújabb időkig, máglyatűzön égtek el hitük miatt, még akkor is, ha egyáltalán semmiben sem hittek, csak éppen beletartoztak ebbe a közösségbe, amelyet zsidónak neveznek, vagy zsidónak csúfolnak... Lehet hinni és lehet kételkedni abban a hitben, hogy mi Isten kiválasztott népe vagyunk... Én nem is akarok erre hivatkozni... Egy dolog azonban kétségtelen... Nem vagyunk mi sem jobbak, sem rosszabbak, mint akármelyik más nép a földön, és ha azokra a nagyságokra gondolunk, akiket mi adtunk a világnak, csöppet sincs okunk szégyenkezni, még akkor sem, ha elismerjük számos hibáinkat. Éppen úgy jogunk van ezekhez a hibákhoz, mint akármelyik más népek a földön... Emberi méltóságunkban tehát képtelenek minket megalázni... Jöjjön hát akkor, aminek jönni kell... Gondoljunk arra, hogy azok, akik a hatalom jogán most közönséges gyilkosokká lettek, méltatlanok arra, hogy gyönyörködjenek fájdalomunkban. És gondoljunk arra is, hogy az alávaló gyilkosok napjai meg vannak számlálva és ők, akik jól tudják ezt, jobban félnek a haláltól, mint mi magunk, akik tiszta lelkiismerettel állunk az örökkévalóság kapujában... És ez erőt kell adjon mindenkinek. Viselkedjünk hát hőskökhöz méltóan és emeljük fel homlokunkat.

Elhallgatott. A szemek megteltek könnyel. Az anyák gyermekeiket szorongatták, az apák ökölboszoritották kezeit és dacos tekintettel néztek maguk elé.

Odakint esteledett.

Már feltűntek Krakó városának esti fényei és valahogyan megsejtettük: közeledünk utunk célja felé.

II.

Az auschwitzi iskola

Felső-Szilézia éghajlata már ezen az első hajnalon megmutatta nekünk hátrányait. Ólmos felhők úsztak az égen és mi fázékonyan húztuk össze magunkon kabátjainkat. Az eső is esett, az a láthatatlanul szitáló, jellegzetes, felsősziléziai eső, amelyet inkább csak érez, mint lát az ember. Már ez maga is szomorú, lemondó hangulatot ébresztett bennünk. Különbösen is összetörődöttén ébredtünk és csomagjainkat, meg hátizsákjainkat kezdtük rendezgetni, mert a hosszadalmas, órákig tartó tolatás nyilvánvalóvá tette, hogy elértünk útnak célját. Gyorsan kinéztem a kis ablakon. Valóban: zöldszínű barakkokat láttam drótkerítés mögött. Álmos voltam és kimerült, de a látványnak mégis olyan súlya volt, hogy minden érzékemet lenyűgözte és ha szememet behúnytam, még sokáig piroslott recehártmányon a dróttüskék nyoma. A vagonban különben általános volt a mozgás, a hangoskodás, az ideges veszekedés.

— Azon gondolkozom, — mondtam szüleimnek, — hogy ha ezek csak egyetlen kabátot engedélyeznek, melyiket tartsam meg magamnak, a télit vagy az átmenetit?

Ebben a pillanatban kívülről leemelték a reteszt és háragurították az ajtót. Hideg áramlott be és mi megremegtünk. Egy hangot hallottunk.

— Mindenki leszáll a vagonból, a csomagok bent maradnak!

Megértettük, hogy ez mit jelent. A csomagokat elveszik tőlünk és az a holmi, amit magunkkal hoztunk, már nem a miénk. Villanásszerűen eszembe jutott a szörnyű menetelés képe a téglagyári gettóból az állomásig. Micsoda örület ez? Mintha újból átéltem volna ennek a menetelésnek minden kínját. A meleget, a hátamat és vállamat fájdalmasan tépő súlyos terhet, anyám látható szenvedését, apám megkínzott arcát és a bajuszán végigfolyó izzadságcseppeket. Meg a többieket is mind, akik mellettem és körülöttem lépegettek attól a közös egyetlen vágytól hajtva, hogy megmentsék azt a né-

hány dolgot, fehérneműt és használati tárgyat, amitől mostan, ezzel a néhány bedobott szóval, megfosztanak minket. Tanácstalanul néztünk egymásra. Mit tegyünk?

— Gyerünk, gyerünk, — szólott be ismét valaki a vagonba. — Helyet csinálni.

Két rabruhás fiatalember ugrott fel a vagonba.

— Gyerünk gyorsan lefelé, — nógattak minket, — "a csomagokat mindenki hagyja a helyén... Leszállni, leszállni.

Egy nő félénken megkérdezte:

— Visszakapjuk csomagjainkat?

Az egyik rabruhás mérgesen rászólt:

— Ne butáskodjanak... Inkább induljanak lefelé.

A vagonajtónál mozgás támadt. Gyors elhatározással felkaptam magamra két kabátot és indultam kifelé. A két rabruhás segít az öregeknek és azoknak, akik nehezebben mozognak.

Lent állottam a vagon előtti óriási embertömegben. Egyetlen dologra vigyázok csupán, hogy ne szakadjak el szüleimtől. Néhány teherautó áll a sínpár mellett, azokra dobálják fel a halottakat, azoknak a hulláját, akik útközben a vagonokban haltak meg.

Valahonnan új parancs jön, amit a rabruhások továbbítanak.

— A nők külön sorban, a férfiak is külön sorban állanak fel.

Odaszólok édesanyámnak:

— Indulnod kell a nőekkel... Titeket úgy látszik külön vesznek számon... Végeredményben mindegy.

Megfogtam édesapám karját és már tovább is sodródunk a mozgó tömeggel. Eljutottunk a vonat végéig, ahol szabadabb volt a tér. Néhány teherautó állott itten. Felsorakoztunk. Hatalmas domb állott mellettünk, eldobott, használhatatlan edények kék-piros halma. És amikor rendezett sorokban állottunk, átadtuk magunkat a szemlélődésnek, mert a villanydrótkerítés mögött, szemünk előtt terült el a láger. Csupa zöldszínű faépítmény.

— Figyeljék csak meg, — mondotta valaki mellettem, — villanydrót vezet be a barakkokba... Ez civilizált hely... Villany és víz. Itt nagy hiba nincs.

A barakkok közötti utcák lassan benépesedtek rabruhás emberekkel. De voltak köztük rendes, civilruhás emberek is, akiknek a ruhája meg volt festve. Hátukon keresztet viseltek, nadrágjuk két oldalán pedig festett csíkot. Ezek az emberek otthonosan mozognak az utcákon, egyik barakkból kijönnek

és a másikba bemennek, megállnak, beszélgetnek egymással és még nevetnek is közben. Néhány helyen kisebb csoportok rendezett sorokban állanak és katonásan elindulnak.

— Valószínűleg munkába, — állapítja meg mellettem az előbbi bölcs valaki.

A sorunk mellett fiatal SS katona sétál le és fel fegyverrel a vállán. SS. Félelmetes intézmény. És mégis akad közöttünk valaki, aki szóba mer eszkegni vele és a katona, legnagyobb meglepetésünkre, rendesen válaszol. A mi emberünk egyenesen a dolog közepébe vág:

— A nők külön lágerbe kerülnek?

— A nők? — A katona kissé töpreng mielőtt válaszol. — Természetesen külön barakkokba kerülnek.

— Na és, — folytatja a mi emberünk a kérdezősködést, miközben mi halálos csendben figyeljük a párbeszédet, — és mikor találkozhatunk asszonyainkkal?

— Minden héten egyszer.

— Nagyszerű, — súgom édesapámnak. — Egy héten át legalább mindig erőt ad a tudat, hogy láthatni fogom az anyámat.

Eszreveszem, hogy a nők sorban jönnek a túlsó oldalon lévő láger kerítése mellett és a bejárat felé tartanak. Lassan lépkednek előre. Most már semmi más nem érdekel, minthogy meglássam édesanyámat, hogy valamiképpen közöljem vele a megnyugtató hírt, hogy minden héten egyszer találkozni fogunk. De mi ez? Csak most veszem észre, amint a nők sora közeledik, hogy csupán idősebb nők vannak ebben a sorban, meg gyermekes anyák. Alig néhány fiatalabb nő van közöttük, de ezek is szemmel láthatólag gyengék, sánták, betegek. Van közöttük egy púpos is. Ugy látszik a fiatal és egészséges nőket külön csoportba sorakoztatták. Persze, nyugtatom magamat, azokat, akik itten előttem menetelnek, nem dolgoztatják. Végre feltűnik édesanyám, aki fekete kabátot visel. Komolyan néz maga elé, és ami a legfontosabb, tökéletesen nyugodtnak látszik. Átkiáltok hozzá. Mindenki rámnéz, de ez most nem volt fontos. Felemelem kezemet és édesanyám észrevesz. Nagy a távolság közöttünk, lehetetlenség szavakban közölni mondanivalómat. De mégis, beszélek és közben kezeimmel igyekszem érthetővé tenni azt, amit mondani akarok. Édesanyám fejével többször bólogat, jelezve, hogy mindent megértett. Aztán ismét elfordította a fejét. Ez volt az a pillanat, amely mélységesen megrázott engem. Valami különös belső keserűség fogott meg. Hirtelen félni kezdtem valami nagy és ismeretlen veszélytől, amit képtelen voltam meghatá-

rozni. De szerettem volna kiszaladni a sorból, megfogni anyám karját és elfutni vele erről a nem nekünk való helyről... Igen, megérezttem, hogy itt nagy veszélyben vagyunk... veszélyben az egészségünk, boldogságunk, életünk. Hova kerültünk mi tulajdonképpen? Milyen valószínűtlen, pokoli ez az egész, hogy mi itt állunk sorban, ismeretlen helyen, ezen a hideg, ködös, esős nyári hajnalon és csak báván nézzük, hogy történik velünk valami és sejtelmünk sincsen, hogy miért. Miért, mily célból hoztak minket ide? Engedjétek, hangoskodott, bennem valami, engedjétek oda az anyámhoz, eresszettek minket innen. Nekünk semmi közünk ehhez az egészhez, mi semmit sem vétettünk... Engedjétek... eresszettek mindketten... Ha szükségétek van erre az örült játékokra... csináljátok... játszódjatok másokkal... de ne velünk... Adjátok vissza az anyámat...

Édesapám megszorította karomat:

— Vigyázz, indulunk.

Valóban, a férfiak sora is lassú mozgásba lendült. Egyelőre még semmit sem láttunk. Amikor azonban kikerültünk az autók közül, láthatóvá vált ugyanaz a rendszerezés. Arra az oldalra, ahol az idősebb nők sora vonult el, csak idősebb férfiak kerültek, meg a gyengék, a munkára használhatatlanok. A másik oldal még nem volt számunkra látható, mert ott állott a vagonok sora, amelyből kiszálltunk. Lassan nyomultunk előre és én apám kezét fogtam, szinte görcsös szorítással, hogy a tolongásra hajlamos emberek valahogyan szét ne szakítsanak minket egymástól. Az előrenyomuló sorral szemben aztán láthatóvá vált egy német tiszt, egy SS-orvos feje.

Aztán ott állottunk mi is előtte. Joviálisan kerek képe volt ennek a tiszt-orvosnak, aki totális nyugalommal végezte feladatát.

— Hány éves? — kérdezte apámtól magyarul.

— Hatvankettő.

— Balra.

Aztán hozzám fordult és ugyancsak magyar nyelven megkérdezte:

— Hány éves? —

— Harminchárom.

— Jobbra.

Szétkapcsolódott a kezünk és elváltunk egymástól. Apám is meg én is szinte megbűvölten teljesítettük a parancsot. Ő balra ment, én pedig jobbra. Néhány pillanatig még éreztem kezének melegét, aztán ez is elmúlt. Elsiettem abban az irányba, amerre mennem kellett. Mindez olyan gyorsan és

olyan gépszerűen történt, hogy annyi lehetőségem sem volt, hogy valami tiltakozásfélét érezzek e szörnyű sorsszerűség ellen. De különben is, teljes mértékben lenyűgözött az, amit most látnom kellett. Egy nagy kapu volt előttem, ijesztően nagy kapu, amely nem volt más, mint két villanydrótszlopba beállított két hatalmas villanydrótszárny. A két szárny most befelé volt hajtva és ez a tátangó kapuér szinte mágneses erővel vonzott magafelé. Ott beljebb, a hosszú utca elején, amelynek két oldala, végesvégig, ameddig csak láthattunk, csupa villanydrótkerítés volt, már ott állottak felsorakozva azok, akik én előttem kerültek ide a „jobbra” szóló parancs folytán. Jobbra is, meg balra is, a drótkerítésen túl, barakkok hosszú sora. Amikor beálltam a bajtársaim alkotta sorba, kissé magamhoz tértem és hátrafordultam. De apámat már nem láthattam sehol.

— Ötösével feltakarni. Indulás.

A jobboldali kerítésen túl, mintha már vártak volna minket, mert megjelenésünkkor hirtelen élénkség támadt. Közledtünk felnyitlak a barakkok kapui és kopaszfejű, fiatal nők szaladtak felénk és kiabálni kezdtek. Rémes, velőtrázó hangon kiabáltak. A kopasz nőkben aztán felismertem sok régi ismerősömet. De halljuk csak, mit kiabálnak.

— Dobjátok át mindent, ami nálatok van... Üritsétek ki a zsebeiteket és dobjátok át nekünk mindent, mindent, mindent... Zsebkést, szappant, kenyeret, bármilyen ennivalót... Úgyis elvesznek tőletek mindent... Nem marad semmitek, a ruhátokat is elveszik... Kenyeret és zsebkést adjatok... Dobjátok át a kerítésen... dobjátok...

A csoportunkat vezető SS-katona elkezdett toporzékolni a nagy felfordulás láttán, de nem tudta megakadályozni, hogy át ne dobjuk a kerítésen mindazt, amit módunkban állott odaadni ezeknek a szerencsétleneknek. A föld, odaát a női barakkok előtt, tele volt sok apró használati tárggyal, kenyérdarabokkal, szalonszeletekkel, zsebkéssel. A zsákmányolás lehetőségének híre úgylátszik végigfutott a lágeren, mert az ajtókon tömegesen tódultak ki a nők és rávetették magukat mindenre, amit megkaparinthattak. És kiabáltak, kiabáltak. Hogy dobáljunk csak tovább, ne törődjünk semmivel, dobáljunk tovább, dobáljunk mindent, ami van, mert odaát náluk, a drótkoron belül, mindenre szükségük van, minthogy nincsen semmiük. De ennek a vásárnak is hamarosan végeszakadt. Egy kerékpáros SS-altiszt követett minket, aki elővette revolverét és ijesztőleg belelőtt a levegőbe. A nők eltűntek a barakkok-

ban és mi tovább meneteltünk, hogy beteljesedjék rajtunk megpecsételt sorsunk.

— Nézd, itt zenekar játszik, — súgta mellettem valaki.

De én nem láttam a zenészeket és nem figyeltem a szinfónia hangjaira.

— Mit zenekar — feleltem, — oda nézzetek.

A barakkok fölött komor fellegekben szállott fölfelé a füst, mely összefolyt az alacsonyan úszó esőfelhővel.

— Mit akarsz ezzel? — kérdezték körülöttem. — Füst... Egyszerű füst... Mi van ezen néznivaló?

— Ez nem egyszerű füst... Ez nem olyan füst, ami kéményből száll fölfelé. Hát nem látjátok, hogy milyen ijesztő az egész, ahogy száll, gomolyog felfelé... Ez széles alapterületről száll föl...

Közben beértünk egy másik utcába. Innen nyitlak a láger kapui. Balfelé fordultunk, éppen abba az irányba, amerre a füstöt láttuk. Kis fenyőerdő volt arrafelé, de a füst maga az erdő mögött keletkezett és így nem láthattuk forrását. Az erdő mellett, az előtérben, nem volt más, mint egy komor, vöröstéglás épület.

Végre bejutottunk a lengyelzsidók lágerébe. Itten volt a fürdő: utunk célja.

Előbb az udvaron alsóruhára vetköztettek valamennyiünket. Közben csak úgy zuhogott testeinkre a sok bottetés. Mindenki ki akart venni a nadrág- vagy kabátzsebéből valami kis emléktárgyat, vagy fényképet, gyógyszert vagy egy darab kenyeret. De mindez szigorúan tilos volt. És a felvigyázó lengyelzsidófiúk kegyetlen bottetésekkel szankcionáltak minden tilos mozdulatot. Miután levetköztünk, mint egy csordát, úgy hajtottak be minket a fürdő épületébe. Itt is sorba kellett álljunk, amíg a borbélyok elvégzik rajtunk a szőrtelenítést.

Közben beszélgetni kezdtünk a lengyelzsidó fiúkkal.

— Hol vagyunk tulajdonképpen?

— Hol? — nevetett a kérdező. — A világ legkitűnőbb helyén... Gondolom hallottatok már Auschwitzról... Ezt a helyet különben Birkenaunak nevezik... — Legyintett a kezével. — Különben, amilyen tökkelütött marhák ti vagytok, nagyon lehet, hogy sose hallottátok még a hírét és semmit sem tudtok felőle.

Hallgattunk. Azon gondolkodtunk, hogy tegyük-e még fel újabb kérdéseket ezeknek az elvadult, szadista, gyűlöletes embereknek. De kíváncsiságunk olyan nagy volt, hogy kénytelenek voltunk újabb kérdéseket is feltenni.

— Mi lesz a szüleinkkel, akik a túlsó oldalra kerültek? És mi lesz a gyermekeinkkel?

A fiatalember kimutatott az ablakon az erdő felé:

— Látjátok ott azt a vörös épületet? Szóval látjátok... És azt is tudjátok, mit jelent ez a szó: krematórium... Nos, ha ezt is tudjátok, akkor nézzétek ott, az erdő mögül felszálló füstöt... Nézzétek meg jól, mert ott szállnak fel a ti szüleitök és a ti gyermekeitek a mennyország felé.

Egymásra néztünk, hogy egymás arcán tanulmányozzuk a közöltek hatását. Nem, félelmet nem éreztünk. Inkább a lemondásnak és a megsemmisülésnek érzése volt az, ami hatalmába kerített minket.

— Lehet, hogy csak a hosszú lágerélet keserősége beszél ki belőlük, — véleményezte közülünk valaki.

— De az is lehet, hogy ezek egyszerűen csak szadisták, akik élvezik, hogy fájdalmat okoznak nekünk, — mondotta másvalaki.

Persze mostan sem tagadtuk meg magunkban az a vágyat, hogy minél több megnyugtató hazugságot hallgassunk végig. A beszélőkre hálásan néztünk fel és szinte kértük őket tekintetünkkel, csak beszéljenek tovább. Hiszen mindegy, hogy mit mondanak. De mondaniok kell valamit, akármit, amibe bele lehet kapaszkodni.

— Ezek mind gonosz emberek, — folytatta valaki, — és úgy tűnik, hogy ez itt a lengyel zsidóság sópredéke... Sajnos, úgy látszik, csak ezek maradtak meg... ezek, akik elárulták saját apjukat, anyjukat, tesvéreiket.

Jól estek ezek a szavak. És természetesen eszembe sem jutott közben, hogy tulajdonképpen semmi sincs, ami a közölteket igazolta volna, semmi, ami e vad állítást megerősítette volna. Mindez a feltevés csak azért született meg, mert meg kellett születnie: egyszerűen csak föltaláltunk egy kitűnő belső fegyvert önmagunk védelmére, hogy megóvjon minket az összeomlástól. Csatlakoztunk a beszélőkhöz, felkaptuk a fegyvert és továbbvittük.

— Sötét gazemberek valamennyien, — mondogattuk, — hiszen arcukról is lerí az érzésnélküli kegyetlenség.

Ekkor hozzám lépett egy barátom, aki eddig az ablaknál leselkedett kifelé. Hozzám lépett és a fülembe sugta:

— Érthetetlen dolog ez. Egy hosszú sor fiatal anya vonult most itten el. Anyák, akik magukkal vitték gyermekeiket.

— Merre mentek? — kérdeztem.

— A krematórium felé, — felelte a barátom ijedtrevált szemekkel, — a kis erdő irányába... arrafelé, ahol fölfelé száll a füst...

Megfogtam a kezét.

— A mieink voltak? — kérdeztem hörögve.

Barátom nem válaszolt rögtön.

— Persze, — mondotta azután, — azok, akikkel együtt jöttünk a vonaton.

Tanácsatosan néztem magam elé.

— Legjobb lesz hallgatni, — mondtam azután, — szót sem kell szólni erről a többieknek. Egy ideig így álltunk egymással szemben. Ugyis minden mindegy.

De nem volt már idő, hogy átadjuk magunkat a keserűségnek és a bánkódásnak. Felvigyázóink odatereltek minket egy ajtóhoz, amelyen keresztül beléptünk a fürdő tulajdonképpen folyosójára.

— Mindenki ledob magáról mindent, — kaptuk az új parancsot. — Mindent oda kell tenni a fal mellé. Nem maradhat semmi más, mint egy pár cipő, nadrágtartó és szemüveg. Egyéb semmi, semmi. Mindenki meg lesz vizsgálva, senki se merészeljen tehát egyebet is magánál tartani, mert az illető csúnyán meg lesz botozva. Mert különben is sokan meg lesznek közöltek botozva... És pedig azért, mert nincsen a világon még egy olyan ostoba nép, mint a magyar zsidóság. — A beszélő lengyelzsidó körülnézett, aztán valamivel halkabban, bizalmasabban folytatta. — Ha tiveletek 1944 nyarán ilyesmit lehetett csinálni, akkor ti megérdemlitek ezt a sorsot. Nem hallottatok talán eleget a hitleri tervről, hogy az európai zsidóságot megsemmisítse? Miért jöttetek akkor ide? Amikor megszimatoltatok a bajt, miért nem bújtatok el a hegyekben és az erdőkben? Miért? Mert ostobák vagytok és gyávák... Most aztán itten vagytok és egyétek meg azt, amit főztetek. Most már ismét ordított. — Gyerünk előre... Indulás... Csorda előre!!!

A fiú nem hazudott. Az ajtónál valóban szigorúan megvizsgálták minket. Belenéztek a cipőbe is, hogy nem rejtetünk-e el benne valamit.

Idősebb férfi állott előttem a sorban, akinek hirtelen a fejére vágta. Megingott, de megfogódzott az ajtófélfában. Az egyik ajtónálló erőszakkal vett ki a kezéből egy dobozt.

— Nem érti, hogy semmit sem vihet magával?

— De ez gyógyszer, — makrancoskodott az idősebb férfi, — még hozzá inzulin... Cukorbajos vagyok és ez az én életem... Enélkül pár nap alatt halott vagyok.

Az ajtónálló megszorította a férfi karját és továbblódította.

— Gyerünk... Mit érdekel engem a maga élete... Tovább!

Tust kaptunk és fertőtlenítő lemosást. Es megkaptuk új ruhadarabjainkat is. Egy csikos kiskabátot, ugyanolyan nadrágot, alsónadrágot, inget, sapkát és kapcát. Amikor felöltöztünk és egymásra néztünk, nem tudtuk, hogy sirjunk-e vagy nevéssünk. De nemsokára komoran néztünk magunk elé és vártuk az új parancsot. A csikos rabruha, mintha megbénította volna akaratumkat. Bénító hatása tökéletes volt és maradéktalan.

Ujra kint álltunk a fürdő előtti szabad téren és ötöszével felsorakoztunk. Leszámolás után útnak indítottak. És ahogy mentünk, tekintetünk most is csak azt a komor füstfelhőt követte, amely a szemközti kis erdő fainak koronája fölött terjengett és mint sötét, ijesztő fenyegetés figyelmeztetett minket valami jelenlévő halálos veszedelemre.

— Links... links... links und links, — vezényeltek nekünk ütemesen és mi lépteinkkel követtük a parancsot. Links... links... links und links... — Teljesen mindegy volt, hogy mit vezényelnek nekünk. Mi minden parancsra engedelmeskedtünk volna. Köröskörül és mindenfelé, amerre a szemünk elláthatott, villanydrótkerítés volt és fönt a magasban, gerendás emelvényen gépfegyveres őrk és ez a füst, igen a füst, amely mindent betetöz, amely úgy terül el a láger fölött, mint valami halotti lepel. Igen. Ha az volt a parancs, hogy ütemesen lépünk, hát megcsináltuk. — Links... links... links und links.

Az egyik lágerkapunál leszámoltak minket. A kerítésen több tábla lógott: „Magasfeszültség! Érintése halálos!“ Néhány lépés még s bent voltunk a lágerben. Elöl, a kapu tájékán nagyobb térség volt, mindkét oldalon vízmedencével és virágágyakkal. Aztán továbbhaladva beértünk a barakkok közötti főutcára. A zöld barakkok elől számokat, nagy fehér számokat viseltek és meglepték az embert különleges felírásaikkal. „Arbeit macht frei“ — kiabálta az egyik és sehogysem értettük meg a mondat mögött rejlő bölcsességet. A jobboldali barakkok között cigányok, főleg asszonyok és gyerekek lébzseltek vagy dolguk után siettek.

— Persze — mondotta mögöttem valaki magyarázólag, — Németországban a cigányokat is összeszedték és lágerbe zárták. Ugyancsak alacsonyabbrendű és kiírtandó faj... Akárcsak mi zsidók... Egyszerűen paraziták...

A baloldali barakkok között viszont a mi embereinket fedeztük fel, magyar nyelven beszélő, rabruhas férfiakat, akik kíváncsian kérdezték tőlünk:

— Honnan?

— Kolozsvárról.

— Hányadik transzport?

— A negyedik. Vannak még itten kolozsváriak?

— Hogyne... Szét vagyunk szórva a különböző barakkokban. Különböző meglátásokat.

Egy sovány cigányfiú került elő valahonnan.

— Ez az új transzport? — kérdezte.

— Igen.

— Valamennyien hozzám jöttök a tizenegyes Blockba. Gyertek utánam. — Bevezetett minket két barakk közötti térre.

Ennek a cigánylegénynek a karján szalag volt ezzel a felírással: „Bl. 11.“ Összenéztünk. Mit akar ez jelenteni, hogy mi őhozzá kerülünk? Csak nem akar nekünk egy ilyen cigánylegény parancsolgatni? De nyilvánvalóvá vált, hogy éppenséggel erről van szó. Mert előkerült hamarosan egy másik cigánylegény is, kerekarcu, kisbajuszu, mosolygó figura, aki lassan megállított felénk nagy sétatálcával a kezében, aztán megállott, hogy hunyorgó szemekkel szemügyre vegyen minket, az újonnan érkezetteket. Elolvastuk karszalagját: „Vert. Bl. 11.“ De most nincsen sok időnk a szemlélődésre, mert egy magas, szőke fiatalember közeledik csoportunkhoz, aki különlegesen snájdig öltözetet visel. Sportzakó van rajta, kitűnően vasalt lovágónadrág, amelyeken alig látszik a fehér festékcsik, a lábán fényesen ragyogó csizma és a karján pedig himzett szalag: „L. A.“

A soványabbik cigányfiú sietve elébe vágja magát és jelentést ad:

— Lágerältester úr, az új transzport.

A lágerältester felénk fordul.

— Tudjátok-e hol vagytok? — kérdezi rekedt hangján.

— Nem, — zúgjuk kórusban.

A lágerältester átváltja a lábát, megköszörüli torkát, aztán rövid beszédet tart.

— Ti most egy koncentrációs táborban vagytok, — mondja. — Egy ilyen koncentrációs táborban pedig három lényegbevágó dolgot kell tekintetbe venni. Ez a három pedig a fegyelem, a tisztaság és a munka. — Megáll és felemeli a kezében levő botot. — Aki pedig nem veszi tekintetbe akár egyiket, akár másikat, szigorúan meg lesz büntetve. Mert itt nálunk aztán nem használ sem sírás, sem könyörgés, sem köz-

benjárás. Aki vét a lágerszabályok ellen, meg lesz verve. — A Lägerältester úgy látszik befejezte mondókáját, mert megfordul és magához int egy öregebb, rabruhas férfit. — Herr Weiss, tessék közelebb jönni.

Herr Weiss, aki most előlép, kétségkívül közülünk való. Már hetek óta itt lehet a lágérben és ügylátszik sikerült valamiképpen megnyernie a Lägerältester bizalmát, hogy ez, a transzportok fogadtatásakor, bizonyos szerepet szánt neki. De mindegy ez. Csak az volt a fontos, hogy most olyan valaki fog szólni hozzánk, aki közülünk való, aki átérzi mostani helyzetünk szörnyűségét, hiszen ő maga is nemrégiben ugyanilyen helyzetben volt, mint mi mostan, hogy beszélhet hozzánk, bizonyára kihasználja ügyesen a lehetőséget, hogy lelket öntsön belénk és a szavak között talán el fog látni minket néhány jó tanáccsal is. Érthető módon nagy csend lett sorainkban. Közben Weiss is elhelyezkedett soraink előtt és beszélni kezdett.

— Jól figyeljenek ide, — kezdte magyar nyelven. — Most valamennyien át fognak menni egy aparátuson, amely tökéletesen átvilágítja a cipőket és láthatóvá tesz minden eldugott tárgyat. Azt ajánlom tehát maguknak, hogy aki pénzt, ékszer vagy más értéktárgyat rejtett el cipőjében, az saját jószántából most azonnal jelentse be, vagy szedje elő, mert ellenkező esetben a tettes a szigorúnál is sokkal szigorúbb büntetésben fog részesülni. — E szavaknál Weiss úr előszedett egy gyűrűt, két ujja közé fogta és felemelte, hogy megmutassa nekünk. — Nézzék ezt a gyűrűt, — folytatta azután. — Ennek a gyűrűnek a tulajdonosa a tegnapelőtti transzporttal érkezett ide, de ma már sajnos nincsen szegény az élők sorában.

A halállal való fenyegetést igazán bő alkalmunk lett volna már megszokni, de mégis, talán azért, mert természeténél fogva megszokhatatlan volt, most ismét megvolt a kellő hatása. Mi, akiknek cipője eredmény nélkül lett volna átkutatható, nézdelődni kezdtünk. Így aztán mozgás keletkezett, fegyelmetlen mozgás a parancsszerinti vigyázállásban! De Weiss úr, aki szemmeláthatólag szintén szavai hatását kémlelte, nyilvánvalóan meg volt elégedve, mert összehúzott szemének sűnyi tekintete elárulta, hogy ezúttal biztos eredményre számít. A Lägerältester is ottan állott, magas alakja kissé meg volt hajolva, és, hogy izgalmát leplezze, botjával a homokban kaparászott. Hiszen igen nagy értékek kerülhetnek itten elő, értékek, amelyeket nem kell beszoigáltatni a németeknek, akiknek nincs is tudomása erről a kis játékról, amelyet jól elrejt a háttérként szolgáló barakkfal, értékek, amelyek kis ügyességgel jól elrejtethők, hogy háború után kerüljenek csak elő. A Läger-

ältester végül is alig észrevehetően Weissra nézett, aki felfogta a tekintetet és engedelmesen tovább játszotta szerepét.

— Még két percet várok, — mondotta kitünő színészi képességgel. Hangjának ügyesen sajnálkozó színt adott. Tökéletesen megjátszotta a velünk érző bajtársat. — Igazán sajnálnám, fiúk, ha felhívásom eredménytelen volna és ha vonakodásoknak szomorú és helyrehozhatatlan következménye lenne.

Végre mozgás támadt soraink között. Egy Krémer nevű bajtársunk kilépett a sorból, odament Weiss közelébe és számunkra érthetetlenül motyogott valamit. De mint az áldozatára lecsapó hējja, azonnal ott termett mellettük a Lägerältester és parancscot adott a szerencsétlennek, hogy azonnal vesse le cipőjét. Késsel fölfeszítették a cipő talpát és a Lägerältester kezében hamarosan megcsillantak a napvilágrakerült ékszerdarabok drágakövei. Mert közben oszladozni kezdtek a felhők és kisütött a nap. Weiss után is hosszú árnyék vonult, amint szerepe eljátszása után eltűnt a barakk mögött, amely színpala volt eme tragikus játéknak, amelybe akaratlanul sodort bele minket a történelem vihara.

Már érezni kezdtük nyomasztó súlyát a sok élménynek, amely ránknehezedett. Érzékeink kitünően működtek, jól láttunk és jól hallottunk és még gondolkozni is tudtunk. De mégis jól esett behúnyni szemünket akár egy pillanatra is, hogy fölfrissülést szerezzünk általa.

— Indulás utánam a Blockba.

A sovány cigánylegény megindult és mi követtük őt.

Ezeket a zöld fabarakkokat, amelyeket otthonunknak szántak, Blockoknak nevezték. Eredetileg istállók voltak és a vaskarikák, ahova a lovakat kötötték, még most is a helyükön voltak. Középen téglakályha állott, amelynek teste mint hosszú kígyó, végigfutott a Block hosszában. A tetőzetet tartó, fehérre meszelt keresztgerendák, bölcsességnek szánt jelmondatokat hirdettek. Szememmel végigfutottam őket: „Im Block Müthen ab.“ „Halte dich sauber.“ „Eine Laus — dein Tod.“ és az elmaradhatatlan „Arbeit macht frei.“

A mi Blockunk a tizenegyes számot viselte.

— Idefigyelni, — szól ismét a cigány, — egyelőre csak annyit akarok a figyelmébe ajánlani azoknak, akik mostan kerültek hozzám, hogy a délutáni Appelre nagyon vigyázzanak. Kérdezzék meg azokat, akik már régebben érkeztek ide, hogy mi a teendő... Én nem akarok sokat magyarázni... Aki helytelenül cselekszik, az megkapja a magáét. — Botját felemelte és megsuhintotta. A hangsúly kedvéért fejével is szigorúan bó-

logatott. Aztán végigvonult a kályha kigyótestén és eltűnt a Block másik végében. Erre volt a kis szobácska, ahol különlakása volt.

Szétszóródtunk.

Belevetettem magamat a tömegbe és így, a Block mélyén, orvosok között, felfedeztem régi barátomat, Erdős doktort, aki még az első transzportunkkal került volt ide.

— Te, — kérdeztem tőle, — kik tulajdonképpen ezek a cigányok?

— A cigányok? — kérdezte vissza. — Ezek itt Némethon cigányai. Alacsonyrendű faj, akárcsak mi, zsidók. De egy fokkal azért, mint tapasztalni fogod, mégis magasabb faji fokon állanak, mint mi, Ábrahám, Izsák és Jákob ivadékai, mert hiszen fölübük helyezték őket. Ellátnak minket botütésekkel és megfelelő adag erkölcsi tanítással. Ezzel szemben valamenynyien szifiliszeselek. És meg fogod látni, hogy a margarint, amit a kenyérhez adnak, a sebes kezükkel fogják meg és úgy nyújtják át neked. — A beszélő látta elszörnnyülködő arcomat és kötelességének tartotta valami megnyugtatót is mondani. — De azért nem kell olyan nagyon megijedni, — mondotta azután, — mert hamarosan továbbmegyünk innen. Ez itt számunkra csak átmeneti transzportállomás... Nap-nap után állítanak össze ilyen transzportokat és elküldik őket munkahelyeikre... Dolgozni kell... Hiszen láthatod... Arbeit macht frei...

Este egyelőre három fontos dolgot vettem tudomásul. A Blockban egyezerkettőszázhatvan ember lakik, annyian, hogy felsorakozni is csak igen nehezen lehet. Ezek az emberek valamenynyien itt, bent a Blockban, kell aludjanak. Agyról vagy pricsekről szó sincsen. Az embereknek a földre elhelyezett deszkákon kell alvás céljából elhelyezkedniük, úgy, ahogyan lehet. A harmadik pedig, hogy van a Blockban százhatvan orvos, akik, mint a sors különös kegyeltjei, bizonyos fokig más elbánsásban részesülnek és így a Block meghatározott részében alusznak, nagyobb kényelemben, szélesebb férőhelyen, mint a többiek.

Ezt a három fontos dolgot azután figyeltem meg, hogy a zsivajgó tömeggel besodródtam a Blockba, hogy alvóhelyet keressék magamnak. Tolongó tömegben voltam, indulatosan mozgó, erőszakkal előretörő emberek között. Az égő villanykörték megvilágították a felszálló porfelhőt. Hova és miképpen helyezkedjek el? A zsivaj is idegesíteni kezdett. Egyesek, a Block végében, már hangosan civakodtak, veszekedtek, verekedtek.

Az ajtó, a Blockvezető lakása felől, hirtelen felcsapódott és a cigány, a kövérebbik, föluggott a kályha kigyótestére és jobbra-balra csapkodni kezdett a botjával.

— Ruhe jetz, Ruhe jetz, — kiabálta szüntelenül.

Megjelenése megtette a hatását, hirtelen csend lett a teremben.

— Mindenki, ott, ahol van, üljön le, — adta ki a parancsot és mi leereszkedtünk a padozatra. — Csend legyen! Azt tanácsolom, hogy mindenki fogja be a száját, mert ellenkező esetben szétlonccsantom néhány ember agyvelejét. Ilyen horrával még nem volt dolgom idáig, pedig jónéhány éve vagyok már lágerlakó. Vegyék egyszersmindenkorra tudomásul, hogy itt koncentrációs táborban vannak és nem szanatóriumban... Jaj annak, aki ki meri nyitni a pofáját... Csend legyen!... Ruha jetzt!

Ott fekvő helyzetben ülő helyzetben, elnyúlt, ugyancsak fekvő helyzetet kereső emberi testek között. Rögtön, amint a cigányvajda eltűnt a hátsó kisajtón, minden igyekezetem odaírányult, hogy valamiképpen biztos támasztékot szerezzek magamnak. Ez a feladat csöppet sem volt könnyű, mert szembe találtam magamat másoknak ugyanilyen irányú igyekezetével. Tűnődni kezdtem, hogy mitévő legyek. Elhatároztam, hogy egyelőre várni fogok, hogy megfigyelhessem a helyzetet. De nemsokára kellemetlen zsibbadást éreztem jobblábamban, mire gyorsan kihúztam a ránehezedő testek tömkelegéből, de közben rámmordultak, hogy viselkedjem nyugodtabban. A szívemet is nyomta valakinek a lábfeje és föltétlenül meg kellett fordulnom a másik oldalra. Percekig tartott, amíg döntő elhatározásra jutottam magamban, aztán, nem törődve szomszédommal, valamelyest megfordítottam a testemet. De közben föl szisszentem a fájdalomtól, mert csak most tűnt ki a valóság, hogy lábszáramat párnaként használta valaki, akit nem is láthattam a közöttünk lévő emberek miatt. Új helyzetemben azonban új és értékes felfedezést tehettem. Egy kövér bácsika ült mellettem, aki fejét lecsüngtetve szundított. Lábai föl voltak térdben húzva és ez a póz igen kedvezett nekem. Lassú óvatossággal, hogy közben föl ne ébresszem, fejemet a térdére helyeztem. Az előbbihez viszonyítva ez eléggé elviselhető elhelyezkedés volt számomra, de lábaimat így sem voltam képes kinyújtani. De nem akartam most már ezzel törődni. Késő van, gondoltam, aludni kellene már. Szememet behúnytam, de ismét kinyitottam. A villanykörték körül röpködő lepkéket figyeltem, ez a látvány, reméltem, talán álomba ringat. De jótégyony álom helyett csak gondolatok jöttek. És amint a nyug-

hatatlan lepkéket figyeltem, mintha csak titkos rugó pattant volna föl, megnyílt bennem valami, mert futóláncszerűen pergettek le előttem régi, gyermekkori képek, amelyek összefolytak régi álmaimmal.

A köd. Egy este édesapámmal kézenfogva mentem valahova és a szomszéd utca elején sűrű ködfalba ütköztünk. Édesapám nevetéssel leplezte zavarát és megszorította kezemet. Beléptünk a ködbe. De én megéreztem, hogy édesapám kezének szorítása nemcsak támogatást jelent, de egyben önmaga is védelmet keres. Azóta mindig, valahányszor bizonytalanságba kerültem, mindig eszembe jutott a köd, mint az emberi bizonytalanság tökéletes szimbóluma. De a köd is szertefoszlott és egy régi kirándulásra kellett gondolnom, nyugalmas képre, a régi időkből, amint éppen eső lepett meg bennünket és bemenekültünk nagy nevetés között egy közeli parasztház tornácára. A paraszt, a ház gazdája, kint állott a tornácon és pipázott. Most is magam előtt látom kövér, fényes arcát, amint egykedvűen nézi a sötétszürke felleget és látom a lefolyó esőcseppeket is a szüette tartógerendán. Eső, eső. Talán azt akarja ez jelenteni bennem, hogy az élet egyhangú, monoton és szürkeszintelen. Egy kolozsvári utcát is látok, amint az eső csapkodja a járdát, a járda széle mellett pedig nagy hólyagokat visz magával a sebesen lefolyó víz. Valaki ernyővel tovasiet, akinnek a nadrágja széle fel van hajtva, és gyorsan befordul az utcasarkon. Látom a gyorsan szertefoszló páragomolyagot is lehellete nyomán. Unalom ez, unalom és egyhangúság. Milyen szürke és érdektelen minden, minden. Eső csapkodja a fákat, a házakat, az embereket. Aztán apám ujját látom, amint a vonatablakon keresztül mutatja nekem a Tordai Hasadék sziklát és nagyanyám kék kötényt az odakötözött kulcsosomóval. De hiába minden. A lepkék zavartalanul röpködnek a villanylámpa körül és álom nem jön a szememre. Hangos veszekedés riaszt fel szendergésemből. Veszekedés azért, mert valaki rálépett valakire. Az orvosok külön tájékán is csitítanak egy nekivadult embert. Álom szelleme jöjj már és ajándékozzál meg az alvás gyönyörével!

— Hallja maga, miért rugott belém?!

Valaki megfogta a vállamat.

— Maga, maga, igen maga, csak ne tegye magát, hogy nem tudja kiről van szó, mert úgy vágok a pofájába, hogy megemlegeti.

Ránézek a beszélőre. Fiatal gyerek. Még mindig fogja a vállamat.

— Engedje el a vállamat, — mordulok reá. — Mit akar tőlem?

— Belémrugott, — mondja röviden.

— Én nem.

A gyerek erre lenyul a mélybe a testek közé.

— Ez itt a maga lába, — állapítja meg, de én nem érzek semmit.

— Tévedés... a más lába az... Máskor vigyázzon jobban magára...

Új bonyodalom kezdődik. Egy bajtársunk a fal tájékáról ki akar menni.

— Muszáj mennem... engedjenek már, — mondja kérihanogn és megfelelő helyet keres, ahova letehetné a lábát. — Muszáj kimennem a hordóig, engedjenek már. — Könnyörgő arca kinosan összeráncolódik. Kissé arrébb csúszom, hogy helyet csináljak, de rögtön meg is bánom, mert szomszédom azonnal kihasztnálja az alkalmat és elfoglalja saját teste számára az üresen maradt helyet.

A Blockban is mind nagyobb a mozgás. Mind többen és többen igyekeznek az előszobában lévő hordó felé.

Aludni nem lehet. Mit tegyek hát? Figyelem az arcokat körülöttem, de ezt is megunom. Az idő telik, nemsokára hajnalodik már és új nap kezdődik. Milyen jó volna felébredni.

Felébredni.

Úgy, igazán felébredni.

Lehetséges volna, hogy ez az egész egy csúnya, valószínűtlen álom csupán?

Csengetnek.

Mozgolódás támad. Lassan mi is feltápáskodunk. A rabruhás emberek kifelé tartanak. Megdörzsölöm szemeimet és megyek én is kifelé. Még mindig kapaszkodom a gondolathoz, hogy ez az egész egy csúnya álom csupán. De kellemetlen hideg csap meg és ez magamhoz térít. Sehol a júniusi reggelek szokásos szépsége. Ólmos, alacsonyan szálló felhők takarják az eget és hideg, kellemetlen szél fúj. Jól esne még magunkra kapni valamit, kabátot, sálát, pullovert. De csak annyit tehetünk, hogy bedugjuk kezünket a zsebünkbe és sapkánkat, amennyire lehet, lehúzzuk a fülünkre.

Tömegesen tartunk a túlóldalon lévő klozetbarakk felé. De alig helyezkedünk el a betonülésen, máris jön a sétatagos cigányvajda, gyűrött arcán még látszik az álom nyoma, és botjával rávág az ülő emberekre.

— Fertich... fertich... fertich...

Közben mosolyog. Tetszik neki a szórakoztató időtöltésnek ez a módja. Néha elégedetten megfogja kicsiny bajuszát is.

— Fertich... fertich... fertich... — és közben suhog a bot. — Fertich... fertich... fertich...

Szemben, a túloldalon, közvetlenül a tizenegyes Block szomszédságában van a Waschraum, a mosdóbarakk. Idejárnak mosdani a többi Blockok lakói is. Tömegek, tömegek. Az ajtón kereáztól alig lehetséges bejutni. Hosszú, nehéz, fárasztó munka után sikerül csak elérni, hogy átjussak az ajtónyíláson. De odabent is kénytelen vagyok megállni, hogy megvárjam a legelső lehetőséget, hogy odaférközhessenek a vályúhoz, amely fölött kilyukasztott, rozsdás cső fut végig. Ez a cső méternyi távolságban ki van lyukasztva és ezeken folyik ki a víz. Egy ilyen vékony vízszugár körül apró csoportok állanak és az emberek kinyújtják kezeiket, hogy valamiképpen benedvesíthessék. De ez a mulatság sem nyugalmas. Ezekbe a mosdó csoportokba belevág néha a bot és a társaság menekülésszerűen szerterebben, hogy új csoport élvezhesse a víz áldását. Ezt a munkát is a cigányok végzik. Itten laknak a Waschraum végében lévő kicsiny szobában és feladatuk: vigyázni a rendre és a tisztaságra. A rendfenntartás munkája természetesen a könnyebbik és élvezetesebbik. Annyiból áll az egész, hogy botokkal ütni kell a zsidókat.

Végre nagynehezen sikerül odafurakodnom a vályúhoz. Kezemet átnyújtom két előttem lévő ember nyaka között. Érzem, amint tenyeremben összegyűl a víz. Gyorsan rákenem arcomra és éppen a legjobb időben állok tovább, mert a bot máris koppan az ottmaradtok fején. De már kezdek egyáltalán nem törődni mások bajaival. Úgy érzem magamat, mint a gyermek, aki rosszat tett és megszabadult a büntetéstől. Újabb probléma: mivel töröljem meg az arcomat. Eszembe jut a felírás a Block tartógerendáján: „Halte dich sauber.“ De hogyan tartsa magát tisztán az ember, amikor se szappana, se elegendő vize, se törülközője. Figyelem a többiekot, hogy én is úgy cselekedjek. Kabátom ujjával törülközőm. Elődöntöm magamban, hogy kiskabátom jobbujja lesz a törülköző és balujja a zsebkendő, amivel az orromat törölöm meg. Rabtársaim nagyrésze ugyanígy osztotta be ezt a ruhadarabját. Így lesz aztán a cipőnk a párnánk, a sapkánk pedig, amit rátettünk, a párnahuzatunk.

— Sorakozó, sorakozó a reggeli feketekávéhoz!!!

Ötösével felállunk a két barakk közötti részen. A cigányvajda közben átveszi a konyha felől hozott kávéshordókat.

— Stubedienst! Kihozni az edényeket, — ordítja közben.
— Ruhe jetzt... Ruhe jetzt...

A Stubedienst szerepét betöltő néhány rabtársunk erre el-siet, hogy kihozza a láda csuprot és fazekat. A Stubediensteket irigy szemek követik. Mert a cigányvajda szolgálatában lenni egyet jelent a bőségesebb étellel, nagyobb adag kenyérral, dupla adag ízzel, margarinnal.

A cigányvajda szinte gépszerűen kiabál:

— Ruhe jetzt... Ruhe jetzt... Ruhe jetzt...

A sorok már állanak. A szegedi Grosz Lajos tölti be az ételosztó szerepét. Már ott áll a kávéshordó mellett, kezében a mérőedénnyel és a cigányvajdát nézi, hogy megkaphassa a parancsot a művelet megkezdésére. Ételosztónk snájdígul tartja magát, mint valaha százados korában, amikor tűzbe vezette legénységét. Hangja is katonás, fegyelmezettségére pedig különösen büszke. Minket néz aztán, a mi sorainkat, mert az emberek nyugtalanul mozgolódnak már. Fázunk. A meleg kávé pedig ott párolog előtünk a hordóban.

— Hauptmann! — kiabál végre a cigányvajda. — Anfangen. Megkezdheted.

Grosz Lajos erre méregetni kezdi a fekete folyadékot a fazekakba és pléchsapokba, amit a Stubedienstek a sorokhoz visznek. Körülbelül harminc ilyen edényünk van. Amikor ránk kerül a sor, a mi fazekunkból már ittak vagy tizen. Valami még tiltakozik bennünk a táplálkozási mód gusztustalansága ellen, de azért közben már mohón várjuk, hogy hozzájuthassunk a keserű folyadékhoz. Ötön kapunk egy fazék kávé. Úgy cselekszünk, mint mások, akik hamarabb érkeztek meg a Lagerbe. Megkezdjük tehát a kávéivás szertartását, ami igen nagy figyelmet igényel. Mindegyikünk ugyanis csak öt kortyot fogyaszthat, aztán pedig tovább kell adnia az edényt a következőnek. Azt, aki éppen iszik, persze figyelni kell közben, mert az ádámcsutka mozgása elárulja a leküldött kortyok számát. És mert ezt egyszerre mindig négyen figyelik, a család mértékegység, mindenkinél egyforma. Képtelenség feltételezni, hogy egyik ember kisebb, a másik pedig nagyobb kortyot nyel. Mindenki ugyanis a fizikailag elképzelhető legnagyobb kortyokkal issza a kávé és ez meg is látszik arcán, amely a nagy igyekezetben teljesen eltorzul, a szemeken, amelyek kimerednek és a homlokokon, amelyet a nagy erőlködéstől ellep az izadtság. Azt, hogy ez a kávének nevezett feketés lé förtelmesen rossz, alig vesszük észre. Figyelmünk teljesen le van kötve. Az ádámcsutka mozog. Egy, kettő, három, négy, öt. Jöhet a következő.

Hét óra lehet, amikor végetér a kávéosztás és a sorok felbomlanak. Hideg van. Fázékonyan bedugjuk kezünket a zsebünkbe és mozgásba lendülünk. De ez nem látszik jó megoldásnak. Végre aztán összeverődünk néhányan és egymásnak dülünk, hogy egymás testének melegével védekezzünk a hideggel szemben. Az ilyen maghoz mindig új jövevények csatlakoznak és a csoport mind tekintélyesebbé válik. Ezt a kitérőt intézményt kályhának nevezzük el. A kályhák gyorsan népszerűsödnek. A cigányvajda is mulatságosnak tartja, hogy a két Block közötti tér tele van ilyen emberkályhákkal. A kályhályba tömörült emberek lassan mozgásba lendülnek és halk dübnyögéssel énekelni kezdünk, hogy taktusra mozgathassuk testünket. Közben az eget kémleljük. A felhők ritkulni kezdenek és kilenc óra felé boldog sóhajtással üdvözljük a felhőfoszlányok mögül kibukkanó első napsugarat. De a föld nedves, leülni nem lehet. Csak lézengésről lehet szó. Járkálni kezdek fel-alá a két Block közötti szűk téren és megállok néha a főutca tájékán. Mindenfelé csak a mi Blockunk hasonmásait látom, zöld faépületeket, végig az utca hosszában, melynek végén látszik a drótkerítés, azontúl néhány vagon, és a vagonok mögött a túlsó láger, ahova szüleinket és gyermekeinket vitték megérkezésünk hajnalán. Fák koronáját is látom, meg néhány madarat, amelyek szinte csúfolódnak velünk, amint elrepülnek fejfünk fölött és megcsillogtatják előttünk tökéletes szabadságukat. Nézem a főutca túlsó oldalán lakó cigányok napközi életét. Egykedvűen járnak-kelnek. A férfiak hajnalban munkába mentek, az itthonmaradott asszonyok a Blockokat takarítják, a gyermekek pedig felelőtlenül hancuroznak. Nézem őket, hogy ne kelljen jobbra fordulnom, ahol csak a füstöt láthatnám, amely halálráremít és elveszi minden életkedvemet. Megfordulok inkább és visszamegyek a két Block közé, ahol egyezerkettőszázhatvan ember lézeng és módot keres, hogy eltöltse valamivel az időt. Kis csoportok állanak össze és beszélgetnek. Egyesek csoporttól csoportig mennek, hogy válaszanak a különböző beszédtemák között. Az idő ellik, telik.

Tíz óra.

Újra sorakozó. A Hauptmann ismét elfoglalja vezénylő helyét a tér közepén és a Studbedienstek is sűrögni-forogni kezdenek. A cigányvajda is fölemeli botját.

— Ötösével csendben felsorakozni, — kiáltja és közben lecsap két szerencsétlenre, akik véletlenül éppen mellette akartak tovasuhanni. Közben persze kiabál: — Ruhe jetzt... Ruhe jetzt...

A sorakozás most sokkal gyorsabban megy, mint reggel a kávénál. Kezd kialakulni egy bizonyos rendszer. Mi, kolozsváriak, egy csoportban állunk fel, barát-barát mellett. Jobbra tőlünk állanak a fiatal gyerekek, akiket a cigányvajda külön csoportban akar látni. Szemben velünk sorakozik fel a százhatvan orvos összetartó csoportja, akik jobb sorsot és külön bánásmódot remélve, nem akarnak elszakadni egymástól. Mellettük húzódik a máramarosiak hosszú sora. Ezek is összetartanak, nem akarnak elszakadni egymástól. A nép igazi gyermekei ezek, akik odahaza is a föld mellett éltek és eddig is nehéz, testi munkával keresték meg kenyerüket. Arcukról leri a természetes önbizalom. És mi, akik üzleti pultok, meg íróasztalok körül forgolódtunk, a városi ember göggyével nézzük ugyan őket, de titokban és talán még önmagunk előtt is be nem vallottan, irigykedve csodáljuk izmaikat. Mert valamilyen tudjuk, hogy fölényességünkkel csak gyermekes félelmünket takargatjuk, mert ugyan mit is ér itt, az auschwitz drótok között az a finom körülményesség, amellyel valaha kézbevertük otthon az evőeszközöket? Lám most is, a fürge Studbedienstek már hozzák a rozsdás fazekakat, amelyekből enni fogunk. A fahordók is ott állanak már a tér közepén és párolgásuk különös, szokatlan és ismeretlen ételszagot hoz felénk? Mi ez? Dörgemüse, — világosítanak fel a korábban érkezettek. Ez az ebéd, a mindennapi étel. Mindig ugyanaz, változás nélkül. Sokan szeretik, de mindenki, kivétel nélkül megessi. Igen tápláló zöldségkeverék ez, amibe mindenféle bele van főzve és néha még húst is lehet találni benne. A németek igen nagy mesterei az ilyen dolgoknak.

— Hauptmann, — kiált végre a cigányvajda, — megkezdeni!

Kiosztják a telt fazekakat az ötös soroknak. A hivatásossá vált öt korty elfogyasztása után egymásnak adogatják át az emberek a fazekakat. Az emberek esznek. Öt kortyonként. Nagy üzemben folyik az auschwitz táplálkozás.

Ebéd után nincsen emésztési szünet. A cigányvajdánk most különösen elemében van.

— Amikor délután megszólal a csengő, akkor van az Appel, — magyarázza. — Vegyétek egyszersmindenkorra tudomásul, hogy az Appel, itt a lágeréletben, szent és eképpen kell viselkednetek, hogy a leszámolást végző SS-ember meg legyen veletek elégedve, mert jaj lesz nektek akkor, ha szégyent fogunk vallani. Na, tehát ezt megértettétek. — A vajda megsimogatja kis bajuszát és katonai testtartást vesz fel. — Amikor az vezényelem, hogy „Das ganze stillstand“, akkor össze-

csapjátok a lábatokat és feszesen, mozdulatlanul álltok... Gyerünk... Das ganze stillstand!! — Összecsapom a lábamat és a vajdát figyelem, aki őrmesteri szigorral keres áldozatot néhány obligát botütésre. Végre kitölti lágerharagját egy szerencsétlenül, aki hiába állítja, hogy ő kitűnően tudja a vigyázz-állást, mert hat évig volt katona. Nem használ semmi, a lágerfegyelem azt kívánja, hogy valakit meg kell verni. — Nem mozogni, nem mozogni, — kiabálja a vajda, — így nem megyek semmire sem veletek. — Végignézt rajtunk, aztán kissé előrenyújtja fejét és csak egyetlen szót mond nekünk. — Zsidóbagázs! — A mellettem álló Gombos doktor jelentőségteljesen rámsandít. Visszanézek reá, jelezve, hogy megértettem a közölt gondolatot. Megalázottságunk legmélyebb pontja ez, amikor ez a szifilisz cigánylegény, aki odahaza legjobb esetben is csak vásári kikiáltólegény lehetett, vagy hintáslegény, vagy talán csak egyszerű zsebmetsző, ilyen mélyen lebecsülő hangot használhat velünk szemben. De a cigánylegény különös örömet talál ebben a kifejezésben. — Zsidóbagázs! — Rövid szünet után felemeli a botot. — Ha pedig azt vezényelem nektek, hogy „Mützen ab!“, akkor mindenki kettős ütemben lekapja fejről a sapkát... Így ni... Egy, kettő... Egynél odakaptok a fejetekhez, kettőre pedig lekapjátok a sapkát, de úgy, hogy jól lehessen hallani a csattanást, amint odakaptok combotokhoz. De ennek pontosan, ütemesen és egyszerre kell megtörténnie, hogy kettőre csak egyetlen nagy csattanást halljak. — A vajda kimeresztí a szemét, ránéz egy máramarosi gyerekre, odaszalad hozzá és teljes erejéből ütni kezdi. Üti a fejét, a vállát és védekezésre felemelt karját. — Mi beszélő valód van neked akkor, amikor én beszélek az emberekhez, — ordítja torkaszakadtából. — Amikor én beszélek... Én... — A vajda liheg az erőlködéstől, mert mindent el akar követni, hogy az okozott fájdalom minél magasabbfokú legyen. Megelégedetten kifújja magát, aztán folytatja az őrmesterkedést. — Mützen ab... Mützen auf... Amikor Mützen ab-ot vezényelem és valaki olyan ügyetlen, hogy leejti a sapkáját, az a kötelessége, hogy otthagyja a földön és csak később veheti fel, amikor pihenjt vezényelem... Hát lássuk csak... Mützen ab... Mützen auf... Mützen ab... Mützen auf... Mützen ab... Mützen auf... — A vajda fáradhatatlanul vezényel és mi, parancs szerint, ütemesen kapkodunk a sapka után. Le, fel, aztán megint le és megint fel. Végre mégis kifogunk egy veszélytelen pillanatot, amikor a vajda háttal áll felénk és Gombos doktor lihegve kérdi: „Meddig csinálhatja ezt még

velünk?“ és én ugyanolyan hangon visszafelelelhetem neki: „Ameddig akarja.“

Végre megszólal a csengő, amely Appelre szólítja a láger népét. Nagy izgatottan előkerül a soványabbik cigánylegény is, a Blockältesterünk, a tizenegyes Block tulajdonképpen parancsnoka és érdeklődik a kövérebbiknél, hogy vajjon menni fog-e rendesen a dolog.

Appel...

Der heilige Zähl-Appel.

Feszesen állanak a sorok a Blockok között. A parancsnokló cigánylegények a főszereplők túlzott öntudatával járnak-kelnek és figyelik, mikor jön már az égből leszállt földi istenség, az egyenruhás SS-ember.

— Der SS-Mann kommt, — szól végre izgatottan a kövérebbik. — Aufpassen!

A Blockältester leadja a jelentést és az SS-ember végigmegy a sorok előtt, hogy leszámolja a rabokat. Alig tart az egész vagy három percre. Ennyi volna az egész? A katona eltűnik a Block előtt és a cigány „Mützen auf“-ot vezényel. Nemsokára újabb csengetés, a lecsengetés, és a szent Appel ceremóniája véget is ért. Egyes sorban felvonulunk, hogy átvegyük a szelet kenyéret a margarinnal. Amikor a cigány rácsapja a kenyérre a margarindarabot, megdöbbenve veszem észre, hogy sebek vannak a kezén, nyilvánvalóan szifilisz sebek. De a sor továbbvonul és figyelmemet már egyéb köti le. Megnézem kenyéremet, gyorsan összehasonlítom mások kenyéradagjával és mélységes düh és felháborodás kerít hatalmába, amikor tapasztalom, hogy adagom nem tartozik a legnagyobbak közé. Az enyémhez mérten voltak gyönyörű adagok is. A tulajdonosok természetesen ragyogtak a boldogságtól.

A táplálkozásnak szentelt tízperces időben nem gondoltak az emberek sem családjukra, sem múltjukra, nem látták a láger fölött fölszálló füstöt, csak a gyönyörűséges kenyéradagot nézték csillogó szemekkel, amelyre ujjukkal rákenték a margarint. Ezt a margarinos kenyéret élvezettel eszegetni lehet, apró darabkákat lehet letörni belőle, csipegetni, élvezni hosszú, hosszú percekén át, és oly jó, hogy van valami, ami oly tökéletesen elvonja az ember figyelmét saját fájdalmáról. Itt már csak a pusztá életről van szó, a fizikai élet fenntartásáról. Eszünk, harapunk, rágcsálunk. És közben irigykedünk, mert mások nagyobb adagot kaptak az életfenntartó táplálékból.

Este lett. Vajjon, milyen fekhelyet kapunk az éjjel? Ugy cselekszem most is, mint mások. Megkísérlem, hogy bejussak a Blockba, de minden ilyenirányú kísérletezés hiábavaló. Az egyik cigány, arkangyal módjára áll botjával az ajtóban. Reményem, hogy jó helyet fogok tudni magamnak biztosítani, már oszladozni kezd, de a küzdelmet mégsem adom fel. A cigányok végre úgy döntenek, hogy a belső tolongás elkerülése végett, csak egyenként fogják beengedni az embereket. Neki-tódulok a tömegnek, hogy minél előbbre verekedjem magamat. Egy egész éjszaka nyugodalmáról van szó! Egyezerkettő-százhatvan ember tolong a Block bejárata előtt, de a cigány csak egyenként engedi be őket. Mindenfelől nyomnak. Legtöbben ügyesen manővroznak a könyökükkel. Jajgatás, kiabálás, fenyegetés és könyörgés hallatszik mindenfelől. Közben természetesen néha belecsap a tömegbe a bot. Szinte eszemet veszítve sodródok előre és én is könyökömmel harcolok, hogy előbbre juthassak. Előre, csak előre. Egyáltalán nem gondolkodom közben. Itten harc folyik és nekem föltétlenül a győzők között kellennem. A győzők között minden áron. Egyszerre csak a vállamon érzem a cigányvajda kezét. Le vagyok számolva. Átfutok a kis előszobán. Nincsen időm analizálni magamban a győzelmi érzést, amikor a nagy porban látom, hogy módomban áll válogatni a fekvőhelyek között. Gyorsan kell döntenem, mert hátam mögött már jönnek az ujonnan bebocsájtottak. Gyorsan leülök hát a terem közepetáján, háttal a kályhának, éppen a keresztgerenda alatt, amely fennen hirdeti jelszavát: „Eine Laus dein Tod.“ Kifújom magamat és körülnézek. Mellettem ül Hoffmann Imre, régi kolozsvári ismerősöm, ő is liheg, akárcsak én, és most már kettesben pihenjük ki a nagy harc fáradságait.

— Iszonyú ez, — mondja tikkadtan a belélegzett portól. — És hogy az ember mire nem képes. Ha valaki nekem ezelőtt két hónappal, amikor még rendes, párnás ágyban aludtam, azt mondja, hogy én képes volnék ekkora küzdelemre, csak azért, hogy ülő helyzetben a lábamat legalább rendesen kinyújthassam, legalább is szembenevettem volna az illetőt. Megjegyzem... én nem is magamért végzem ezt az emberfeletti küzdelmet... Tudja, én kötelességből cselekszem... Nekem két gyönyörű gyermekem van... egy fiú... és egy lány. Gyönyörű gyermekek... Hát őérettük van ez az egész... Igen, csak érettük.

A terem közben megtelik emberekkel. A por már elviselhetetlen. A későnjövők már nem kapnak helyet és hangosan követelőzni kezdenek. A lárma nőttön nő. Így aztán hirtelen

felcsapódik a hátulso kicsi ajtó és beront a terembe a soványabbik cigányfiú. Felugrik a kályha kigyótestére és amint végigmegy rajta, jobbra-balra csapkód a botjával.

— Micsoda lárma ez? — ordítja közben. — Majd megtanítalak én titeket arra, hogy mi a csend.

A cigánylegény éppen felénk tart. Veszélyes helyen vagyunk, éppen a kályha testének támaszkodunk. Gondolkozás nélkül felugrok helyemről és bevetem magamat a beljebb fekvő és ülő testek közé. De Hoffman Imre későn ugrik. A bot még eléri és én csak egy hangos koppanást hallok magam mögött, aztán látom, hogy Hoffman a fejét fogva zuhan mellettem a testek halmazába.

A mélységbe való alázuhanás filozófiájával még eddig igen keveset foglalkoztak tudósaink. Pedig, véleményem szerint, semmi sem jellemzőbb az emberi lélek rugalmasságára, mint éppenséggel az a könnyedség, amellyel alkalmazkodni tud olyan mostoha körülményekhez, amelyek régebbi, jobb viszonyok között, elviselhetetleneknek, kibíratatlanoknak látszottak volna. Sokan, igen sokan voltak közöttünk olyan érzékenylelkű emberek, akik hetekkel ezelőtt, arra az egyenes kérdésre, hogy mit tennének, ha ártatlanul, minden büntetőjogi-lag elképzelhető ok nélkül, rabruhába öltöztetnék, családjától elszakítanák, kemény padlóra fektetnék és elvadult cigányokkal veretnék, föltétlenül így válaszolt volna: ilyen körülmények között öngyilkosságot követnék el. És ugyanezek az emberek most, a szöges drótok között, megfeszített idegekkel csak arra törekedtek, hogy pusztá életüket minden áron fenn-tartsák. És ez az igyekezet aztán lehámlasztott minden mázat, amit nevelés, gyerekszoba, kultúra vagy csak pusztá beideg-zettség vont az emberek egyénisége fölé, hogy valóban kultur-embereknek minősülhessenek. Korkülönbség vagy társadalmi állapot nem számított. Fiatal gyerekek durva szavakkal vontak felelősségre idősebb, éltesebb embereket, és nagymultu, tudós orvosok kocsisstílusban beszéltek, ha a legkisebb bán-talom érte őket. Mindenki kivételközött abból, amit eddig kul-turáltsága folytán kötelezőnek érzett, mert most oly különös lényé vált, akit rabtartóink Häftlingnek neveztek.

Häftling.

Jogi minősítés ez: Häftling.

De kicsoda is ez a Häftling?

Häftlingnek nevezhető az az ember, aki szögesdrótokon belül él, rabruhában vagy festékesíkokkal megjelölt civilruhában jár és akinek éppenséggel csak annyi joga van, hogy átadja magát a szenvedésnek. Szabad tehát fájdalmat éreznie.

Testi és lelki fájdalom között etekintetben nincsen semmi különbség, rabtartóink mindkettőt engedélyezik. A Häftlingnek azonban minden erejét meg kell feszítenie, nehogy beteg legyen, mert aki munkára használhatatlan, arra halál vár. Ez a szabály szinte benne van a levegőben. A lágerben krematórium van, a felszálló füstfelhő mindenhol kitűnően látható, és aki élni akar, annak dolgoznia is kell. A Häftlingnek nem áll módjában érzékenykedni, mert egyáltalán nincsen, aki meghallgassa panaszait. A másik, aki meghallgatná, szintén csak Häftling, ugyanolyan, mint ő maga, és ugyanolyan csodára-vágyó szemekkel néz az ég felé, ahol bilincsbe nem verhető felhőket visz magával a szél. A másik, aki még meghallgathatná, éppen úgy szerette azokat, akiket elveszített és ha megverik, neki is éppen úgy sajog a teste. És éppen úgy bosszankodik ő is, ha kisebb kenyeret kapott, vagy ha elszabták a margarinadagját. A Häftling tehát teljesen egyedül van és a legmagányosabb lélek az egész világon. Ha a szemébe nézel, láthatod, hogy érzések és gondolatok bujkálnak benne, amit kimondhatatlanoknak tart, de azért mégis jól esik neki, ha vállára teszed a kezedet és ennyit mondasz neki: „Minden elmúlik egyszer“. Mert nincsen egyéb fix pont, amibe belekapaszkodhatna. Minden elmúlik egyszer. De a napok is szörnyen hosszúak. Reggel négykor felébresztik az embert és csak este kilenc óra után van jogában elaludnia. A Häftlingnek tehát jogában áll számolni a múló perceket és jogában áll folyton folyvást azon töprengeni, hogy vajjon meddig fog tartani ez a kínszenvedés. A Häftling tehát él, szenved és reménykedik. És jaj annak a Häftlingnek, amelyik elveszítette reménységét. Az ilyen föltétlenül el van veszve.

Hárman, három jogász, feklődjük körül azt a követ, amelyen Gombos doktor ül, a korelnök. A Häftling jogi helyzetéről beszélgetünk.

— A Häftling jogi helyzetét éppen az jellemzi a legjobban, — mondja Gombos doktor, — hogy egyáltalán nincsenek jogai. A törvény, mármint a törvényes alapon álló államok törvényei, pontosan előírják, hogy az elítéltnak milyen jogai vannak. Meg van engedve, hogy az elítéltet hozzátartozói bizonyos időközökben meglátogassák, meg van engedve, hogy levelet kapjon és arra válaszoljon és meg van engedve, hogy kérelmezzen jogai érdekében. Aztán meg az elítélt pontosan ismeri az ítéletet, tehát tudja, hogy meddig tart és mikor jár le a büntetése. Az elítélt, ha rendesen viselkedik, bizonyos előnyöket élvez és a büntetés is megrövidül. Hol vagyunk mi attól, hogy számbavegyék, hogy ki hogyan viselkedik? Leszögezhet-

jük tehát, hogy a Häftling egy törvényen kívüli állapotban lévő lény, aki minden személyes jellegű ok nélkül, ítélet nélkül, csak azért, mert föltehetőleg ellenséges érzülettel viseltetik a politikai rendszerrel szemben, bizonytalan időre szólan kényszermunkára van ítélve.

Feldmann Jóska egyszer megvárja, amíg bebizonyosodik, hogy Gombos doktor valóban befejezte mondanivalóját, aztán így szól.

— A csodálatos a dologban éppen az, hogy minden Häftling tökéletesen átérzi azt, hogy ő most micsoda. Mindegyik pontosan tudja, hogy mai helyzetében mit szabad és mit nem szabad tennie.

— Ez tényleg csodálatos, — jegyzem meg, — és jellemző arra, hogy az ember milyen messzemenően rugalmas és alkalmazkodó. — Amikor ezt mondom, már a kis Klein Guidót figyelem, aki mellettem fekszik a földön. Úgy tűnik, mintha nem is figyelne mireánk. — Te mit nézel? — kérdelem tőle.

Guidó csendesen válaszol:

— Ezt a sok rabruhát nézem, — mondja. — Egy kis fantáziával igazán azt is képzelhetném, hogy éppenséggel a Sing-Sing udvarán vagyok.

Egy hústömeg mozdul meg mellettünk, egy vöröсарcu Häftling, akit eddig nem is vettünk észre. Felemeli a fejét és felénk fordul.

— Sing-Sing, — mondja áhitatosan. — Azt mondja, hogy Sing-Sing? ... Én voltam ott, amikor Amerikában jártam... Belépőjegyet kaptam és megmutatták nekem az egészet... Ezt a disznóólat akarja maga a Sing-Singhez hasonlítani? Az... ha éppen tudni akarja... egy paradicsom... egy igazi, egy tökéletes, egy ideális paradicsom... Ragyogó tisztaság, jó koszt, kitűnő fekhely, szigorú, de emberséges bánásmód... Oh, ha én most ottan lehetnék... Oh, Sing-Sing... — Könnyezik a szeme, amikor a hirhedt fegyházra gondol és maga elé bámul, amikor visszaidézi a múltat, amikor ottan járt, ahova most olyan szívesen menne. Sóhajtván, bánatosan mondogatja. — Sing-Sing... Bizony, bizony, higgyék el nekem... Paradicsom az, igazi paradicsom...
*

Másnap reggel összetörtén-ébredtem. Nehezen nyitottam ki a szememet és a gerendán, mint minden reggel, magam előtt láttam a figyelmeztető feliratot: „Eine Laus-dein Tod“. Fel-tápáskoztam fekvőhelyemről és felhúztam cipőimet. A reggel hideg volt és nyirkos. Beálltam egy emberkályhába és így vártam ki a reggeli kávésorakozót. De a cigányvajdánk különö-

sen jó hangulatban volt ma reggel és kedve támadt, hogy megsillogtassa előttünk kitűnő humorát. Most is új sétabot volt a kezében, minthogy mindig szerét ejtette, hogy estig valahogy eltörje valakinek a hátán az aznapi botot. Ruhája is új volt. Világosbarna zakó, a karokon alig látszik a fehér festékcsik és a hátán az elmaradhatatlan kereszt. A nadrág is snájdig, krémszínű lovaglónadrág, amely valaha jobb napokat is láthatott és arisztokratikus hatását éppen csak a vajda rávarrt Häftling számja rontja le. A vajda kedvesen megsímogatja kicsiny, adolphemenjoui bajuszát és szeme különös csillogásán látszik, hogy élvez valamit. Amíg az obligát ötkortyonként leisszuk keserű, íz nélküli kávékat, elég nyugodtan várakozik és alig oszt ki közben néhány enyhe botlított. De reggeli után előrancia egy gyereket, odahuzza a két szembenálló sor közötti részre, és elkezd verni.

— Így kell neked, — ordítja közben, — aki megszegi a légelemibb egészségügyi szabályokat. Szerencsétlenséged volt, hogy megfogtalak. Ottan van a hordó, ami oda van állítva erre a célra és akkor te odaállasz az ajtófélfához... Gazember... Száz meg száz bajtársad életét veszélyezteted. Vagy talán te azt sem tudod, hogy mi az a bacillus... Nemcsak gazember, hanem ostoba is vagy. — A gyerek már a földön hever. Alig jajgat szegény, úgy látszik megadta magát sorsának. A hátam mögött megállapítja valaki, hogy a delikvens, akit jól ismer, éppen az idén tette le az érettségét. A cigányvajda azonban belelovalta magát az emelkedett szónoklatba. — A bacillus terjeszti a betegségeket. Az, amit te oda kieresztettél, tele lehet ilyen apró, betegségkókozó nyavalyákkal. A te lelkesen szárad aztán ezeknek a szegény embereknek a halála, akik most olyan boldogan nézik, hogy éppen téged verlek, és nem rajtuk van most a sor... Állj fel, állj fel a földről, mert most más elhatározásra jutottam... Kiválasztok ebből a bandából tíz megbízható, komoly és elfogulatlan férfit, akik eljönnek velem és akik meg fogják állapítani a helyszínen, hogy igazságosan vertelek-e el. — A vajda erre elvonul soraink előtt és kiválaszt tíz férfit. Valóban, csak a komoly, jóvialis, tekintélyesebb kinézésű emberekre esik választása. A kiválasztottak között van Peller Lajos és Hager Hermann, volt vagonársaim is. Az általános kíváncsiság a tetőfokra hág, amint az elfogulatlan bírák, a vajdát követve, eltűnnek a Block bejárata tájékán. De nemsokára ismét előtűnnek. Egy nagy falapot cipelnek, a falapon pedig a hordó, amit éjjeli edényként használnak a blocklakók. Az elfogulatlan férfiak most lassan lépegetnek, ügyelve, nehogy kifröccsenjen a hordó tartalma, mert ezt a

vajda azonnal megtorolná. A vajda vezeti őket, aki élvezettel néz végig a tömegben, hogy lássa a hatást, amit sikerült fogásával váltott ki bennünk. De még maguk az elfogulatlan bírálók is mosolyognak saját beugratottságukon.

A sorok nemsokára felbomlanak és megkezdődik a szokásos tereferé. En magam ezuttal Frankovits Sándor bajtársammal állok össze. Egymásbakarolva sétálunk a tömegben.

— Kitűnő módszert fedeztem fel, — mondja bajtársam, — az esti fekhely biztosítására. Az éjjel végre rendesen ki-aludtam magamat. Csoda egy módszer, nevetni fogsz, ha elmesélem.

— Na, erre aztán igazán kíváncsi vagyok.

Frankovits lehalkítja hangját, mert egy ilyen módszer kincseket ér, és nem szabad ezt másnak is meghallani.

— Már többször előfordult velem, — mondja aztán, — hogy amikor végre nagynehezen bejutok a Blockba, egyáltalán nincsen hely, ahová leülhessek. Minden hely foglalt. És hogy ez mit jelent, azt nem kell neked elmondanom. Tegnap este is így jártam. Bent voltam a Blockban, de csak álltam, nézdelődtem, forgolódtam, és nem tudtam mitévő legyek. Olyan sokáig álltam így, hogy a tömeg már el is aludt közben. Ekkor fedeztem fel egy helyet, ahol mind csupa fiatal gyerek volt elhelyezkedve. Már aludtak. Amint néztem őket, eszembe jutott, hogy a gyerekek első álma rendszerint igen mély és úgyszólván megzavarhatatlan. Aztán eszerint cselekedtem. Beléptem közéjük és helyet szorítva magamnak leültem a földre. Elkezdtem aztán úszó mozdulatokkal jobbra-balra tolni őket, amíg kitűnő helyet nem biztosítottam magamnak. A kölykök nyugodtan tovább aludtak. Ragyogóan aludtam. Most aztán perze mindennap így fogok cselekedni. Hagyom a tömeget, csak hadd tolakodjanak és rohamozzanak. En ráérek bemenni a Blockba... igazán ráérek...

— En már csak megmaradok a régi rendszeremnél, — mondtam, — és igyekszem minél korábban bejutni a Blockba.

Így sétálgattunk aztán kettesben. De egy helyén nagyobb tömörülést látva, kíváncsian odamentünk. Egy imakönyv körül állottak néhányan és hajlongva imádkoztak. Honnan szereztek ezek az emberek az imakönyvet? Hogyan juthatott be a lágerbe ez a könyv, ahova csak meztelenül, semmi nélkül kerülhetett be valaki. Csodálatos jelenség. Frankovits is csodálkozással nézi ezt a tüneményt, amelyet szintén megmagyarázhatatlannak tart.

— Erthetetlen dolog ez, — mondja, aztán megkérdezi az egyik álldogálót, hogy mire vár.

— A soromra várok, — feleli az ismeretlen. — Egy imakönyvünk van csupán és sokan akarunk imádkozni. En az ötödik csoportban vagyok, várnom kell még vagy egy félórát.

— És honnan van az imakönyvük?

Az ember úgy néz ránk, mintha nem bocsájthatná meg ezt a szörnyű tapintatlanságot. Micsoda merész kérdés ez. Röviden válaszol és szinte csak úgy felénk dobja ezt az egyetlen szót is, mintha csak növelni akarná ezzel is a misztériumot.

— Van.

Továbbmegyünk és csatlakozunk egy másik csoporthoz. E csoport középpontjában Feldmann Feri áll, aki egy darab fát igen nagy szaktudással farag át kanállá. Száját összecsuicsorítva dolgozik és igen komolyan végzi feladatát. Mi csak csodálni tudjuk az Ukrajnát megjáró Feldmann rendkívüli ügyességét és kedvet kapunk arra, hogy mi is szert tegyünk egy olyan luxuscikkre, amilyen egy fakanál. Ez föltétlenül megváltoztatja és felemeli a táplálkozás gyönyörűségét. A törvényszerűvé vált ötkortyrendszer halálos csapást fog így kapni. De vigyázni kell ám a faragással. Ha a cigányvajdánk észreveszi a földön a lehullott fahulladékot, menten ott terem, és nem szalasztja el a kitünő alkalmat, hogy eltörje hátunkon a mai napra elővett sétapálcáját. Így aztán értékelni tudjuk a művelet fontosságát és segítünk Feldmannnak, hogy minél gyorsabban eltüntessük a földről a corpus delictit. Aztán tovább farag és közben beszélgetünk.

Ott áll mellettünk Löbl János is, akiben valamennyien tiszteljük az idősebb író, az olyan embert, aki mégis elért már valamit az életben és akinek van már mire hivatkozni. Ott áll és homlokát összehúzva, figyelmesen néz reánk. Löbl igen erőteljes harcosnak mutatkozik saját potentátjainkkal szemben és ezért már igen komoly párt áll mögötte. Párt! Igen, párt. Ez olyanokból tevődik össze, akik rossz néven veszik, hogy egyesek, akik a csalásban tehetségesebbek, több izben is hozzájuthatnak az áhitott dörgeműséhez. Mert Löbl mindig kiáll. Kiáll például azért is, hogy öneki, akinek tanári oklevele van, legalább is éppen olyan indokkal járna külön fekvőhely, mint az orvosoknak. Aztán itten vannak az ügyvédek is. Há a tanultság előjogokat jelent, tessék egy kalap alá vonni valamennyit. Aztán ott áll Löbl mellett Versinszky Fedor is. Versinszky Kárpátaljára való és orosz nyelven írt költeményeket. Kék szemei sokszor ködösen elborulnak, amint a madarak szabad röpdősését nézi, és ilyenkor elmondja annak, aki éppen mellette áll, hogy nemrégén még szabad partizán volt és a Kárpátok tájékán harcolt a magyarok ellen. Aztán ott áll mel-

lette Szántó István is; hosszú, sovány, magas alakja meg van hajolva és arcát is alaposan megviselte már az idő. Hosszú internáltság után került közénk és gondolatai mindig a jövőben kalandoznak, amikor már szabadok leszünk és bosszút állhatunk azokon, akik idejuttattak minket, a szögesdrótok mögé. Vannak azonban Szántónak csendesebb és nyugalmasabb pillanatai is, amikor urrá lesz fölötte az éhség. Ilyenkor leül a földre és rekedt hangon beszél a régi párizsi napokról, amikor uzsonnaidőben be szokott volt térni a bisztrókba, amelyeknek ablakain ki volt függesztve a: prix fix. Prix fix! Micsoda remek csemege is volt az. Aztán az ice cream, amit Londonban evett. Ilyenkor mindig nyitva marad a Szántó Pista szája, megmutatja foghíjas inyét és kutatva néz széjjel, vajjon merre lehetne dohányt vagy akármilyen szívnyivalót találni.

— Megfigyelhetitek, fiuk, hogy embereink nem szenvednek itten olyan rendkívüli módon attól, ami más körülmények között szinte őrlő fájdalomt okozott volna — mondja Löbl János, aki a beszélgetést elindította, és hatásos szünetet tart, hogy mindenki kellőképpen fölemelkedhessen a fölvetett gondolat magasságába. — Embereink elyannyira el vannak foglalva saját életkörülményeikkel, hogy már alig beszélnek a családról, amelyet nyilvánvalóan örökre elveszítettek. Talán azt is mondhatnók, hogy embereink jobban és könnyebben viselik el a kollektív fájdalmat... Odahaza, rendes körülmények között, ha valakinek meghalnak a szülei, vagy elveszíti feleségét, gyermekét, az illető csaknem sírógörcsökben szenved és alig lehet megvigasztalni, magához téríteni... Itten... hát látatok-e valakit egyáltalán sírni?... Különös jelenség ez... Vagy talán nem fájna annyira, ha valaki hirtelen mindent és mindenkit elveszít...

Feldmann Feri kezében megáll a kanálfaragás.

— Azt hiszem, — veszi át a szót Löbltől, — hogy ehhez a kérdéshez senki sem szólhat hozzá olyan hozzáértéssel, mint én, aki a deportálás előtt, megjártam Ukrajnát is... Igen, az is ehhez hasonlatos pokol volt számunkra... de mégis... életföztönünk ott egészen másképpen működött... Akkor azal a tudattal szenvedtünk, hogy van valahol egy otthonunk, egy meleg fészünk, ahol a mi távollétünkben is éppen úgy folyik az élet, mint akkor, amikor még mi is ott voltunk azok között, akiket szerettünk és akik az egész világot jelentik számunkra... Ez az érzés... az otthon tudata... ez csodákra képes... Olyan fix pont ez, amibe — szükség esetén — minden erejével bele tud kapaszkodni az ember. — Szünetet tart, aztán mesélő hangon folytatja. — Egyszer... az Oszkol fo-

lyótól nyugatra meneteltünk, hajcsárainktól hajtva, a végtelen szteppén, és mentünk, mentünk leszeggett fejjel, rongyokba burkoltan, egymást támogatva, mentünk a szörnyűségek hidegben... A hó nem esett... De az égen ólmos, szürke, színtelen felhő lógott és köröskörül olyan fehér volt a világ, hogy a látványt halálosan nyomasztóvá tette... A fiúk itt-ott kibuktak a sorból, megfagytak, elterültek, ottmaradtak... Különös érzés vett rajtam erőt... Az egyhangúság és az unalom olyan nagyfokú volt, hogy kezdtem már belekíváncskozni a nyugodalmas halálba... Már éreztem a fagyot, ami kezdett belekapni a testembe és el is döntöttem magamban, nem fogok védekezni a kimúlás ellen... És akkor, abban a pillanatban, eszembe jutott egy családi otthon képe, ahol én mindig olyan jól éreztem magamat. Unokanővéreimmel mindig leültünk a kályha mellé, családi ügyekről beszélgettünk, viccelődtünk, bolondoztunk. Hátam mögött a terített asztal, a falon családunk tagjainak fényképe... Az is eszembe jutott, hogy egyszer ráncot vetett az abrosz és mindjárt ottan volt a női kéz, amely kisímtotta... És pattogott, pattogott a kályhában a tűz... Ezt a nagy menetelést kibírtam... megmenekültem... élve maradtam... De hogy mi lesz mostan, azt nem tudom megmondani... Otthonunk már nincsen... Azok, akik minket eltiportak, feldúlták, megsemmisítették otthonainkat is. Ha felidézem magamban az én kis otthonom emlékét, a kép lassacskán elmosódik, mert tudom, akarva, nem akarva tudnom kell, hogy azok a családi képek nincsenek már a falon, az abroszt az asztalon is már idegen kéz simítja le és már nem az enyéim azok, akik csevegve ülnek a kedélyes-meleg kályha mellett... Egyszerűen: nekem már nincsen otthonom. Nem tudom, nem tudhatjuk előre, milyen keserves sors vár reánk, de jaj lesz akkor, ha olyan helyzetbe kerülünk, amelyben én voltam akkor kint Ukrajnában, mert ha csak az otthon képének felidézése menthetne meg minket, akkor aztán kivétel nélkül, valamennyien elpusztulunk. — Alig fejezte be beszédét, máris folytatja a kanál faragását. Mi meg nézzük, hogy milyen ügyesen pattintja le a fadarabkákat a kanál mélyedéséből.

Versinszky, a költő, motyogni kezdett:

— Az otthon, az otthon... Kis ház a hegyek tövében... Anyám vesződik a cselédleánnyal... a kutya morogva rohan a macska után... és én... én ottan állok a kis kapuban. Lehajlok, letépek egy fűszálat és rágni kezdem. — Csend. Mi várunk. Szinte érezzük, hogy most fog jönni a tanulság. — De jó lett volna akkor... nem is olyan régen... ha egyszerűen

megállott volna az idő... Bizony, bizony... Ottan álltam a kiskapuban és egy fűszálat rágcáltam gondtalanul.

Csend.

Szántó Pistát nézem, aki hangtalanul áll közöttünk vékony rabruhájában, zsebredugott kézzel. Úgy látszik megint éhes, mert csillogni kezdenek a szemei. De nem. Fejét felémelve néz át fölöttünk, valamerre, amerre vékony füstfelhőt lát szállani fölfelé. Nyel egyet az elképzelt élvezet hatása alatt, aztán otthagya minket elindul, mint egy alvajáró a füst irányában.

— Hátha kapok egy slukkot, — mondja közben, — hátha...

*

Az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor szöges dróttokkal volt körülveve és lépten-nyomon figyelmeztető táblák állottak, amelyek jelezték, hogy a drótókba magasfeszültségű áram van bevezetve és érintése halálos. Külön-külön, a hosszú, udvarszerű légerek is ilyen drótkerítéssel voltak egymástól elválasztva és a drótkerítéstől egy-egy méterre jobbra is és balra is külön dróthuzal volt kifeszítve. Ezen az egyméteres sávon is, amelyet Neutrale Zonenak neveztek, tilos volt a járkálás. A kerítés végén pedig, a lágerudvaron kívül, magas őrtorony állott, a tetején katona, akinek kezéigében ott volt a golyószóró-gépfegyver. És mégis. Se a magasfeszültségű áram, sem a golyószóró-gépfegyver nem tudta megakadályozni, hogy a háborús hírek be ne szivárognak hozzánk. Eleinte tudtam a forrást. Állandóan új transzportok érkeztek Magyarországról, nap-nap után, sokszor több is naponta, és az új emberek elmesélték, hogy az angolszások túl vannak már a partraszálláson. Már megvetették lábukat a kontinensen és remélhetőleg most már hamarosan lefutják Franciaországot és Németországot. Az ötödik, az utánunk következő kolozsvári transzport is befutott végre és elmondották, hogy mi volt a késelem oka. Június másodikán ugyanis, amikor a transzport már felsorakozott a gettóban, megjelentek az angolszás légihaderő gépei és hatalmas bombázóport zúdították a városra. Az állomás környéke romokban hever. Sokan, nagyon sokan megszöktek a gettóból a bombázás okozta zűrzavarban, mert a rendőrök is elbújtak, hogy megmentseik életüket. Aztán megjött a legutolsó, a hatodik kolozsvári transzport is. Közöttük volt gettóbéli rendőrpárancsnokom Boskovits Imre és Feuermann is, az Ukrán Oroszlán. Ők is hírt hoztak magukkal. Balázs doktor ugyanis, aki annakidején azt állította, hogy két orvos szerint, akikkel ő beszélt

volna, első transzportunk befutott Kenyérmezőre és Kohányi, kolozsvári kárpitós, aki a kenyérmezői mozdonyvezetőről beszélt nekünk és azonkívül még vagy háromszázötvenen, családtagok, barátok és potentátok, — nem jöttek és nem is jönnek ki Auschwitzba. Ezek valami egészen titokzatos és misztikus háttérű különcsoportot képeztek. Titokzatosság, mély titokzatosság. Vajjon hova kerültek ezek az emberek?

A rabruhás Häftlingeek összeszorították kezüket és hangosan dühöngeni kezdtek.

— Majd ellátjuk a bajukat a háború után.

— Majd megmutatjuk.

— Összeszűrték a levelet a gyilkosainkkal!

— Úgy látszik, mégis csak tudták, hogy miről van szó.

Az orrunknál fogva vezettek bennünket.

— A gazemberek, a gazemberek!!

Az egyik rabruhás férfi egyszerűen lehúzta a nadrágját, hogy megmutassa testét.

— Ide nézzenek, ezt kellene megmutatni nekik... Látják itt ezt a sebet az oldalamon?... Ez feltörés... A kemény fekhely miatt van ez... Nézzék a másik oldalamon is... Az teljesen ki van zárva, hogy kibírjam ezt az életet... Pedig három gyermekem van... három gyermekem...

Amint ezeket a magukból kikelt, dühöngő embereket nézem, azt kell hinnem, hogy szinte jólesik nekik, hogy alkalmuk adódott valamiképpen levezetni azt a felgyülemlett belső dühöt, amit nyomorúságuk és megaláztatásuk váltott ki belőlük. Csillogó szemeket láttam, ökölbesorított, kapkodó, hadonászó kezeket, arcokat, elvadult, szakállas, ápolatlan arcokat és összeráncolt homlokokat, amelyekről mintha örökre eltűnt volna a gondtalanság tiszta ragyogása. Micsoda emberek, micsoda arcok és micsoda homlokok. Emberek, akiket a gonosztevőknek ugyanolyan formaruhájába bujztatott a vak fajgyűlölet, arcok, amelyeknek sokfélesége apokaliptikus festőecsetje után áhítozott és homlokok, amelyek mögött viharfelhők módjára kergetik egymást a kétségbeesés gondolatai. Most éppen bosszúravágyó gondolatok váltakoznak bennük, amelyek vérszomjas héjja módjára csapnak le valakikre, akiket sorsuk előidézésében bűnösöknek tartanak. De vajjon ki az igazi bűnös és létezik-e egyáltalán ilyen? És ha megtaláljuk a bűnöst vagy a bűnösöket, létezik-e egyáltalán megfelelő büntetés, amely helyrehozza azt, amit ez a megmagyarázhatatlan gyűlölet örökreszólan elpusztított. Létezik-e büntetés, amely helyrehozza a pótolhatatlant és van-e olyan bűvész, aki az igazságszolgáltatás emberi eszközeivel meg nem történté

tudja varázsolni az elszenvedett fájdalmat? Szemet szemért, fogat fogért. Milyen jó is azoknak, akik hisznek a büntetések megmérhetőségében. De vajjon hol van az a bátor, aki megmondaná, hogy mennyit is ér egy ember élete és mit érdeemel az, aki őt ettől megfosztotta. Mert az élet: minden. Bizony minden és hiába rázzák öklüket ezek az én feldühödött rabtársaim és hiába ráncolják össze homlokukat. Bizony hiába. Mert a füst a krematórium felől még mindig felhőkben száll a fejünk fölött és az elpusztult lelkeknek csak az emléke marad meg szívünkben, amíg élünk — mindörökké.

A napok teltek és a láger ürülni kezdett. A transzportok folytonosan mentek. Egy este a mi tizenegyes Blockunkban is fősorakoztattak minket, leszámoltak négyszáz embert és elvezényelték őket. A Block lakóinak száma így nyolcszázhatvanra apadt le. Éreztük és tudtuk, hogy most nemsokára mi-ránk kerül a sor. És másnap, amikor a Block körül már gyanus forgolódást láttunk és a Häftling-irnokok fontoskodva tárgyaltak a Block-ältesterünkkel, a Block elején, a nyitott ajtó mellett, egy kisfiú ingét felhúzza megmutatta pirosfoltos hasát két orvosnak.

— Scarletina, — mondotta az egyik orvos.

— Ez az, — mondotta a másik és fejével tudósmódra bólogatott. — Tipikus eset.

Erre aztán lezárták a Blockot. Kordont vontak a két Block közötti térség köré és ezt a szűk teret senki el nem hagyhatta. Csak zárt kötelékben lehetett eljutni a W. C.-Blockba és a Waschraumba. Ezt is megtanultuk tehát. Hogy mit jelent a zárt kötelék? Ez kis csoportot jelentett, amelyet segítségül hívott cigánygyerekek püföltek minden oldalról. Az orvosok tanakodtak az eset fölött, de annyit tudtak csak mondani, hogy várni kell. És mi vártunk. Eltelt két nap. Aztán jött egy másik gyerek, az is megmutatta pirosfoltos hasát és jött egy harmadik is. Az orvosok már aggódni kezdtek és attól tartottak, hogy ha elharapózik a járvány, akkor a németek egyszerűen a tűzbe küldik az egész betegsdúlta Blockot. Skárlátos Häftlingeekre nincsen szüksége a nemzeti szocializmusnak. Mi lesz tehát velünk?

Egy napon a Häftling-irnokok különös újsággal szolgáltak nekünk. Levelezőlapokat hoztak és akármelyikünk akármikinek írhatott egyet. Az egyetlen feltétel az volt, hogy feladóhelyként azt kellett írni: Am Waldsee. De vajjon megkapják a címzetek ezeket a levelezőlapokat? Mi mindenesetre

éltünk a lehetőséggel és irtunk egy ilyen lapot Kolozsvár város polgármesterének is. Hadd tudja meg a polgármester úr, hogy élünk még a halálbalküldöttek közül egynéhányan, vagyunk még páran itt, ezen a Waldsee nevű helyen és talán nincsen kizárva, hogy valami csoda folytán csak kiszabadul valaki közülünk, hogy számonkérje tőle bűneit. Csak hadd reszkessen a bűnös, aki az éjszaka sötétjében bizonyára irtózáttal hallgatja szívének dobogását és a múltó percek a halál közeledtét juttatják eszébe.

Igen, a napok teltek és mi álltunk az Apelleken, a soraközön. Sorban álltunk az ebédnél és a feketekávénál és ha jött az este, harcot vívtunk a fekvőhelyért. És jöttek közben a suttogva közölt háborús hírek is. Az angolok elérték Firenzét. És nekem eszembe jutott egy régi kép, amikor egy rádió mellett hallgattam egy olasz énekest Firenzéről énekelni és még most is fülemben cseng elnyújtott hangja: Arno argente... Oh, csak törjenek előre ezek a hadak, jöjjenek minden oldalról, keljenek át folyókon és magas hegyeken, jöjjenek és győzzék le már ezt a vergődő oroszánt, amely a karmai között tart minket, hogy kiszívja vérünket.

Már csaknem kiürült az egész láger és mi még mindig az auschwitz-i kenyeret ettük. De orvosaink mégis döntöttek már ebben az ügyben. Egy gyanús gyermek esetét már nem jelentették be és nem jelentettek be egy másikat sem. Mi szívszorongva lestük, vajjon mi fog kiszólni ebből.

De nem történt semmi.

Két hét elteltével feloldották a zárlatot és elvittek minket a fürdőbe. Ekkor, egyetlenegyszer vonultunk végig lágerünk főutcáján, hogy közelebről is megismerjük ezt a drótvilágot. Egyik Block homlokzatán ezt a feliratot láttuk: Kindergarten. Óvoda a cigánygyerekek számára. Micsoda egy furcsa rabszolga-rendszer ez. Gyilkolnak és nevelnek. Furcsa és érthetetlen.

Fürdés után transzportképesek lettünk és most már újból szívszorongva lestük, mikor visznek el végleges munkahelyünkre.

Négy hetet töltöttünk el ebben a cigánylágerben. Négy hétig laktam a tizenegyes Blockban és négy hétig láttam magam előtt minden reggel a figyelmeztetést: „Eine Laus, — dein Tod.“ Tod... Tod... Halál... Halál... Ezzel kezdtem mindig a napot. Néha csak ülve aludtam, néha ki tudtam nyújtani a lábamat. Néha megúsztam a napot verés nélkül, néha megkaptam a rendes napi verésadagomat és csak nagyon ritkán tudtam, hogy miért. De a napok mégis elteltek. A na-

pok és az éjszakák. Négy hét. Azután leszámoltak háromszázadmagammal és ötös sorokban összefogózva kivonultunk a lágerkapun. Vajjon hova, merre? Kifordultunk a főútra és jobbra tértünk. Elmaradt mellettünk a D-láger, ahol oroszok és lengyelek sínylődtek, a C-láger, ahol asszonyaink voltak bezárva, a B-láger, amely a cseh-zsidóké volt, aztán megálltunk az A-láger kapuja előtt, hogy leszámoljanak minket. A kapu fölött felírás: Karentin-láger. A vezényszóra megindultunk és elnyelt minket a drótkapu. Links... links... links und links... Links... links... links und links...

*

Az A-láger, ez már egészen más világ volt. Az auschwitz-birkenai halálláger legszélén voltunk, a legszélsőbb drótkerítés mögött és amit láttunk, az a darab világ, amit szemünk áttekinthetett, már sokkal tágabb volt, mint azelőtt. Odakint láttuk az SS-különítmény barakkjait, aztán fákat is, de jobbra, a háttérben, már láttuk Auschwitz város tornyait és a Buna gumigyár pompás sziluettjét. A napfényben csillogó üvegtöket láttunk arra, még egyenes vonalakat, a modern építkezés hatalmas méretű alkotásait. Valahogyan közelebb kerültünk így a külvilághoz; elsodrótunk a láger közepetájáról a láger széléig és mert ez az újdonság erejével hatott reánk, kissé megszeppentünk. A fogadtatás egyébként csaknem éppen olyan volt, mint az előző lágerben a cigányoknál, éppen csak hogy a mostani Blocktesterünk nem cigányfiú volt, hanem egy fekete lengyel, hangos, katonás, ütésre mindig kész, jósvádájú legény. Egyik helyettese szlovák zsidófiú volt, aki azzal kérkedett előttünk, hogy már hosszú évek óta sínylődik német lágerekben. Mert volt több helyettes is ebben az új otthonunkban, amely a négyes számot viselte homlokzatán. Az egyik egy kasseli német volt, egy sánta vendéglős, egy másik pedig orosz, bús, öreg ember, valahonnan Dnyeproperovszk környékéről, aki, ha megkérdeztük tőle, hogy miért került ide, csak ennyit válaszolt beletörődő szomorúsággal:

— Kommuniszt.

De a szlovák zsidó fiúról rögtön megállapítottuk, hogy egyáltalán nem szentimentális természetű. Elvezetet talált abban, hogy magyar nyelven kiszónokolhatja magát nekünk. Ilyeneket mondott ilyenkor:

— Most aztán mentek, vándoroltok lágerről-lágerre, hiszen annyi van belőlük Nagy-Németországban. De azért egyáltalán ne nagyon reménykedjétek. Ne beszéljétek be magatoknak mindenféle ostoba és alaptalan hiedelmet... Nem akarom el-

venni életkedveteket, ha ugyan még rendelkeztek egyáltalán ilyesmivel, de én, bár kitérttem volt és már nem vagyok zsidó, nagyon is jól tudom, hogy milyen sors vár az európai zsidóságra. Nagyon is jól tudom, hogy mi a végső terv velünk kapcsolatban. Mert én számot tudok adni arról, hogy hányan maradtunk meg eddig abból a transzportból, amellyel hazulról útnak indultam. Hogy hányan? Jobb, ha nem is kérdezitek... Hát csak csináljátok tovább ezt a mókát, fiúk, ti, akik most frissen érkeztek fehér ágyatokból... Csak kezdjétek meg ezt a szomorú életutat lágerről-lágerre és csináljátok ezt, amíg csak bírjátok... Itt nekem csak az a fontos, hogy a délutáni Appelleken mindenki legyen jelen, senki se hiányozzék, aztán a többi nem érdekel... Mert... hiszen tudjátok... az Appel, az szent...

Új otthonunk, a régi Block hasonmása, a négyes számot viselte. De amikor átléptük küszöbét, felsóhajtottunk a boldogságtól.

— Priccsek... priccsek... — morajlott végig a tömegben.

A priccsek egyemeletesek voltak és meg voltak számozva. Takaróról meg fejpárnáról szó sem volt és mi mégis, arra a biztos tudatra, hogy most már végre kinyújthatjuk végtagjainkat és nem kell attól félnünk, hogy legjobb álmunkból néhányszor biztosan fel fognak költeni olyanok, akiknek elhelyezkedett testébe véletlenül belefurakodtunk, az örömmel olyan rendkívüli kitörését éltük át, ami akkor éppen minket lepett meg a legjobban. A mi priccslünk az emeleten volt és haton fekdütnék rajta. Ha lefeküdtem, szemem mindig a piszkos tetőgerendát látta, amit kezemmel el is érhettem.

De este mégsem tudtam elaludni. Alattam az alsó priccsen beszélni kezdett valaki és én kénytelen voltam meghallgatni egy vergődő lélek őszinte vallomását. Ismeretlen volt számomra, aki alattam beszélni kezdett.

— Tudod, én is azok közé az emberek közé tartoztam, akik egyszerűen elsodródtak az életben és akik nem oda valók, ahova jutottak... Tudom, sokan vannak ilyenek, nem ritka az ilyen emberpéldány... Bár kisvárosban éltem, már gyermekkoromban átadtam magamat annak az álmodozásnak, amely az egész világot kinyitotta előttem... Végeredményben, titokban vagy bevallottan, de mindenki álmodozik, az ábrándok hozzátartoznak életünkhöz, de nem mindenkire hatnak egyformán... Oh, ha igazi képet festhetnék neked erről, tudod, én előttem megtárukozott az egész nagyvilág... s ha behűnytam szemeimet, mintha felhők szárnyán repültem volna ismeretlen, távoli, exotikus országok hegyei és völgyei fölött és

amikor már kinyitottam a szememet, még sokáig fájt nekem, hogy én mindezt soha meg nem láthatom, meg nem ismerhetem... Hogy miből táplálkoztak ezek az ábrándok? Néha képesűjságok kerültek a kezembe, meg levelezőlapok, amelyeken láthattam azt a régi firenzei Arnó hidat, a pisai ferde tornyot, az angol parlamentet, a reimsi székesegyházat, az Eiffel-tornyot és a világnak még sok más felsorolhatatlan szépségét... És hogy én mit csináltam? Úgyszólván semmit, Eppen csak vártam... Mert mit csinál végeredményben egy kisvárosi zsidófiú, akinek az apja egyszerű, szegény kisiparos? Vár. És ezen kívül semmi mást. Aztán jön egyszer egy leány és az ember, éppen csak azért, mert ez így szokás, elveszi feleségül és ott találja magát egy kis üzlet pultja mellett, amit a leány apja rendezett be neki... Egy kis csomag paprika, egy kilo cukor... só... hering... petróleum... És a napok teltek... nyom nélkül, mint ahogyan elfolyik a víz... és ott volt oldalamon a feleség, aki éppen csak feleség... aki rendszeren főz és ellátja az embert... és mégis, ha néha nagyritkán belenéztem a szemébe, valami kimondhatatlan érzés folytán elfogott a szegyenkezés, mintha csak megcsaltam volna őt éppen abban, ami a legényegesebb... És akkor eszembe jutott... talán ennek a nőnek is vannak álmai... De ezt sohasem említettem neki... Csak álltam a pult mellett, árultam a fűszeres csomagokat és titokban álmodoztam, egyedül, magamban, magányosan... De nem volt pillanat, amikor ne éreztem volna, hogy nem ez az én igazi életem... Mert engemet az egész világ hív... az egész nagyvilág... kinyújtott kézzel hív magafelé és én tudtam... tudni akartam, hogy egyszer itt fogok hagyni mindent... pultot, feleséget, paprikáscsomagokat és mint egy felszabadított szellem neki fogok vágni a ragyogó ismeretlenségnek...

A beszélő itt elhallgatott, de én arcomat a deszkára tapasztva füleltem, mert tudtam, hogy ennek a vallomásnak még folytatódni kell.

— Csakhogy — kezdte most már fojtottabban a beszélő —, kinek van annyi ereje, hogy örült módjára felrúgja eddigi rendezett kis életét?... Csodálatosan köt minket ez a polgári nyavalya... De most ez a náci hűhó mégis csak belevágott életembe... Tudod... de ezt aztán igazán ne mondd el senkinek... egészen mélyen, ahol az ember már legalább önmagával szemben őszinte... valahogyan nem is bánom, hogy erre a nagy lökésre véglegesen kiröppentem eddigi fészkeimből... Az angolszászok már partra szálltak, nem tarthat már többet

ez a háború néhány hónapnál, ezt valahogyan kibírom...
azután pedig... enyém a világ...

Szünet.

— Te — szól most már bizalmasabban a beszélő —, idefigyelsz te arra, amit mondok?

Csend, semmi válasz.

— Szóval alszol.. Nem baj... Nekem olyan jól esett most ez a kibeszélés... Hát csak aludj, komám, aludj.

En még sokáig a tetőgerendát néztem. Nemsokára orosz kórust hallottam a szomszéd barak felől. Az orosz Häftlingek énekelték négyes szólamban a Volga dalát.

Aztán megvirradt itten is. Hajnalban elnéztük a napfelkeltét, amint piros csíkot kapott az ég alja az SS barakjai fölött és a fák koronája is a kis berekben a természet örök ragyogását hirdette. Felszállott a hajnali pára és mi ottan állottunk a két barak közötti kis téren és a szélső drótkerítést bámultuk hitetlenkedő szemekkel, mert a külső úton, most végre megláthattuk a német rabszolgarendszer egész monumentalitását. Hosszú, végnélküli sorokban jöttek a Häftlingek, férfiak és nők oszlopok, a végtelennek tűnő láger ismeretlen részeiből. Munkába mentek. A nők közül sokan felemelték kezüket, hogy üdvözlést intsenek felénk. Vajjon kik lehetnek ezek? Európa melyik országában születtek és hova vágyódnak vissza, ha elfogja őket az elmaradhatatlan honvágy, amely letör bennünk néha minden ellenállást? Új oszlopok jöttek, újak, mindig újak. Jöttek jobbról is, balról is. De egyszer csak különös oszlop jött az SS-barakok felől. Hitler hetyke legényei vonultak ki rendes napi gyakorlatukra. Minden katona egy vérebet vezetett és amint elvonultak a Häftlingek sorai mellett, hangosan, kérkedően, mintha valóban arra lennének hivattak, hogy az egész világot járomba hajtsák, torkaszakadtukból énekelték a győzelmi dalt: Gloria... gloria... gloria victoria... A kutyák néha elugatták magukat és ilyenkor megfeszült a poráz. És pattogtak a kemény léptek. Gloria... gloria... gloria victoria... Vajjon meddig fog még Európa földje visszhangozni e döngő léptektől, amelyek kérkedve hirdetik a győzelmi mámor ördögi féktelenségét? Gloria... gloria... gloria victoria... Félénken bújtunk meg vékony rabszolgahálózatunkban. Ezek a léptek mintha szívünket döngették volna. Gloria... gloria... gloria victoria...

Később, amikor a nap már magasabban állott, valaki megállott a drótkerítés túlsó oldalán, az úgynevezett cseh-lágerben és kufatni kezdett szemével a mi tömegünkben.

— Nincsen közöttetek egy doktor Szamolovics nevű kárpátaljai orvos? — kérdezte aztán tőlünk a dróton át.

— Szamolovics?... Hogyne volna...

Szamolovics nemsokára ott állott a drótkerítés mellett és zavartan nézte azt a másikat a túlsó oldalon, aki nyilvánvalóan ismeri őt. Gyorsan belenézett önmagába, zavartan pislogott közben, a kezével megsímogatta homlokát is, mintha ezzel emlékeztetés akarná gyorsabb tevékenységre serkenteni. Ki lehet ez az ember?

— Hát nem ismered meg, Szamolovics?

— Ne haragudj...

— En vagyok a Gottschall... Együtt érettségiztünk...

— Oh, szervusz... szervusz... Lám... szeretnék megölelni... Hiszen oly régóta nem láttalak... Persze, hogy te vagy... persze...

Mi pedig ott állottunk Szamolovics mellett, hogy tanulhassunk a régi barátok e különös találkozásának.

— Te Szamolovics... A feleséged itten van a túlsó oldalon a C-lágerben...

— A feleséged?

— Kitűnően megy sora... Ugy értem, elég jól néz ki... a körülményekhez képest... Akarod-e látni őt?

— Hogy akarom-e?

— Hát várjál. Maradj itt a drót mellett és módodban lesz meglátni a feleségedet...

Gottschall eltávolodott a drót mellől és lassan, nem feltűnően, elsétált a túlsó drótkerítésig és láttuk, hogy ott sokat magyaráz egy Häftlingnőnek. Aztán telt az idő és vagy egy félóra múlva megjelent a C-láger drótkerítésénél egy pirosruhás nő, aki felemelte a kezét és csókot intett felénk. Egy láger volt közöttünk és két drótkerítés. De Gottschall, aki visszajött a mi drótkerítésünkhöz, így szólott Szamolovicsához:

— Ime, a feleséged.

Szamolovics zavarba jött. Felemelte a kezét és rázni kezdte. Aztán csókokat dobott a pirosruhás nő felé. Mi ott állottunk mellette és irigy szemmel néztük a házastársak találkozását. Sokáig állottak így, egymást nézve, talán órákon át. Egészen addig, amíg fel nem hangzott a műsorváltozást hirdető kiabálás.

— Sorakozó!

És ugyanaznap este, mint sötét, letört, bánatos csoport, befutottak a lágerbe a korfui zsidók.

Másnap már fel is kerestük őket a nyolcas barakban. En egy korfui színházi hegedüssel beszélgettem franciául.

— Mi vagyunk a legutolsó görögországi zsidó szállítmány — mondotta szomorúan. — A többiek már régen elszállították erre a számunkra eddig ismeretlen helyre... — Gyönyörű szája volt ennek a korfui fiúnak és a szemei, amikor beszélt, egészen messzire néztek, talán azokat a vízmosta sziklát látták, ahol régen, gyermekkorában, oly tökéletes szabadságban játszadozott. Az is lehet, hogy bolondja volt a tengernek, amely oly csodálatosan adja vissza éjjel a hold tükörképét, az ókori mesék e misztikus birodalmában. — Korfu... Korfu... — sóhajtotta többször egymásután és könnyesek lettek a szemei. — Volt, amikor kimentünk a tengerpartra, egy csomó zabolátlan fiatal, közöttünk persze görögök is, görögök... régi hősök késő ivadékai... és én felálltam az egyik kiálló sziklafokra... háttal a tengernek... és hegedülni kezdtem... Talán ismeri Corelli La Folliáját... Játszottam egyszer, kétszer, többször, ad infinitum... Ah... — legyintett a kezével — hogy elbújhattam volna a partmenti sziklák között...

— A németek hozták ide? — kérdeztem.

— A németek, persze, hogy a németek... De a görög rendőrség szedett össze minket, azok adtak át minket a németeknek... Tessék, itt vannak, vigyék őket... Bizony, görögök...

Szóval ottan is ugyanaz a mese. Ugyanaz a séma, ugyanaz minden országban.

— Huszonkét napig utaztunk egyfolytában — mesélte tovább. — Először hajón, aztán vonaton, amíg megérkeztünk erre a rettenetes helyre. De most már minden mindegy... Ezt most már végig kell csinálni... Vederemo, vederemo.

Megöleltem a fiút.

Vederemo, vederemo.

Az ifjabbik Peller, a fiatal orvos, időközben egy számára igen kellemes felfedezést tett. A láger végében lévő kórházbarakban ráakadt egy régi prágai diáktársára, aki most, mint orvos működik a lágerünkben. A felfedezett Krausz doktort odahozta közénk.

A mosolygó arcú fiatal orvos egy nagyobb csoport közepén állott és élénken magyarázott.

— Én még a cseh zsidókkal kerültem ki a német lágervilágba, jó pár éve már ennek — magyarázta. — Előbb Litzmannstadtban voltam, aztán Kattowitzba kerültem. De itten igen komoly baj történt. A németek... merő véletlenségből... lebombázták az egész ghetót... és alig maradtunk meg egy-néhányan... Nekem itten nem volt a legrosszabb dolgom... Jó viszonyba kerültem néhány SS-legénnyel, úgyszólván barát-

juknak tekintettek... Fogalmatok sincsen, hogy milyen rendes fiúk vannak közöttük... Barátságosak, rendesek, jól neveltek... Te... higgyétek el, hogy ezek az SS-fiúk olyan messzire mennek az udvariassággal, hogy képesek elkisérni téged a gázkamráig... ottan kezet is fognak veled... könnyű és gyors halált kívánnak... aztán pedig szépen rázárják az ajtót... Bizony... remek gyerekek ezek...

Valaki megkérdezte:

— Mondja kérem, mi a véleménye, mint tapasztalt lágerlakónak. Ki lehet bírni egyáltalán ezt a lágeréletet?

— Csak egy feltétellel — mondotta most már komolyan Krausz doktor. — Csak az bírhatja ki ezt az életet, aki győzedelmeskedni tud önmaga fölött... csak az, aki képes arra, hogy mindenféle szempontból szakítani tudjon a múlttal... De teljes mértékben... tökéletesen...

— Ez igen nehéz dolog.

— A neheznél is sokkal nehezebb.

A hetedik napon repülőkatonák jöttek értünk, kivittek a sínekhez és bevagionoztak bennünket. A vagonajtóban két katona ült, hogy meg ne szökhesünk. De a katonák vállán keresztül jól láthattuk a vidéket, amelyen keresztülhaladtunk. Láttuk az állomásokat is és ebből tudtuk meg, hogy már befutottunk a klasszikus Németország területére. Elhagytuk Hindenburgot, Gleiwitzot, Oppelnt, de láttunk közben sok apró, virágos, vidéki német állomást is, egyszerű, közömbösnek látszó, vonatráváró emberekkel. És mi Häftlinge, akik a legkeservesebb sorsra voltunk kárhoztatva, azon lepödtünk meg a legjobban, hogy még mi sajnálkozunk kicsikét e rabtartó nép fölött. Mert tudtuk jól, hogy le lesznek győzve egyszer. Tudtuk, hogy ezek a virágos kis állomások le lesznek bombázva és a mostan itten álldogáló emberek közül is sokan el fognak még pusztulni a háború során. Jaj a legyőzötteknek. Neveltséges volt, hogy még mi sajnálkozunk fölöttük. Szegény, szegény Németország.

A vonat pedig rohant velünk ismeretlen sorsunk felé.

A briegi paradicsom

*Az omló kalászkok alatt a mélyben
talán régi gót hősök nyugodalmára
úgyel a föld s a szél, mely éjszág fölötté
új hősök regéjét hozza józó zenében.
s legendák palástját teríti a tájra.

Este volt amikor befutottunk Brieg város állomására, csillagos este. Csillagos este. Mert mi folytonosan az eget kémleltük, ahol a fénylő csillagok között, röpdöső bogárkák gyanánt, piros és zöld fénypontokat láthattunk. Már a repülő-katonák, akik idekísérték minket, sejtették velünk, hogy repülőter mellé kerülünk. Ezek a kivilágított repülőgépek egészen meseszerű hangulatba ringattak minket. Mert az este is hús volt és kellemes. A város pedig, amelynek utcáján végig-haladtunk, tipikus csokoládéházaival, amelyet a hold vont be sápadt fényével, olyan rendkívüli hangulatot teremtett, amit csak az előző szörnyűséges milieu magyarázhatott meg. Aztán egy tó mellett haladtunk el, amelyet apró villák szegélyeztek, kedves családi fészkek, meg egy gyár, nagykéményű téglagyár, aztán pedig a szabad, nyílt mező következett, amelynek lemérhetetlen távlatában egy dús, piros és kék villanytenger, egy kivilágított éjszakai repülőter várt minket, hogy új otthonunkként üdvözölhessen. A kísérő katonák elvárták tőlünk, hogy ítemesen, katonásan lépünk. Megtettünk így vagy hat kilométert, amíg jobboldalunkon feltűnt végre a repülőter kapuja. Ekkor viszont minket balra vezényeltek és befordultunk egy láger kapuján, amelynek körvonalait alig láthattuk az éjszakában. Persze itt is észrevettük az elmaradhatatlan drótkerítést. A lágerben apró kis házikókat láttunk jobbra is meg balra is, a háttérben is, és nem tudtuk, mi fog kisülni ebből. Mi lehet ez? Hol fogunk lakni? A hold világitott és mi kimeresztett szemmel bámultuk a bizonytalan körvonalakat.

Az egyetlen SS-örmester, aki elkísért minket idáig, végre kiadta a parancsot:

— Hatos csoportokban ezekbe a kis faházakba fognak vonulni... Ma éjjel nincsen még se szalma, se takaró... Gyerünk... Los...

Amikor hatodmagammal bekerültem egy ilyes kis házacskába, hogy ott a puszta földre leheveredjek, csak akkor láttam, hogy egy csinos kis weekend-házban vagyok, amelynek két kis ablaka van, meg egy nyílása a füstcső számára. Ez lesz tehát új otthonunk. Eszembe jutott a korfui zenész szava: vederemő.

Másnap reggel, új Lágerältesterünk, a budapesti dr. Stern Leó, nyitotta ránk az ajtót.

— Aufstehen... Felkelni...

Es amikor fölkel a nap, ámulva néztünk a dróton túlra, ahol a sziléziai mező pompázott előttünk.

— Nézzétek... pipacsok...

Valahogyan mélyebbre tudtuk szívni a levegőt, mint a kietlenül sivár auschwitzzi lágerben.

— Nézzétek... pipacsok...

Első napon rendbehoztuk a barakkokat, megtöltöttük gyalúforgáccsal szalmazsákjainkat és átvettük a porcellántányért, a csészét, kanalat és törülközőt. Bár valamennyien megkaptuk ezeket a kincseket érő tárgyakat, mégis, úgy mutogattuk egymásnak, mint gyerekek az ujonnan kapott játékokat.

A mi weekend-házunk a harmincnégyes számot viselte és elhelyezettsége is igen kitűnő volt, mert közel volt a vezetőségi házacskához, a könyhához, a vízhez. Heten kaptunk egy ilyen házacskát, amit valóban úgy vettünk birtokunkba, mint a mi házat. Az ajtó mellett feküdt Hirsch Béla, mellette Steinberger Imre, aztán Hans Ernő, én, Erdős doktor, Róth István, valamennyien kolozsváriak, és bent, a házacska legvégén Kertész doktor Büdszentmihályról. Tőlünk telhetőleg családi életet éltünk, bár a munkakörülmények elszakítottak minket egymástól. Hans Ernő az asztalosműhelyben dolgozott, Hirsch Béla pedig, mint Vorarbeiter működött az egyik Kommandónál, amely egy, a repülőter felé vezető, új vasútvonalat építette, de mi, a többiek, valamennyien a Seydlitz-Kommandóba kerültünk, Kertész doktor révén, aki ennek a munkacsoportnak Kapója, vezetője volt.

De a Kommandók csak néhány nap múlva kezdették meg a rendes, beszerített munkát. Addig valamennyien a lágerben dolgoztunk, hogy rendbehozzuk a barakkokat és a terepet. Így dolgoztam én is egy planirozó csoportban, amelynek az volt a feladata, hogy a szöges drót melletti sávot, a Neut-

rale-Zónát, tisztítsa ki és planirozza le. Lapáttal, ásóval, gereblyével dolgoztunk. A dróton túl már ott volt a szabad mező érett búzatábláival és a közeli Pampitz népe ide járt ki, hogy a termést betakarítsa. Természetesen csak nők dolgoztak kint a mezőkön, mert a férfiakat mind hadbaszólította a kötelesség és most a frontokon harcoltak. És egyszer széles fagereblyével a vállán, lassú léptekkel jött felénk egy fiatal, overállos leány, akinek éppen ottan vezetett el az útja a drótkerítés mellett, ahol mi végeztük terhes rabmunkánkat. A lány szöke volt és büszke tartású. Már messziről látta csikos rabruhánkat, lenyírt fejünket, unott mozdulatainkat. Abba hagytam a munkát, rátámaszkodtam a gereblyém nyelére és mereven néztem a lány felé, ahogyan felénk közeledett. Különös volt, hogy drótkerítésen át nézhetek valakit, aki teljesen szabad, aki talán sajnálkozva, vagy megvetéssel gondol ránk. A lány előre tekintett, mindent elkövetve, hogy ne nézzen reánk. Rabruhát viseltünk. Lehetünk gyilkosok is, akik kényszermunkával kell lerójjuk büntetésünket, lehetünk a társadalom alja, söpredéke, akiket az emberiség kitalált magából, hogy ne legyünk többé ártalmára. Vajjon mit gondol most mirőlünk ez a lány? Kinek tart vajjon minket? Büszkén lépkedett, aztán befordult egy mezei ösvényre és én közben láttam szép arcélét, amelyet végismított a napsütés. Aztán megállt egy pillanatra, lehajolt és a szájába vett egy égő pipacsot. Vajjon milyen érzés és milyen gondolat bujkál a lány egykedvősége mögött? És ki adhatna nekem erre választ? Dühösen megragadtam gereblyémet és gyűjteni kezdtem a kigyomlált szemetet. És ezt éppen kellő időben tettem. Mert Balaschofszky őrmester, aki ma éppen szolgálatban volt, már éppen rám akart szólni, hogy hagyjam abba az értéktelen bámészkodást és fogjak a munkához. De nem szólt, bár már percek óta figyelte tétlenségemet. Nem szólt, mert Balaschofszky őrmester olyan ember volt, aki lelke mélyén jobban sajnált minket, mint mi önmagunkat.

Napok mulva aztán megkezdődött a Seydlitz-munka. Reggel hét óra tájban megjelent a lágérben két gumikerekű szekér és mi felkapaszkodtunk reájuk. Lágéparancsnokunk, egy öreg Weermacht százados nem zavartatta magát ezzel a nem katonának való, alantas munkával. A lágérvezetést helyette tulajdonképpen Mayer őrmester tartotta a kezében, aki egyszer, egy katonátlan pillanatában elárulta magáról Stern Leó doktornak, hogy a schweizi határra való, ahol gyönyörű szép szállodája és vendéglője van, ahova alig várja, hogy visszatérhessen. Mayer őrmester katonás, pedáns ember volt, akinek arcán mégis áttörte magát néha a jóhumorú polgár lep-

lezhetetlen őszintesége. Volt segitőtársa is, akinek nevét azonban már nem ismertük. Mi Sápadt Halálnak neveztük, mert szenvtelen, sovány arcát soha egy rezdülés halvány árnya sem színezte be. De ilyenkor kora reggel, Mayer őrmester és a Sápadt Halál ottan állottak a külső lágérkapunál, amelyen át mi, Kertész doktor vezetése alatt, katonás léptekkel kivonultunk. Az őrmesterek kötelességszerűen meghallgatták Kertész doktor jelentését.

— Vierzich mann zum Kommando Seydlitz angetreten.

Aztán felkapaszkodtunk a szekerekre és nekivágtunk a Brieg-féle haladó országútnak. Kíváncsian néztünk a repülőter felé, amelynek hátterében a pompás hangárok állottak, és széles mezején pedig nagy zaj kíséretében emelkedtek a magasba a karcsú iskolarepülőgépek. Aztán a ragyogó mezőket néztük. Végighaladtunk a hosszú Pampitzer-Strassen, amely a heimsdorfi elágazásnál kezdődött, befordultunk a kedves Hindenburg-Strassera, amely olyan volt, mint egy kis skatulyaváros, kis villáival és egyforma tipusházaival, aztán egy régi, csúcsíves házakkal büszkélkedő kis utcácska után átvágtunk a síneken, hogy elérjük a Pionier—Klincke-Strasset. Sejtelmünk sem volt, ki lehetett Brieg városának eme úttörője, de mi mégis hálával gondoltunk reá, mert oly jó hosszú volt ez az utca és, ahogyan lassan végigügettünk rajta, élveztük, hogyan telik el a munkaidő. Már messziről láttuk a kereképfű sarokháznál Marta Gierwerd cégtábláját. Itten fordultunk be a Herman—Göring-Strassera, amelynek hosszában volt megépítve a remek Seydlitz-laktanya, a főkapu tájékán a remekszabású birodalmi sással.

Hamarosan megalakultak a betonkeverő csoportok. Én Helmernek lapátoltam át a homokot. Velem szemben a kicsi Seif Ábrahám dolgozott, aki Löbl János kezére adta át a homokot. Löbl János a munka keservében nemsókára ki is fakadt:

— Na Seif, maga aztán itten igazán jó kezekbe került... Ha maga valóban vallásánító... valóban az, aminek mondja magát...

— Nyugodt lehet... melamed vagyok... — vágta ki a kicsi Seif.

— Na, ha pedig így van, akkor megmondhatom magának, hogy mi az én véleményem erről a mi kis ügyünkről... Tudja meg, hogy a maguk által oly nagyon istenítt Jochannan ben Zákájnak köszönhetjük ezt a mi egész szerencsétlenségünket.

— Csak egy kikeresztelkedett ember beszélhet ezen a hangon — mondotta megvetéssel.

— Ott is hagytam a zsidóságot, nem sok örömöm telt benne... De hallja csak Seif, ha az a nagybölcseességű Zákáj nem alapítja meg a javnei iskolát, hogy a zsidó szellemiség révén átmentse a jövőbe a zsidóságot, akkor mi mostan lehetnénk németek, franciák, oroszok, magyarok, vagy akár micodák, de mostan nem kellene nekünk itten rabruhában homokot keverni, csak azért, mert akadt egy olyan meg gondolatlan rabbi, aki úgy vélte, hogy a zsidóságnak valami külön elhivatottsága van itten a földön.

— Van is, — vágta fel a fejét a kicsi Seif.

— Hogyne... — mondta Löbl gúnyosan elhúzva a száját, — hogyne... Van is... Gyönyörű szép hivatás az üldözöttnek, megvetettnek, világcsúfjának, vagyis zsidónak lenni... Gyönyörű... Látja, én hamarosan megláttam ezt... Megláttam és le is vontam a tanulságot belőle... Én már huszonhat éve vagyok keresztény...

— Na lám... és hova jutott vele... Ugyancsak a homokkeveréshez...

Löbl egy pillanatra abba hagyja a munkát, hogy pihenőt tartson.

— Bizony idejutottam vele, — mondja aztán halkán, — de nem a kereszténységgel, hanem a zsidósággal.

— Jó, jó, — bölcsekedik most már tovább a kis vallás tanító, — ez mind nagyon szép és nagyon jó... de mind ezek dacára... maga még vissza fogja magát sírni a zsidósághoz...

Löbl a mellére teszi a kezét:

— En... soha... De mi okom is volna erre?...

Seif most úgy néz fel a Löbl szemébe, mint aki bocsánatot kér azért, amit mondani akar:

— Tudja, eljönnek minden ember életében bizonyos igen nehéz percek, amikor minden más elgondolás elveszti hatását és nem marad más, mint a tiszta gyermekkori emlékek és az ember, akarva-nemakarva, de visszavedlik azzá, ami akkor volt, gyermekkorában... Ezért tanácsolom, ne akarjon erősebb lenni, mint akármelyik más ember... És azt az egy szót ne ejtse ki a száján: soha.

A Kapónk, Kertész doktor, szolt most bele a beszélgetésbe:

— Fiúk, ne álljatok ilyen hosszadalmasan tétlenül... Most beszéltem a szolgálatvezető őrmesterrel. Azt mondja a „Svéd Király“, hogy ezt a két homokbuckát feltétlenül be kell ma fejeznünk... Ha pedig ezzel készen vagyunk, ötkor haza is mehetünk már... Én mondom nektek, nagyon meg lehetünk

elégedve ezzel a Kommandóval... Löbl kérlek, legalább csinálj úgy, mintha dolgoznál... az őrmester talán már figyel is titeket...

És lapátolunk. A munka olyan egyhangú, hogy kénytelen vagyok valami filozófikus megoldást keresni. Hamarosan meg is találok. A lapátról lepergő homokot figyelem, a megszámlálhatatlanul sok, apró szemecskét, amelyek lekötik figyelmemet, és ez a mozgás kitűnő szimbólumává válik az idő múlásának. A homok perog, az idő telik. Az idő nem áll meg soha, elfolyik, mint a pergő homok, amely megcsillan a tűző déli napsütésben. Idő, idő. Vannak azonban ünnepi pillanatok is. Olyankor például, amikor délben lefűjják a munkát, mert megérkezett a piciny, háromkerekes autó, a meseautó, amely az ételes küblit hozza a lágerből. Ilyenkor elrohanunk a tányérjaink után és sorba állunk. Aztán megindul parancsszóra a sor és mi szemmeresztve figyeljük Háger Hermannt, aki a Kapó felügyelete alatt osztja ki az ételt. Egy kanálnyi jut mindenkinek, pontosan egy liternyi. A sor vonul, és mindenki, aki odatartja tányérját a kübli széléhez, valamit morog az orra alatt.

— Háger, én vagyok...

— Kavard meg, mielőtt merítesz.

— Légy szíves, Háger...

— Vigyázz...

Van, aki éppen csak azért mond valamit, hogy Háger, az osztó, ráismerjen a hangjára.

— Légy szíves...

— Légy szíves, Háger...

Azután pedig teli tányérjával elvonul a Häftlingsapat az állványok mellé, leülünk a fűbe és kanalazni kezdjük az ételt. Közben persze beszélgetünk.

— A tegnapi levesemben sokkal több krumpli volt, mint a maiban... Pechem van máma... Háger ugyan jól belemerítette a kanalat, de az véletlenül odaütődött a kübli széléhez és a szemem láttára esett ki belőle két darab krumpli... Az egyik egy egész kis krumpli volt, a másik egy nagy krumpli negyedrésze... Hiába...

— Te nézz csak ide... Elég zsíros ez az én zupám?

— Zsír?... Ez nem zsír, hanem margarin... De van benne, határozottan van...

Erdős doktor beszélgetés közben hirtelen észrevett valamit a földön, kimeresztett szemekkel figyelte, hogy el ne tűnjön előle, aztán letette a tányért, odament és felemelte. Visz-

szajövet megmutatta nekünk a nagy kincset: egy összezsugorodott, eldobott cigarettavéget.

— Ezt valamelyik katonánk hajthatta el, — mondotta. — Tudjátok-e, hogy ez milyen nagy kincs odabent a lágerben? És tudjátok-e, hogy mit fogok ezért kapni a szenvedélyes dohányosainktól?

— Ezért semmit, hiszen alig van rajta valami szívnivaló.

— Ez lehet... Elteszem hát, és még szerzek hozzá. Őt ilyen darabocskáért már kaphatok egy fél adag margarint... Az pedig már komoly kalória...

Miközben a levesemet eszegetem, megfogamzik bennem egy gondolat. Várok, amíg befejezem az evést, aztán félre is hívom Erdőst.

— Te, — mondom neki, — egy ember igen kevés ilyen cigarettavéget tud összeszedni. Alljunk össze vagy hárman... vonjuk be Steinberger Imrét is... adjuk össze, amit gyűjtöttünk, és így minden nap hozzájuthatunk valami pluszhoz. Szerzünk egy gyufaskatulyát, abba fogjuk összeszedni a cigarettavégeket.

Ebben aztán meg is állapodtunk. Én lettem a társas-cég raktárnoka, ami azt jelentette, hogy nálam volt a gyufaskatulya, az összegyűjtött kincsekkel.

Egy ízben az árokban dolgoztam, amelynek alján követet meg tégladarabokat kellett elhelyeznem, amikor lehullott előttem egy égő cigarettavég. Ösztönösen kaptam utána, mint éhező a kenyér után, eloltottam tűzét és betettem a kis dobozomba. Csak azután emeltem fel tekintetemet az árok pereméig, ahol egy katona állott, elterpeszkedett állással, és engem; a Häftlinget figyelte, aki most egyenesen a szemébe néztem. Fejemet megbiccentettem, megköszöntem a kedves ajándékot. Negyvenév körüli repülőkatona volt, komoly, mindent megértő arckifejezéssel, olyan ember szemével, aki titkát minden titkon, és megérti azt is, amit nem szabad kiejteni ebben a terrorral elnémított országban.

— Hova valósi vagy? — kérdezte aztán tőlem.

— Magyarországról kerültem ide... Nem tudom, hallott-e már Kolozsvár városáról...

A katona széjjelnézett, hogy nem-e figyelik valahonnan.

— Mikor fogtak el?

Készségesen válaszoltam:

— Május harmadikán hajnalban. Még aludtam, amikor felköltöttek. Aztán idehoztak.

— Szülei? ... Családja? ...

Lehorgasztottam a fejemet:

— Auschwitz, — mondtam.

Sokáig hallgatott, de ott állt és arcomat figyelte.

— Mi a foglalkozása? — kérdezte azután hirtelen.

— Ügyvéd vagyok, — feleltem.

Arca meg sem rándult. Már sok Häftlinggel lehetett dolga, gondoltam.

— Minden elmúlik egyszer, — szólott végre hosszú szünet után a katona és elfordult, mintha szégyenkezne előttem. Aztán otthagytott. Talán más Häftlingscsoportok felé tartott, hogy azokkal is elbeszélgesen. De én még sokáig néztem abba az irányba, ahol előbb a katona állott, de csak egy darab kék eget láttam az árok mélyéből, kék eget egy fehér, bodros felhőfoszlánnyal, amelyet nyugat felé vitt a nyári szél.

Mindennap egy másik repülőörrmester kísért ki minket, mint szolgálatvezető, a munkahelyünkre. Ezek az örmesterek mind kitűnő, derék emberek voltak, akik titokban sokkal jobban szerették a békét a háborúnál, a családi otthon a laktanya fegyelménél, a feleségüket a feljebbvalónál, és bizony azt is elárulták nekünk, hogy minket tulajdonképpen olyan politikai fogolyfélének tartanak, akikkel szemben semmiféle megvetést nem tanúsíthatnak. Én nem is tanúsítottam. Egyformák voltak abban is, hogy zavartalan beszélgetésbe elegyedtek velünk, és nem tagadták, hogy kitűnően el tudnak velünk szórakozni. A barátkozásban olyan messzire mentek, hogy figyelmeztettek arra is, hogy különösen akkor vigyázzunk arra, amit mondunk, amikor a kövér örmester jön ki velünk a munkába, mert erről az egyről elmondható, hogy bandatag, vagyis rokonszenvezik a nemzeti szocialista párttal és gondolattal. Vigyázat, bandatag! Ezt a bandatagot aztán különös figyelemben részesítettük. Amikor csoportunk felé közeledett, már leadtuk egymásnak a figyelmeztető jelzést „Légi veszély” és a szomszéd csoport már tudta, hogy most jobban kell megmarkolni az ásót és lapátot. És ez így ment egész napon át. Légi veszély, légi veszély! És mi tudtuk, mikor kell szaporábban dolgoznunk.

Mi azt a kedves örmestert szerettük legjobban, aki civilben papírnagykereskedő volt Frankfurt am Mainban és aki elrévedező arccal szokott beszélni a régi jó időről, amikor még épen állottak a régi majnaparti metropolis csúcsíves házai és még oly kitűnő üzleteket lehetett lebonyolítani a frankfurti zsidókkal, akik közül ma már talán senki sem létezik. Ez a papíros-örrmester, ahogyan mi neveztük, gyorsan kiismert bennünket, és néha, amikor a szekereken jöttünk, kitűnő színészi képességgel utánoztak egynémelyikünk egyéni

szokásait. Aztán ottan volt még a „Svéd Király“ is. Sovány, szemüveges, szöke ember, aki mindig restellte egy kicsit, hogy ilyen alacsonyrendű munkára fogták, mint amilyen a Häftlingekre való felügyelet. És ott volt még a kereskedelmi utazó is, szövetes, aki búsan pipázott őrhelyén és naponta többször is elmesélte nekünk egykedvűségének okát.

— Egyik fiam meghalt a fronton, a második mostan hal-doklik, a harmadik pedig súlyosan megsebesült... Őértük dolgoztam egész életemben... Bizony, bizony... a háború...

En pedig a homokot néztem közben, a pergő, csillogó, le-futó homokszemcséket.

— Lassabban, Seif, lassabban, — szólottam át bajtársam felé. — Nem olyan sürgős ez a munka... Nem gondolja?

Seif megállott, hogy lélegzetet vegyen. Megtörölte hom-lokát, aztán felnézett az égre. Mert hívó ember volt és onnan várta a segítséget.

— Hogy én miért sodródtam ide közétek, azt igazán nem értem, — kezdte újból a társalgást Löbl, a megrögzött beszél-gető. — En már tizennyolcban áttértem a katolikus vallásra és higyjétek el nekem, valóban nem tartozom közétek... En nem vagyok zsidó, és ez végtére is mentalitás dolga... Az én mentalitásom egészen más, mint a tiétek... En levontam a konzekvenciákat, mert hiszen azt valamennyiünknek be kell látnunk, hogy ténylegesen vannak a zsidóságok hibái...

— Vannak, — szakítottam félbe, — mint akármelyik más népek a földön.

— De én, a magam részéről, inkább elfogadom más né-ek hibáit. Érted ezt?

— Érttem.

— Lehet ugyan, hogy a valóságban csak menekülök attól a szerencsétlen sorstól, amely hozzánk van kötve... Szeren-csétlenség ez... Szerencsétlenség...

— Végig kell csinálnunk.

— Végig is csináljuk. Aztán pedig, amikor hazamegyek, megírom egy nagy könyvben ezt a dolgot... Ez nemcsak él-mény, hanem nagy gondolat is egyben... Magasság és mély-ség találkozása ez... A rabtartó aljassága és a rab kitartó-ereje... Angyal és ördög... Ormuzd és Ahriman... terem-tés és pusztítás... minden... megfoghatatlanul és megfogal-mazhatatlanul minden... — Szünetet tart és fázékonyan ösz-szedörzsöli a kezét. — Megírom szabadulásunk után... Ön-magunk árnyékában, ez lesz a címe... Mit szólsz hozzá?... Ön-magunk árnyékában.

Ránézek Löblre és nem tudom miért, nagyon elszomorod-m.

— Jó cím, kitűnő cím, — mondom lassan meggyőződés nélkül. — Igazán jó... — Egy darabig hallgatok és aztán úgy mormolom, mintha nem is tudnám mit ejtek ki a számon. — Ön-magunk árnyékában.

De amikor hazafelé tartunk a szekereken, Löbl még min-dig megirandó könyvére gondol, mert látom, hogy gondolat-ban még mindig igen messze jár, talán valahol a műzsák or-szágában, ahol biztos léptekkel halad művészi célja felé.

Kis otthonunkban valamennyien, a házacskák lakói, szal-mazsákjainkon heverészünk és esti levesünket kanalazzuk.

— Valami kellemes meglepetés van számotokra, — mondja Hirsch Béla titokzatosan.

Kíváncsian nézünk fel reá.

— A Mathissen-Kommandó, ahol dolgozom, — folytatja aztán, — ma éppen egy búzatábla mellett rakta le a sineket. Kihasználtam a lehetőséget és megtöltöttem a zsebeimet... Parancsoljatok...

Átveszem a búzaadagomat és lefekszem, hogy ottan rág-csáljak tovább. Nemsokára a többiek is követnek. De Kertész doktor, aki mint Kapó, nem fáradt a munkától, még mindig va-lahol a szomszédos házacskákban barangol és csak akkor jön haza, amikor lecsengetik a takarodót. Aztán bejön, levetkőzik, felakasztja ruháit az ágya felé, jön, hogy lefeküdjék. De amint az ablaknál halad el, véletlenül kinéz rajta, és ott marad, hogy jobban kivegye azt, amit észrevett.

— Lehetetlen, — mondja azután, mintha nem hinné azt, amit lát. — Lehetetlen... Fiúk, egy magyar tiszt vizitel a lá-gerben... Parancsnokunk kíséri... Most éppen bemennek egy új, üres barakkba...

Magyar tiszt.

Ottan tolongunk egymás hegyén-hátán az ablaknál, mert látni akarjuk a vendéget. És valóban. Egy magyar tiszt jött el, hogy megnézze honfitársai új hajlékát, akiket rabsorsba döntött az ostoba fajgyűlölet.

Kifakadtunk.

Kimeresztett szemekkel, dühöngve, ökölbeszorított kezek-kel álltunk. Beszéltünk és handabandáztunk.

— Még ide meri dugni a pofáját...

— Oh, ha nekimehetnék...

— Micsoda arcátlanság ez...

— Hetyke vitéz... Majd meglátjuk egy év múlva...

— Disznóság, aljasság, szemtelenség...

— Nézzétek azt a snájdig sapkát a fején... Eppen, mintha megnyerték volna a háborút, amelyben csak visszavonulni tudtak... Csapataink új védelmi vonalakat foglaltak el nyugati irányban... Hiszen ismeritek a szöveget.

— Pimaszság...

Egy este névsorszerint leültejték minket a földre és a még mindig itten lévő SS-örmester kiosztotta a rabszámokat. Egy kis kerek bőrdarabocskát kaptam, amit a nyakamba kellett illesztenem. 50484, ez volt a számom, vagyis a nevem. Az örmeister még javában dolgozott, amikor a hátunk mögött, a repülőtéren, valami rettenetes zaj keletkezett, valami sístergő süvítés, mintha egy gép kínlódna, hogy kidobjon magából valamit. És egy percet rá, gyorsabban, mint egy nyíl, repült egyenes vonalba az ég felé az új német találmány, a híres V. I., a rakétarepülőgép. Ámulva néztük a csodát, ezt a csinos kis repülőgépet, amelyben nem ül ember, de amelyben nem is ülhetne, mert ember ezt a sebességet ki nem bírhatná, és néztük, amint egyszercsak megállott odafönt a magasban, hogy új, egyenes irányt vegyen, amelyet szélnél és gondolatnál is sebesebben szelt át súlyos bombaterhével.

Az SS-örmeister büszke öntudattal nézte az új haditalálmányt, az új titkos fegyvert és ujjával mutogatva magyarázott valamit Mayer örmeisternek.

Vajjon hittek-e még ezek az emberek a német győzelemben? Vagy csak éppen hitegették magukat azzal, amit hinni szerettek volna?

Egy reggel a Seydlitz-Kommandó Häftlingjei arra eszméltek, hogy rabszállító szekereink nem mennek végig a rendes megszokott úton a laktanya hosszában, hanem befordulnak velünk a főkapun, hogy a laktanya belső udvarán tegyenek le minket, ahol eddig csak orosz hadifoglyok dolgoztak. Parancsot kaptunk, hogy a laktanya udvarának kijelölt vonalában egy négy méter mélységű sáncot ássunk fel a lefektetett új csövek számára. Négyen kaptunk egy kijelölt sávot és megkeztük a munkát. Nemsokára ámulva jött ki a házból egy kisleány, hogy csodálkozva nézzen meg bennünket, rabruhás embereket, amelyeneket eddig talán még sohasem látott. Kis távolságban állott meg tőlünk, mint aki nem mer közelebb jönni, ijedt tekintettel, szökésre készen. A kisleány csak nézett minket és nem tudta mire vélje jóhiszemű mosolygásunkat. De aztán kijött a házból egy nevelőnőféle is, aki leült kézimunká-

jával a házelőtti padra és a gyermek, kisujjával szájában, odament kisasszonyához, megfogta ruhája szélét és tovább nézett minket, bámuló, tágranyított, világotbefogadó szemekkel.

— Fräulein — szólottam halkán, amikor elment mellőlünk az őrtálló katona —, miért fél tőlünk a kisleány?

A Fräulein kezében megállott a munka.

— Maguk tudnak németül?

— Hogyne tudnánk — mosolyogtam. — És tudunk mi ezen kívül néhány más nyelvet is.

A Fräulein elmosolyodott.

— Hát kicsodák maguk tulajdonképpen? — kérdezte azután.

Bűnbánó arcot vágtam és így mutattam be bajtársaimat.

— Ez a magas fiú itten többszörös rablógyilkos. — Erdős doktor belement a játékba, mellére tette a kezét és bólintott a fejével. — Ez az idősebb ember itten, ez kiirtotta a családját. — Kicsit vártam, aztán folytattam. — Öt gyermeke volt neki, apja, anyja, két testvére, meg egy idősebb nagynénje. — Márkus doktor rámnézett, úgy látszik sokallotta a ráolvasott bűnt. De én nem hagytam most már annyiban a dolgot és rámutattam Steinberger Imrére. — Ez pedig itten, álszent arcával, házassági ígéretekkel hatalmas vagyont harácsoló össze magának... Ami pedig envem illet, be kell vallanom, én egy megrögzött lilomtíró vagyok.

A Fräulein a szájához tette a kezét, hogy elfojtsa kitörő nevetését, ami kellemetlenül feltűnő lett volna a laktanya közepén.

Udvariasan vártam, amíg kineveti magát.

— Nahát, szép kis társaság — mondotta aztán a nő. — De mondja csak... most már komolyan... kicsodák maguk?...

— Két orvos, egy ügyvéd és egy egyetemi hallgató. Ezek vagyunk mi négyen... Mi, akik ezt a tiszteletreméltó sáncot ássuk itten...

— És a rabruha? — hitetlenkedett a nő.

— Ez születési hiba... Mi ugyanis zsidók vagyunk.

— Aha.

Ebben a három betűben és a kíséző sóhajban aztán benne volt minden, amit több, mint tíz év propagandája és a vele járó kísértések és gondolatok jelentettek. Minden, amit a náci pamflettek mirőlünk írtak és a kétkedés is, amit ezek az írássok kiváltottak a gondolkozó emberekből. Vajjon ténylegesen mások vagyunk-e mi, mint a többi emberek? A nő megnézett minket, arcunkat, szemünket, homlokunkat, kutatva kereső tekintettel, mintha egészen lelkünk legmélyéig akarna beha-

tolni, ahol már igazán tisztán állunk előtte, hazugság nélkül, lepel nélkül, védekezés nélkül.

Aztán hirtelen magához vonta a kisleányt.

— Gréte — súgta a fülébe —, hozzá ki néhány darabot a ma déli süteményből.

Az orosz foglyok, akik most mellettünk dolgoztak, csodálatosan értették a német munka elszabotálásának tudományát. Ide-oda ténferegtek, mindent, ami a kezük ügyébe akadt, megfogtak és felemeltek, hogy állandó mozgást mutassanak, aztán megint csak letettek, hogy az egész ügyön mosolyogjanak. Szláv lágyságuk előlött arcukon és szemük mélyéből a végtelen hazájuk utáni vágy fénye borongott. Szavukban még akkor is a csöndes mélabú zengett, amidőn, elmenve sáncunk mellett, odasúgtak nekünk:

— Langsam... langsam... langsam...

És biztatóan mosolyogtak hozzá.

Este rendkívüli élményben volt részünk, amikor a lágerbe visszatértünk. A szekerekről való leszállás, a felsorakozás és Kertész doktor jelentéstétele, hogy „Vierzich Mann von Kommando Seydlitz zurück“ éppen úgy történt, mint minden más este. Mayer őrmester és a Sápadt Halál is úgy állottak soraink mellett, mint maga a katonai reglama, amely előírja, hogy a szolgálatvezetőnek át kell vennie a Kápó jelentését. Megnézték Kertész doktort, ránéztek a mi arcunkra is, de mi tudtuk, hogy nem minket látnak most, hanem azt és azokat, akik felé elszállnak vágyaik és gondolataik. De a belső lágerkapun belül Stern Leó doktor, a Lágerältesterünk állott és furcsán ragyogó ábrázattal várt minket. Jól megjátszotta az őrmesterek előtt a szigorú feljebbvalót, de magyar nyelven, katonás hangon, így szólott:

— Tessék egyszerre lépni!... Bal... bal... bal, jobb, bal... Bal... bal... bal, jobb, bal... A vezér ellen máma merényletet követtek el... Senki ne vágjon csodálkozó arcot!... Bal... bal... bal, jobb, bal... Te ottan a második sor szélén, miért nem vigyázol a lépésre... Bal... bal... bal, jobb, bal... Részletek még hiányoznak, de megvan az okunk a legnagyobb reménységre... Csapat állj!... Aztán ne gyülekezzetek körém feltűnően... Oszolj!

Mayer őrmester és a Sápadt Halál, amikor végetért ez a bevonulási jelenet, visszavonultak irodájukba.

— Bizony fiúk — mondotta Stern doktor magyarázólag —, sokkal közelebb lehet a szabadulás órája, mintsem tegnap gondolhattuk volna. Most várunk kell az újabb híreket... Már látja a német nép, hogy a veszébe rohan, ha tovább

vezeteti magát ezzel a csürhével... És azt is látja, hogy ma még menthet valamit, ha egyebet nem, de sok német életet... Forr az ország... Forr...

De persze ebből a reménységből sem lett semmi. A Seydlitz laktanya udvarán éppen én láthattam bele egy újságba, amit egy őrtálló katona olvasott. Nagy betűkkel hirdette a vezércikk, amit több méterről is kiolvashattam: „A Führer erős kézzel irtja ki az árulókat.“ Mert a vezér és klikkje, a hatalom jogán, lefogta az összeesküvőket és kivégeztette őket.

Mi pedig tovább ástuk a sáncot a Seydlitz laktanya udvarán.

A vasárnap délutánok a lágerben minden vonatkozásban a miénkek voltak. Ilyenkor alaposabban megfűrdtünk, kialudtuk magunkat és elsétálgattunk a barakok közötti utcácskában, be-benézegettünk a nyitott ajtókon, találkoztunk más Kommandóknál dolgozó barátainkkal és elbeszélgettünk a mult tapasztalatairól és jövőbeli reménységeinkről. Talán a harmadik briegi vasárnap délutánján történt, hogy Feldmann József rendkívül titokzatos arccal jött hozzám, karontfogott és miután szent titoktartást fogadtatott meg velem, elvitt a barakok mögé egy olyan helyre, ahol zavartalanul beszélgethettünk.

— Hiszel te bizonyos telepátikus megérzésekben? — kérdezte azután. Csodálkozó arccal néztem rá, de semmit sem válaszoltam. Ezért aztán nemsokára ismét csak ő folytatta: — Hiszel te például a jóslásokban, álmofejtésben és a spiritiszta szeánszok jelentőségében?

A kérdés annyira meglepett, hogy gondolkodnom kellett.

— Őszintén szólva, nincsen annyi bátorságom, hogy ebben a kérdésben az abszolút tagadás álláspontjára helyezkedjem — feleltem. — De miért kérdezt ezt?

— Van itt egy gyerek a lágerünkben... egy falusi gyerek Kolozsvár mellől... akinek rendkívüli képességei vannak ezen a téren... Közöttünk maradjon a szó... tegnap este a vezetőségi barakban, néhány orvos jelenlétében, szeánszot rendeztünk.

— Na és... az eredmény? — kérdeztem türelmetlenül.

— Hát, kérlek szépen, mi innen tovább fogunk menni...

— Tovább?

— Tovább... De ami előttünk áll, az már nem egy hosszú út. Éppencsak egy kitérő, egy kis kitérő, mielőtt hazamegyünk.

— És aztán hazamegyünk?... Mind?

Feldmann már várta ezt a kérdést.

— Nem mind — válaszolta halkán. — Hárman kiesnek, meghalnak, itten maradnak.

— Szóval hárman... — Számok futottak át az agyamon és ennek eredményeképpen kijelentettem: — Egy százalék.

De Feldmann erre olyan szemekkel nézett reám, mintha megbántottam volna.

— Az nem egy százalék... hanem három emberélet... Olyan három ember élete, akik még reménykedve hordják a síneket vagy keverik a betont... olyanok élete, akik meg akarják még csókolni gyermeküket és meg akarják ölelni feleségüket... Egy százalék, könnyű ezt kimondani... De nem is három ember, mondjuk csak, hogy egy, egyetlen egy, érted?... Csak akkor tudjuk felfogni, hogy mit is jelent tulajdonképpen, vagy hogy mit is ér egy emberélet, ha éppen a miénkről, a mi életünkről van szó... — Rövid szünet után úgy látszik elég erőt mert ahhoz, hogy kimondja, amit gondolt. — Nem gondolod, hogy a három közül az egyik éppenséggel te lehetsz, vagy akár én...

— Miért ne gondolhatnám...

— Na látod... Miért mondod akkor, hogy egy százalék?... Vagy talán mégsem hiszel abban, amit a médium mondott?

— Hiszek vagy nem hiszek... Hidd el, nem ezen múlik a dolgok igazsága... De... őszintén szólva... szeretnék hinni... Mert végül is... mégis csak egy százalék... És őszintén kívánom, hogy valóban csak ennyi legyen a veszteségünk.

Ezeket a szaggatott mondatokat olyan komolyan dobáltuk egymás felé, mintha tényleg ezen múlt volna az emberek élete. De mert a közöltek nyugtalanítólag hatottak minden új hatást befogadni kész idegeinkre, hogy türtőztethessük magunkat, egymásba karoltunk és mozogni kezdtünk. A lágér körül csend honolt. A drótkerítésen keresztül idelátszott Brieg város pompás szilhuettje kettős templomtornyával, a túlsó oldalon pedig Pampitz falujának szélső házai fehérre meszelt falával és zöldkeretes panorámájával, amely fölött egy tompa hagymatorony örködött. Aztán ott volt köröskörül a pipacsos mező, amely belefutott az erdős háttérbe, a mező, amelyet végigsimitott a keleti szél, eljátszadozva a ringó búzatáblákkal. Az erdő fölött pedig fehér felhő ringott, amely úszó hajóhoz hasonlított, ahogyan karcsu testével előretolja magát a meszeség kéklő tengerében. Fejünk felett pedig, mint a béke hírnökei, madarak serege vágott át az erdő felé, hogy végül is eltűnjenek a távoli messzeségben.

— Vajjon ki lesz az a három? — kérdezte Feldmann halk könyörgéssel. Én, karja szorításából, megéreztem, hogy mit

kellene neki válaszolnom. De nem szóltam semmit, mintha nem is lenne jogom arra, hogy valakit megnyugtassak, hanem csak vontam, vonszoltam magammal egy nyitott barakkajtó irányába, ahonnan hangokat hallottam.

Pellerék ültek odabent elterpeszkedve letakart szalmazsákjaikon és néhány más barátjuk társaságában beszélgettek. Megálltunk az ajtóban, hogy ne szakítsuk meg a beszélgetés fonálát.

— Nevetséges dolog véleményem szerint arról beszélni, — mondotta éppen az idősebb Peller, — hogy kinek ért többet az élete. Az én életem valóban minden vonatkozásban tartalmas és szép volt, de végeredményben, ha meghaltam, már igazán nem sokat érek élményeimmel... — A beszélő itten megállt, ránk nézett és magyarázólag folytatta. — A Häger barátom ugyanis abból a szempontból indul ki, hogy mert ő nem utazott olyan sokat és nem látott olyan sok országot, mint én, az ő élete nem lehetett olyan szép, mint az enyém... Ő ugyanis olyan intenzív családi életet élt, hogy soha eszébe se jutott kifelé is élni, ami, ha tényleg csináljuk, egyáltalán nem megy a családiasság rovására... Mert én, uraim, ez való igaz, bejártam Európa csaknem valamennyi országát és láttam csaknem valamennyi képtárát és múzeumát... Képek, szobrok, faragások, ereklyék és régiségek... Néha, ha behunyam szemelmezt, ma is ottan állok Leonardo da Vinci, Pissaro és Monet művei előtt és ilyenkor tökéletesen jól is érzem magamat, mert ezekben a pillanatokban hinni tudok az emberi halhatatlanságban... Nekem Vincent van Gogh a kedvencem, meg Gauguin... bár nem is tudnám megmondani, hogy miért... Aztán Rodin szobrai... a kőbefaragott gondolatok eme remekművei... A „Csók”... ha ismerik... meg az a meztelen öregasszony, amely az elmúlást ábrázolja... éppen azt az érzeteli hangulatot, amely az európai zsidóság mostani lényegét adja... Bizony, az elmúlás... a halk eltávozás... a megadó búcsúzás... Mert nagyon is csöndesek vagyunk mi, halkszavúak, megadóak... Gondolják talán, hogy hősies ez a mi viselkedésünk?

Ez a kérdés nekem szólt, nem lehetett elbujni előle.

— Nem... egyáltalán nem hősies, — mondottam. — Úgy viselkedünk, mint olyanok, akik nagyszerűen tudnak szenvedni... A hősök pedig azok, akik harcolni is tudnak... Mi, azt hiszem, inkább mártírok vagyunk, mint hősök... A zsidók hősiességének fénykora Jeruzsálem lerombolásával véget ért. De nagyon lehet, hogy ez végeredményben is nem mirajtunk múlik, hanem a körülményeken, amelyeket nem mi determi-

náltunk... Lehet, hogy a hősiességhez szükséges a saját ország öntudata... Így aztán voltak zsidók, zsidó egyének, akik hőssé váltak ugyan, de nem mint zsidók, hanem mint oroszok, mint magyarok, mint franciák...

Az ajtó keretében állottam. Mögöttem már sötétedni kezdett. A szürkülő házacskában úgy tűnt nekem, mintha az alacsony szalmazsákon ülők zsidómódra gyászolnának. Fejüket lehorgaszta, magukbaroskadva ültek, bánatosan elmerülve gondolataikba. Nesztelenül vonultam vissza, nem akartam megzavarni ezt a bensőséges hangulatot. De nekem sem volt kedvem tovább sétálgatni. Visszavonultam házacskánkba, lefeküdtem, és, hogy senki se zavarhasson, fejemre huztam a takarót. Hol itt a baj tulajdonképpen, hol kezdődött számomra a baj? Már azóta zavar engem valami, amióta kisgyerekkoromban egyszer csúnyán megkergettek. Egyszer, talán első elemista lehettem, az iskolából hazajövet, két kis iskolásgyerek elkapott az utcán. „Zsidó vagy?“, kérdezték fenyegetőleg. Én rájuk néztem és mert megéreztem a veszélyt, futásnak eredtem. Ők ketten utánam. Sokat kellett futnom és egy helyen, egy fordulónál az utcasarkon, futás közben, egy idősebb, tekintélyesebb kinézésű úriembert láttam, aki megállott, hogy megnézze ezt a furcsa és szokatlan utcai jelenetet. A két suhanc kárörvendő, heccelő hangon odászólt ennek az idősebb férfinak. „Kergetjük a zsidót!“ Fejemet pillanatra visszafordítva még láthattam, hogy az idősebb férfi mosolyogva húzza el a száját. Holtfáradtan érkeztem haza, ahol megfogtam anyám kezét és sírva, fenyegetve, toporzékolva, felelősségrevonva kérdeztem meg tőle: „Anyám, mért vagyok én zsidó?“

Miért?... Miért vagyok én zsidó?

Négy hétig voltunk csak ebben a paradicsomi lágerben, ahol, azt reméltük, sikerülni fog kihúzni az egész háborút, a német repülőkatonák barátságos őrizete mellett. De Mayer őrmester telefonon beszélt a grossroseni központi koncentrációs táborral, ahol úgy intézkedtek, hogy mi háromszázan menjünk el oda Gross-Rosenbe és onnan más ezer Häftlinget küldenek helyettünk ide Briegbe. És reggel, amikor a Seydlitz-Kommandó gumikerekű szekerei minélkülünk, üresen fordultak vissza, mi fájó szívvel néztünk utánuk a Brieg felé haladó országúton. Minden ember kapott egy rendes adag kenyeret, megfelelő margarint és fejenként egy félkilónyi héjában főtt krumplit. Amikor pedig már elmenésre készen állottunk felsorakozva, Stern Leó doktor, a lágerältesterünk, kiált a csapat elé és rövid beszédet mondott a parancsnoknak.

— Parancsnok úr! Mi valamennyien a félelemtől eltelt szívvel jöttünk ki ide Németországba, amelyet sokan közülünk még a régi jobb időkből is ismer, de ki kell jelentenem, hogy itt, ebben a lágerben, igazán emberséges, európai elbánásban részesültünk. Mi tudjuk mit jelent a hála és ezt az érzést mindaddig a szívünkben zárva hordozzuk magunkkal, amíg majd más körülmények között jöhetünk el ismét ebbe az országba... Most pedig háromszoros német éljen a parancsnokra.

— Hoch... Hoch... Hoch... — kiáltottuk torkunkszakadtából.

A parancsnok erre a tüntető és szokatlan beállítottaságú ünneplésre zavartan elfordult és bement az irodába. Nyilvánvalóan valami abszurd valami volt ez, hogy Németország földjén zsidó Häftlingek a rabtartó parancsnokukat ilyen hangosan és kirívóan ünnepeljék. Ennek könnyen elmehet a híre és kellemtelen következményektől is tartani lehet, ha az SS fülébe jut. Így hát jobbnak tartotta szótlanágával jelezni, hogy ezt az egész dolgot a maga részéről nem veheti tudomásul. De amikor már a kapu előtt indulásra készen állottunk, a Sápadt Halál, a szenttelenarcu őrmester odaintette magához a Lágerältesterünket és mondott neki halkán valamit. Mi csak figyeltük ezt a jelenetet, amelynél csak az volt különös és feltűnő, hogy a beszélő repülőőrmester, szavai befejezésénél szemmel láthatólag kínlódott a kezével, amelyekkel nem tudott mit csinálni, mert szeretne volna egyszerűen ösztönszerűleg kézfogásra nyujtani. Aztán biccentett a fejével, szerényen, melegen, barátságosan és ő is kiment a külső kapu felé. Stern doktor pedig megfordult, hogy elmondja nekünk a beszélgetés tartalmát.

— A Sápadt Halál, fiúk, meglepő kis beszédet tartott nekem az imént... Ne higye egy percig se, kedves doktorom, ezt mondta, hogy ez az egész őrzési dolog itten magukkal olyan nagyon kedvükre való feladat volt számunkra, sőt, azt is bevallhatom, hogy mindig szégyeltük egy kissé magunkat emiatt. Dehát katonák vagyunk... De ezt még föltétlenül meg kell mondanom magának, hogy most már minden körülmények között érdemes kitartani... Ki kell tartani minden áron, mert az előjelek szerint most már nemsokára véget fog érni ez az egész zsidó disznóság... Ezt mondta szó szerint, fiúk... diese jüdische Schweinerei... Láthatjátok tehát, mi rejlik sok arc mögött, amely emberi szívet takar, még ha ez nem is látható számunkra a vakító katonai csillogástól... Hát én is csak ugyanezt mondhatom nektek, fiúk: kitartani!

A menet megindult. Links... links... links und links... Balaschofszky őrmester vezetett minket, a kedves, mosolygós szemű tata, és mi, lelkesen vertük talpunkkal a földet, hogy az irodaelőtt álló őrmesterek meg legyenek elégedve ezzel a szívbőljövő tiszteletadással. Ottan állott Mayer őrmester, akinek katonás szeme biztatást sugárzott felénk, a Sápadt Halál, fejével bólogatva, mintha jó utat és szerencsés jövőt kívánna nekünk, a Svéd Király, aki szemüvege mögött hunyorgatva állott a délelőtti napsütésben és a papíros őrmester, az elmúlt seydlitzi napok kedves szolgálatvezetője, német katonák, akik egy fegyelemhez szoktatott nép engedelmségével teljesítették katonai kötelességüket, bár jól tudták, tisztán látták, hogy örültek adják ezeket a parancsokat, akik menthetetlenül viszik ezt a szerencsétlen országot szerencsétlen népével együtt a legszörnyűbb pusztulásba.

Az országútra érve nem fordultunk jobbra Brieg felé, hanem átvágtunk rajta és bementünk a repülőtér főkapuján. Gyors búcsúpillantást küldtünk Brieg és Pampitz felé. A betonúton haladtunk, amely végigvezetett a repülőtér hosszában a kis állomásig, hogy ottan vagonirozzanak be minket. De alig haladtunk néhány száz lépést, az út végén megpillantottunk egy hosszú Häftling sort, a felváltásunkra érkezett ezer rabot, akik velünk szembe meneteltek. Balaschofszky őrmester leállította menetünket.

— Állj! — vezényelte. — Lemenni az útról a füves terepre, hogy helyet adjunk a szembejövőeknek. Szigorúan tilos egy szót is szólni hozzájuk. Aki csak egy kérdést is mer intézni valamelyikhez, a legszigorúbban meg lesz büntetve.

De Klein doktor, volt lágerorvosunk, megoldotta ezt a problémát is, még pedig oly ügyesen, hogy Balaschofszky őrmester nem is sejtette, hogy most túljárnak az eszén. Amikor ugyanis a Häftlingsor éppen mellettünk haladt el, Klein doktor igen szigorú, katonás, parancsoló hangon, a következőket mondotta:

— Flúk, szigorúan tilos minden beszéd... Senki se merjen tehát megmukkanni... De ti, akik most itten haladtok el mellettünk, adjatok valamiképpen jelt, ha miközülünk valók vagytok és értitek ezt a nyelvet, amelyen mostan beszéltek... Mert így közölhetném veletek, hogy igen jó helyre érkeztek ide... — Rövid várakozás után így folytatta: — Nem közülünk valók... Valószínűleg lengyelek és más nemzetiségűek...

A repülőtér kis állomásától csak a rendes vasúti vonalig haladtunk, ahol be kellett várnunk a délutáni személyvonatot, hogy ahhoz csatolják vagonjainkat. Balaschofszky őrmester

megengedte, hogy mind a háromszázan kiszálljunk a vagonokból és a gyönyörű napsütésben kiüljünk a füves rétre. Az őrmester később beszélgetni kezdett egy idősebb hölgygel meg egy fiatal leánnyal, akik éppen arra haladtak át és mert szórakoztatni akarta őket, felkérte Gidáli Kálmán Häftlinget, aki civilkorában szalonénekes volt, hogy adjon elő a hölgyeknek néhány dalt. Amikor a Häftling énekelt a fiatal leány aki szemben ült az őrmesterrel, egyszerre hátravetette fejét és tekintetében benne volt a leplezetlen kíváncsiság, hogy vajjon kit is takar ez a csíkos rabruha, ki lehet ez a fiatalember, aki olyan gyönyörűen énekl a Das alte Liedet. De ez az idill még jobban kibővült. A nagy fákkal eltakart tanyaház felől egy kékkötényes leány jött felénk kosárral a karján, aki ringó léptekkel közelített, hogy a dalokat hallgatva töltse meg borsóval kosarát. Letéptem egy fűszálat és kezemben tépdesevel gondolkodtam el az élet furcsaságai felett. Csend, dal, napsütés. Pedig nincs kizárva, hogy ennek a kékkötényes lánynak valamelyik őse éppen itten adta életét a hazáért, éppen itt, ezen a nyugalmas, csendes, hangulatos réten. Mert ez éppen a mollwitzi állomás volt, ahol várakoztunk... Mollwitz... Mollwitz, a csatatér, a hírhedt csatatér, ahol a németek Nagy Frigyesét úgy elpáholták, hogy csak futva tudott menekülni, de olyan sebesen, hogy majdnem véglegesen és örökreszólóan futott le akkor a történelem színpadáról.

És most Gidáli Kálmán Häftling énekel itten rabruhában.
Das alte Lied...

Willkommen frohe Sanger...

Németország területét a rabtartás nagymesterei koncentrációs kerületekre osztották fel és minden egyes ilyen kerületnek megvolt a maga központja. Ilyen központok voltak Studthof, Dachau, Buchenwald, Matthausen és még egynéhány. És ilyen centrum volt Gross-Rosen is, ahova mostan szállítottak minket. Ehhez a gross-roseni centrumhoz tartoztak az összes Alsósziléziában és az Északcsudétákban lévő lágerek. A németek minden szempontból kitűnően szervezték be ezt a rab-szolgakereskedelmet. A hadimunkát végző és munkáshiánnyal küzdő gyárak ugyanis igénylésre Häftlingeket kaptak munkára a kivánt mennyiségben, akikért aztán megfelelő munkabért fizettek. Tekintve az étel abszolút gyöngeségét, az állam így, nemcsak, hogy bőven tudta fedezni ebből létfenntartási költségeinket, de ezenfelül még kerestek is rajtunk.

Gross-Rosen, az Gross-Rosen. Bűbájosa fészkek, éppen olyan, mint annyi sok más ilyen kis német helység, amelyről nem lehet megállapítani, hogy város-e vagy csak falu. Kertes villaházak, sörház, árnyas lugasokkal és kerti asztalokkal, Feuermeldestelle, egy régi bástya az uradalmi kert sarkában, pompás, akárhova beillő, festettablakú, gótikus templom, amelynek tornya uralja a vidéket, polgári ruházatú lakosok, főleg nők és gyermekek, romantikus, meghitt, árnyas utcahajlatok és egy sétatér, ahova mankóval siet egy féllábú fiatal német. Aztán, az egyik hajlatnál, mi is befordulunk egy másik utcába, amelynek sarkán nyíllal irányt mutató tábla jelzi: Granitwerke Gross-Rosen. Konzentrationslager Gross-Rosen. Ez tehát az irány, errefelé kell haladnunk. Lágerről lágerré. Csak ez lehet a mi útunk.

Igy aztán nemsokára kijutunk az országútra és kimeresztett szemekkel bámuljuk a vidéket, vajjon mi vár reánk ezen a tájon. Mellettem Löbl János halad, dagadt lábait csak nehezen tudja maga után húzni és én látom, hogy szeretne belém fogózni. De nekem magamnak is nehéz a járás, mert fölfelé

kapaszkodunk és így nem áll módomban segítséget nyújtani. Lihegve jön mellettem, de élesen figyel, vajjon mikor érünk célhoz. A domb hajlata után meg is pillantjuk a hatalmas gránittömbhegyeket, amelyek csak úgy ontják magukból a meleget. De a gránitbánya mellett, a gyönyörű völgyben, falugasokkal és hús tornácokkal ellátott baraktábor van felépítve, amelynek kapuján horogkereszttel díszített tábla hirdeti: Hitler-Jugend-Heim. A kapu egyik korlátján fiatal német gyerek feszít hitlerista formaruhájában és fájának büszkeségével néz mireánk, a legyőzöttekre, akik rabruhával fizetünk azért, mert nem akartuk elismerni a német nép nyilvánvaló felsőbbbőségét. Az út szélén most már őrbódék állanak, mindegyik bódé előtt pedig fegyveres SS-katona. Itt a bányákban már Häftlingek dolgoznak és vigyázni kell, nehogy megszökjenek. Aztán felemeltek egy sorompót és mi bevonultunk egy kőlapokkal kirakott térségre, amelyet köröskörül irodaépületek szegélyeztek. Balaschofszky őrmester be is ment az egyik ilyen irodába és hivatalosan átadott minket. Egy SS-tiszt vezénylete alatt folytattuk útunkat a gross-roseni láger kapujáig, amely rácsosan volt beépítve egy tornyos őrházba. Amíg a bemenetelünkre várakoztunk egy SS-katona érdeklődve kérdezte meg tőlünk.

— Woher?

— Von Brieg — válaszoltuk.

— Und von wo seid Ihr?

— Von Ungarn, — válaszoltuk.

Az SS-fíú csettintett az újjával.

— Na a fene, hogy ott ette volna meg, — mondotta szintizta magyar nyelven, — ti is jó helyre kerültetek ide.

De közben már kinyitották a lágerkaput és mi, a leolvastott ötös sorainkkal, bemeneteltünk.

Mögöttünk becsukódott a kapu.

Németország, amely nem tartott ezidőben fegyintézeteket, úgy oldotta meg ezt a kérdést, hogy közönséges gonosztevőit, amelyektől szabadulni akart, ilyen lágerekbe dugta, hogy ottan éljék le napjaikat. Ezek az emberek, ha ugyan egyáltalán embereknek szabad őket nevezni, ezen a helyen nemcsak kitűnően beváltak, de egyszerű lágerekarriert is csináltak. Blockvezetők és Blockvezetőhelyettesek, úgynevezett Vertretetek lettek belőlük, mert hiszen, hogy a fegyelmet megtarthassák, éppen csak ütniök kellett, éppen azt, amihez a legjobban értettek a világon. Ennek a feladatnak nemcsak tehetséggel, de élvezettel tettek eleget. Fizettségképpen a lágervezetőség szemétt hunyt bizonyos szabálytalanságok fölött, amit

azért voltak kénytelen elkövetni ezek az emberek, hogy jobb koszthoz jussanak. Külön szakácsot tartottak, aki a belső szobában villanyrezsón főzte nekik a tartalmas és ízes ételeket; és külön emberük volt, aki holmijaikat tisztán tartotta. Ezen a téren igen nagy karriert csinált náluk egy bizonyos Poznaisky Salamon nevű Häftling, aki egy plasovi csoporttal érkezett ide és aki most csak azzal foglalkozott, hogy a német gonosztevők szobáját tartotta tisztán, de később igen nagy szerepet vitt lágeréletünkben. Ez a Poznaisky Salamon, aki élesen szemita arcú ember volt, feltűnően jó helyezkedési képességgel rendelkezett, ami a későbbiek során igen nagy előnyére vált. Itt Gross-Rosenben egyelőre szerényen viselkedett. Visszahúzódott a német gyilkosok és útonállóak belső szobájába és dolgozott. Talán adott valamit barátainak is a külön ételadagokból, de mindebből egyelőre semmit sem láttunk, mert hiszen nem tartottuk olyan rendkívüli egyéniségnek, akire érdemes volna felfigyelni. Csak irigykedve néztük, amint tele tányérja fölé hajlik, de még nem tudtuk, nem is sejtettük, hogy mivé fog ez az ember fejlődni a továbbiak során.

A bevonulási rendszer természetesen itt is ugyanaz volt, min a többi lágerekben. Meztelenre kellett vetköznünk, hogy leszórtelenítsenek minket. Megfürdettek és lefertőtlenítettek mindannyiunkat. Elvették régi rabruhánkat, amelyet már annyira a miénknek éreztünk, de elvették cipőinket is. Új ruhát kaptunk, festékcsíkokkal és keresztelékkel megjelölt civilruhákat, ahányan voltunk annyiféle és még nevetni is tudtunk egymáson, annyira komikusan hatottak egyesek bohócruhájukban. Megkaptuk fejünkön a gross-roseni speciálitást a Häftling-stráfojt is, vagyis egy kihalított csikót a fejünkön végig a homlokunktól kezdve egészen a nyakunkig, különös megkülönböztetésképpen, hogy még jobban megnehezítsék a szökést. A legszörnyűbb azonban az volt, hogy elvették cipőinket és nem adtak helyette mást. Meztelán járkáltunk az apró kövekkel felhintett udvaron.

Fekvőhelyről szó sem volt. Az egyik Block padlóján aludtunk, heringmódra összezsúfolva, de úgy, hogy még megfordulni is képtelenek voltunk. Tiltakozásról persze szó sem lehetett. A Blockálmester, drabális német gonosztevő, már az első este rövid beszédet intézett hozzánk.

— Viselkedjétek csendesen és rendesen... Mert pillanatra sem szabad elfelednetek, hogy zsidók vagytok és hogy mit jelent máma zsidónak lenni a Harmadik Birodalomban, azt főléseleg magyaráznom... Nagyon is jól tudjátok ezt ti...

Ha valaki rosszul viselkedik... hiszen viselkedhet rosszul is, aki akar... de figyelmeztetnem kell az illetőt, hogy itt körös-körül villannyal van telítve a szögesdrót... és előfordulhat, hogy valaki öngyilkossági szándékból nekimegy a drótnak és reggel holtan találják... Viszont, ha valaki rosszul viselkedik, akkor, mint öngyilkos hullát találhatják meg a drótokon, anélkül, hogy saját akaratából ment volna neki... Értik?... Mert hiszen mit is számít egy zsidó...

Lefekvés után így éppencsak suttogni merészeltünk. Mellettem egy plasovi gyerek feküdt és valahogyan kifordítottam a nyakamat, hogy beszélgetni tudjak vele. Telt, piros arca volt a fiúnak és kék, nagyon kék szeme.

— Hova valósi vagy, — kérdeztem tőle.

— Krakko mellől származom, — felelte halkán.

— Mióta vagy lágerekben?

— Mióta?... Nyugodtan mondhatnám, hogy emberemlékezete óta... Már el is felejtettem, hogy valaha szabad ember voltam... 1939-ben feküdtem utoljára rendes, párnás ágyban, amit anyám vetett meg nekem... Amikor a németek lehengerelték Lengyelországot, valamennyiünket, már akik megmaradtunk a megszárlások után, ghekkba zártak, aztán lágerekbe vittek...

— Családod van?... Szüleid? — Már késő volt, amikor észrevettem magamat, hogy mégsem kellett volna föltennem ezt a tapintatlan kérdést. A fiú arcán valami különös hullám futott végig és én elszégyeltem magamat.

— Geschossen... — felelte röviden, — lelőtték őket.

Vártam. Nem akartam többet kérdezni. De a fiú szemei már egészen messzire láttak és most már kérdés nélkül is beszélt, mintha csak önmagát akarná emlékeztetni a múltra.

— Nincsen, és nem is lehet fogalmatok arról, hogy mit csináltak a németek... A Herrenvolk... Úgy lőtték le az utcán a miéinket, mintha sport vagy vadászat lett volna az egész... Így haltak meg az apám és az anyám... Legkisebb nővéremet és egyik fivéremet saját szememmel láttam, amint föl kellett menniök a máglyára, ahol megölték őket... Egy bunkerben voltam és így menekültem meg... Tudja, óriási halomban feküdtek már a halottak és két testvéremnek meg másoknak is, akik éppen sorra következtek, föl kellett menniök meztelenre vetköztetve a halom tetejére, hogy meghaljanak... Egyszer végig kellett nézniök a többieket, aztán jöttek csak sorra... Tudták, hogy meg kell halniök... Pedig oly fiatalok voltak... Az én testvéreim...

Hosszú, hosszú csönd. A fiú sóhajtott, aztán hallgatott.

— Kevesen maradtatok lengyel zsidók? —

— Alig... alig... Talán vagy százezren három millióból... És ez is... Hát azt hiszed, hogy megusszuk?... Azt hiszed?...

A fiú most úgy nézett reám, mintha kinevetné ostoba hiedelmemet.

— Mire mondd ezt?... — dadogtam.

— Mire?... Istenem... Igen nagy szerencsénk kell legyen ahhoz, hogy megmeneküljünk... olyan nagy szerencse, ami már nem is valószínű... Kínlódunk, szenvedünk, sanyálódunk... És miért?... Azért, hogy a háború vége előtt öt perccel valamennyiünket kivégezzenek... A kezükben vagyunk és azt csinálnak velünk, amit akarnak... És éppen ez az, amit akarnak... kipusztítani minket... Ez/azt hiszem előttem sem kétséges... Gondolják: ha el is vesszük a háborút, de annyi pozitív eredményt mégis csak produkáltak a világ számára, hogy megszabadították őket attól a teherételtől, amit a zsidóság jelent... Mert hiszen velünk csak baj van... Mindenütt csak baj... Baj...

Félelemmel bujok meg a testek között, amelyek közé be vagyok préselve.

— Komolyan mondd ezt?

— Komolyan mondom és hiszem is.

Elfordulok és aludni próbálok. De csak nyugtalanul hanykolodom. Ha behúnyom szememet, égő hullákat látok recchártyámon egy nagy hullamáglya tetején. Visszafordítom fejemet. A fiú már alszik. Persze, gondolom magamban, hiszen ő már öt éve van lágerben.

Másnap délután már felvonulunk mi is a nagy délutáni Appelre, ami a sporttelepen van megrendezve. Amikor lecsengetik a napi munkát, mezitláb, de vezényszóra, ütemes léptekkel, elmentelünk a vezénylőtiszt emelvénye alá és végignézzük, hogyan vonulnak fel a belső műhelyekben dolgozó Häftlinge után azok, akik odakint dolgoznak a gránitbányában. A műhelyesek élcsapata egészen fiatal gyerekekből állott és mi hitetlenkedő szemekkel néztük ezt a csodát. Hát ide süllyedtél hatalmas Germánia, hogy így néznek ki a te ellenségeid? Aztán jöttek a hatalmas piros foltokkal megjelölt ruhákba bujtatott Häftlinge, akik a Büntető-Kommandót alkották, akikkel a legnehezebb fizikai munkát végeztették a legrövidebb ebéd-szünettel s akiknek csak futva szabad felvonulni. Erős, loholó, fáradságos futással jöttek föl az Appelplatzra. Aztán volt még egy elit-Kommandó is, amelynek csak nagyobb állami pozíciót betöltő egyéniségek voltak a tagjai. Ezek a Häftlinge, volt

miniszterek, államtitkárok, grófok és hercegek, most piros csíkokkal ellátott fehér ruhában jártak. Volt közöttük egy kövér, puffadtarcú öregúr is, akire rámutatva, büszkén jelentette ki egyik Blockältesterünk.

— Prinz Radziwill... Radziwill lengyel herceg... Häftling ő is, akárcsak mi és lent dolgozik a gránitbányában.

De ezt a nehéz munkát végző öregurat talán csak három ízben láthattuk az Appelre bevonulni piroscsíkos rabruhájában. Negyednap valami komoly baja támadhatott lent a bányában, ahol dolgozott, mert este ez a nagy hírű Elit-Kommandó úgy jött be, hogy az öreg herceg el volt nyúlva egy hordágyon, amelyet négy magas elit-lengyel úgy vitt vállán, mint valami szent nemzeti ereklyét. A láger Häftlingjeinek legnagyobb része lengyel nemzetiségű volt, akik megpillantván a herceg sápadtan puffadt arcát és lehunyt szeméit, szinte kórusban szisszentek fel.

— Radziwill... Radziwill... Radziwill...

Az SS-katonák ilyenkor, amikor az Appelen állottunk, mindig leolvasták a Häftlingeket, amelyek Blockok szerint sórakoztak fel és jelentést adtak az eredményről a Raportführernek. Ez a kökeményarcu fölöttes összeadta az eredményt, és ha megfelelt az állomány, jelt adott a kapu felé, amelynek őrtornyában trombitával várt egy öreg katona, aki hármas trombitajelt adott le minden irányban. Ez a jel parancsot adott a külső őrségnek, hogy vonuljon be a körletbe, mert a Häftlinge már mind bent vannak a drótok között, már nincsen tehát kit őrizni odakint.

A Raportführer levezényelte aztán a szokásos tiszteletadást.

— Das ganze Stillstand... Müthen ab... Die Augen rechts... Augen gerade aus... Müthen auf...

Ez a Rapportführer, akinek talán meg volt az előérzete, hogy már nem sokáig lesz módjában rabjainak vezényelni, de mert ki akarta élni, amennyire lehetett, porosz katonai ambícióit, szemmeláthatólag nagy élvezettel végezte ezt a műveletet. A vezényszavak után őrmestermódra figyelte a sorokat, hogy megbüntethesse azt, aki késett a mozdulattal. Mi mezitláb voltunk és nevetségesnek tartottuk ezt a katonás buzgalmat. Mégis, ha fel is tört a lábunk a kavicsos talajon, nagy igyekezettel kaptuk össze lábainkat, mert vérünkben volt az érzés, melytől pillanatra sem szabadulhattunk, hogy ebben a sokezres lágerben is mi vagyunk: a zsidók. Akik késtek a mozdulattal, könyörtelenül át lettek adva a Blockvezetőknek és pribékjeiknek.

Egyszer, az Appelplatzon állva, éppen az öreg Wurzel Géza került mellém. Az öregúr már ötvenkilenc éves is elmúlt, de az auschwitzzi szelektálásnál tíz évet lehazudott és így megszabadult a gázkamráktól. Most velünk együtt viselte a rabruhát és, mert hinni tudott a jövőben, minduntalan teóriákkal tömött bennünket, hogy további kitartásra ösztökélje a lemondókat. Úgy járt-kelt közöttünk, mint valami öreg próféta, akinek az a hivatása, hogy föllekesítse az embereket. Az Öreg Próféta most elrövedező tekintettel nézett széjjel a láger zöld barakjai felé és könyökével megbökött, hogy figyeljek szavaira, mert nem beszélhet hangosan.

— Te, — mondotta, — megfigyelted te, hogy milyen gyönyörű ez a láger... Nézd ezeket a remek blockokat, vízvezetékekkel és angol W. C.-vel, hálótermekkel és ebédlőkkel... És nézd itten mögöttünk ezt a pompás fenyveserdőt, a túlsó oldalon pedig azt a kies hegyoldalt...

— Mit akarsz ezzel mondani?

— Hogy mit?... Azon gondolkozom már napok óta, hogy mit kéne csinálni ide a háború után.

— Nos?

— Egy gyermek üdülő-telepet.

— Nem rossz idea, — állapítom meg.

— Hogy nem rossz, azt mondod... Ez egy kitűnő idea... Nézd ebben a Blockban itten elől, kitűnő előadótermet lehetne berendezni... aztán ez a nagyszerű sporttelep itten... a kitűnő levegő... a megnyugtató környezet és a remekül felszerelt konyha... Nem, nem szabad megfeledkezni erről a tervről... De vigyázz, már jön ez a hősködő Rapporführer.

A következő napok már nem voltak annyira nyugalmasak. Parancs jött, hogy a láger Häftlingjeit meg kell tanítani egy dalra, amely ezekkel a szavakkal kezdődik:

— Willkommen frohe Sänger, sei gegrüsst viel Tausend mahl...

Ezzel az énekkel kínoztak minket napestig. Egy magas, fekete német börtöntörtelék, aki azt állította magáról, hogy valamikor karmester volt, felállott egy székre és onnan dirigált nekünk. És amikor végre kint álltunk az Appelplatzon, hogy a jelenlevő SS-tiszt óhajára az egész lágerrel együtt kórusban énekeljük el ezt a dalt, bár szívünk is remegett a keserűségtől, mégis mosolyognunk kellett ezen a szörnyűségen. Ezek a szerencsétlen emberek itten reggel hattól mostanáig, este hatig dolgoznak odalent a gránitbányában, és most, alig várva már, hogy pihenőre térhessenek, az SS-tiszt óhajára énekelni kell. Énekelniök kell tele torokból és lelkesen. Mert

így szól a parancs. Willkommen frohe Sänger... Üdvöz legyetek vig énekesek... Vig énekesek... Ezek itt... Tekintetemen végigfutottam a naptól kiszikkadt arcok hosszú sorát... Fáradt, életunt, megkínzott, halálosan fáradt emberek... De énekelnek teli torokból... A vig énekesek... Mert a tiszt az emelvényről szigorúan figyel és amikor az ének végétér, kezével int a Lágerältesternek:

— A tizenhetes, a hármas és a négyes Block igen gyengén énekel.

A fiatal gyerek, akiről nekem Briegben a Feldmann József beszélt, és akinek földöntúli hajlamokat tulajdonított, itten, Gross-Rosenben, igen figyelemreméltó karriert csinált. Itten, ebben az új környezetben, ahol nem voltunk munkára fogva, hanem továbbszállításunkat vártuk, helyénvalónak találta, hogy előbujjon az ismeretlenség díszkrét homályából és kis kenyérért és margarinért, bárkinek rendelkezésére bocsátotta tudományát. A legritívább módszert alkalmazta: tenyérből jósolt. És mindenkinek ugyanazt. Ez várható is volt, mert hiszen a fizetség is csaknem ugyanaz volt minden ügyfele részéről. Mindenki, aki odatartotta markát, legalább nyolcvan évet élt és kisebb-nagyobb akadályokon áttörve, kitűnően érvényesült az eljövendő életben. A feleségek bejósolt száma már egyéneként változott. Egyszer, amikor ott ültem mellette, megfigyeltem arcát, amelyet mindig mosolyra húzódozó szája jellemzett, mintha igen mulatságosnak tartotta volna ő maga is az emberi butaság végtelen skáláját. Halakán beszélt, mintha kissé röstelkedne, de szemét élesen fúrta bele a hiszékeny ügyfél szemébe, hogy lekösse lelkét, hitét, reménységét.

— Eddig minden úgy történt, ahogyan megjósolta, — súgta Feldmann a fülembe. — Minden, minden... Még mindig talány, hogy ki lesz az a három, aki örökre itt marad.

— Hogy ki lesz?... Ugy vagyunk ezzel, mint a katonák, akik rohamra mennek. Tudják, hogy sokan fognak elesni, ő maga pedig föltétlenül életben marad... Az emberi lélek úgy van megalkotva, hogy ne higgyen a saját halálában. —

Feldmannak megvonaglott az ajka:

— Azt gondold, hogy... —

— En nem gondolok semmit... Legfeljebb azt, hogy ez a ravasz gyerek igen kitűnő üzletet csinál az emberek butaságával... Nézd... Az orvosok is eléje járulnak és milyen komoly arccal hallgatják jóslását... Megfigyelted, hogy mindenkinek ugyanazt a mesét találja elé?... —

— Nem, ezt nem figyeltem meg... De minek is beszélés te erről? A lényeges az, hogy eddig minden úgy történt, ahogyan megjósolta. —

A Blockvezetőnk, merő hízelgésből elárulta az egyik inspekciónéző SS-fiúnak, hogy az ő Blockjában egy Wahrsager, egy jós van, akivel érdemes volna bővebben foglalkozni. Így történt aztán, hogy egyik napon a kis falusi zsidófiút kivitték a tolmácsként szereplő Hirsch Bélával együtt a lágerből, oda, ahol az irodaépületek voltak és nem kisebb úr, mint maga a Raportführer jósoltatott magának, mert kíváncsi volt eljövendő sorsára.

Hirsch Bélát aztán elfogtam.

— Meséld csak el nekem, hogyan zajlott le az a szeánsz? —

Hirsch Béla készségesen állott rendelkezésemre.

— A Raportführer egy ideig nyugodtan hallgatta a fiú szavait, amelyeket én fordítottam le németre... A jóslás a megszokott mederben haladt... A fiú aztán nemsokára azt a kijelentést tette, hogy a Raportführer el fog menni... Megcsillantak erre a katona szemei... Front?, kérdezte... A fiú erre diplomatikusan kifejtette, hogy nem látja tisztán útjának célját... A katona hallgatott egy ideig és nyelvét harapdálta... Aztán következett az, ami minden jóslásban előfordul, hogy hány évig fog élni az illető... Hetven évet adott neki... Eh, mondotta erre keserűen a Raportführer, mesebeszéd ez... Massengraben... tömegsír... az lesz nekem is a sorsom, mint a többi SS-emberé... —

Meglepetten néztem a Hirsch Béla szemébe.

— Hát mégis csak tudják ezek a gazok, hogy a háborút azt végérvényesen elveszítették. —

— Hát persze, hogy tudják... És mégis csinálják... A gonoszság fanatikusai ezek... —

— Erre aztán igazán el lehet mondani: credo quia absurdum.

Credo quia absurdum!

Az egész valóban maga volt a tökéletes valószínűtlenség. Nappal is, amikor a gyönyörű fenyves alatt elnéztem a drótok közé szorított embertömeget; embereket, akik gépiesen végezték rabmunkájukat és valószínűtlen volt az is, hogy annyi sok külön élet húzódik meg e sok egyforma rabruha mögött, külön szív, külön belső világ és külön reménykedés. És valószínűtlen volt az éjszaka is, amikor, mint éjjeli szolgálatos odaállítottak egy ablak mellé, ahonnan kibámulhattam a kertek fölött a csillagos éjszakába. A hegy holdfényes konjurját néztem ilyenkor és egy apró, folytonmozgó csillagot, talán

kerékpár lámpáját, amely lassan haladt lefelé a hegyi úton, hogy lekösse tekintetemet. Ez volt a hegy, ahol nappal a tetőn azt a csinos bástyafokot láttam, amely mindig felgyújtotta képzeletemet. Úgy tűnt, hogy akár a középkorban is lehetnék, és, ha kinyílna az a bástyakapu, talán éppen a mi délceg, zöldruhás Lágerältesterünk léptethetne ki rajta lovon ülve és tökéletesen állna rajta a finom rézveret. Lándzsát tartana a kezében és rekedt hangján odakiálthatna szolgájának, mint ma is az Appelen: „Ich bin undschuldig da!“ Igen, mi mind ártatlanul vagyunk itten a drótok között, csak azért, mert születünk valaminek vagy valakinek, én is, a másik is, és a többiek is, az a sokezer ember, akik felvonulnak az Appelplatzra, mert így írja elő a rabtartás örült reglamája. A német gonosztevőkön kívül itt mindenki ártatlanul van lezárva és ártatlan az a sovány Häftling is, aki egy vasárnap délután, amikor a Sportplatzon javában folyt a mérkőzés, oly nevetésséggé tette magát különös kereskedelmi ajánlatával. Bánatosan nézett le a kis skatulyára, amit a kezében tartott és embertől-emberig járult, hogy egy darab hagymaszárért, egy gombért és egy száraz falevéért kenyeret kérjen cserébe. Az emberek persze kitoró hahotával fogadták és ezért elkotródott közelünkben. En mellettem a földön éppen egy marseillei kikötőmunkás ült, francia Häftling, és jó újságot mesélt nekem, amit a láger egyik francia orvosa közölt vele. Az angol-szászok Dél-Franciaországban is partra szálltak és most sikerrel törnek előre, hogy felgöngyölítsék a német ellenállást. Vége lesz egyszer ennek is, vége lesz. Közben pedig a bánatos Häftling, aki nem tudta senkire sem rászózni nevetséges portékáját, a kapu felé oldalgott és elhajította kis skatulyáját a gombbal, a hagymaszárral és a száraz falevével, és hirtelen, örült elhatározással, nekirontott a rácsos kapunak, hogy fölkapaszkodjon rajta. A kapu fölött pedig ott volt az őrház, az őrtálló katona pedig vette szép lassan a puskáját és felülről lefelé, alig két méter távolságból, belélt a szerencsétlenbe, aki egyetlen jajszó nélkül zuhant le a grossroseni kövezetre. Nem mozdultunk helyünkről. Nem olyan nagy eset az Németországban, hogy lelőnek egy embert. De gondolatokba merültem nézünk a hullára, akit hordágyra dobva vittek el mellettünk a krematórium irányába.

— Egy számmal kevesebb, — mondta Löbl János és magamban igazat adtam neki. Valóban ide redukálódott egy ember értéke a dicsőséges Harmadik Birodalomban.

Löbl Jánosnak különben igen komoly baja támadt másnap reggel az éjjeli szolgálattal kapcsolatban. Allítólag túl

későn ment le őrhelyére a Blockajtóhoz és ezért a Block hóhérai bevitték a belső szobába, hogy kiszabják a megfelelő büntetést. A részleteket csak azután mesélte el Löbl. Agybafőbe ütötték ezek a boxbajnoknak beillő gonosztevők és amikor már összeesett a fájdalomtól, addig rázták, amíg újból lábra állították, hogy kellő élvezettel és tökéletes hozzáértéssel tovább gyomrozzák. Mégis, amikor kék szemekkel, kitört fogakkal és reszkető vétagokkal megjelent az épület lépcsőjén, ahol már vártunk rá, volt Löbl Jánosban annyi humor, hogy kedvesen megálljon, kislányosan megfogja bő nadrágjának szélét és pukkedlit csinálva így szóljon:

— Willkommen frohe Säger...

Aztán leült közénk és mint egy színész, aki éppen eljátszotta szerepét, arcát dörzsölve, belekapcsolódott a beszélgetésbe.

Brandstädter, krakkói barátunk, élt éppen a szó jogával. — Soha nem akarok visszatérni oda, ahonnan erre a szörnyű útra elindultam... Bár mindig szerettem Krakót, amelyet az én városomnak éreztem, éppen úgy, ahogyan mindenkié van egy ilyen helye, amellyel egyé van forrva... Mégis... mégsem... Valahogy nem tudnám már megtalálni ottan régi önmagam... mert hiába mennék ki abba a kis erdőbe, a város szélén, ahol valamikor anyám felügyelete mellett pillangókat kergettem és hiába nézném onnan a város mesés körvonalait, amely az esti szürkületben olybá tűnik, mint meséskönyv képes oldala... Nem... én nem akarok már oda visszatérni... nem is tudnék... nem is akarok... — Brandstädter itt megáll, hogy szünetet tartson. Fölvesz a földről egy kis követ és eljátszogat vele. Törökülésben ül, mint mi, a többiek, akik figyelve hallgatjuk őt. — Az ember néha szégyelnlivaló bolondságokon töri a fejét... Van egy fa, valahol egy erdőben Krakó mellett, amelyet én ültettem el valamikor... tréfából, játékból, időöltésből... és amikor egyszer megláttam, hogy megfogamzott és gyökeret eresztett, azt a nagyképi kijelentést tettem, hogy ez az én fám, ott akarok nyugodni alatta, ha meghalok... Gondolják meg, régen volt ez, évtizedekkel ezelőtt... Ismerik-e Stefan Zweig művét em-berekről, írásokról, városokról?... Egy helyen Tolsztoj sírját nevezi a világ legszebb sírjának, éppen azért, mert jeltelen ez a sír, nem kevélykedik holmi kifaragott kődarabbal, csak éppen néhány fa van körülötte, amelynek lombzatán keresztül hull rá néhány napsugár, ha éppen felhőtlen az ég... Nos... én még erről is lemondok, hogy ez alatt az én fám alatt nyugodjak, annyira nem akarok oda visszatérni, ahol hosszú év-

tizedeken keresztül éltem és boldog voltam, csak azért, mert már nincsenek meg azok, akiknek régi életem boldogságát köszönhetem... Nem, nincsenek már meg... És én, akit ittelejtett az élet, ha valóban megérem azt, hogy szabad legyek egyszer, nekivágok a világnak... és élek... mindegy, hogy hol... mindegy, hogy merre... mindegy... —

Ránéztem Brandstädterre. Értelmes arc, magas homlok, kemény, de barátságos tekintet és néhány ránc a szemek között.

— Mindenki a maga fölfogása szerint, — mondtam azután. — Én például visszamegyek, határozottan visszamegyek, sőt, alig várom, hogy visszamenjek... Hogy miért?... Megmondom. Én nem érzek úgy, mint te Brandstädter... Sőt... Számomra nincsen az, hogy már nem lesznek meg azok, akiket szerettem és akiknek régi boldogságomat köszönhettem... Te is írora hivatkoztál, azt teszem én is... Ismered-e Sommerset Maugham Szent lángját, a darab konkluzióját?... Azok, akiket valóban szeretünk, sohasem halhatnak meg, mindig velünk vannak, amíg mi élünk, mert az emlékezés szent lángja sohasem szűnik meg szívünkben lobogni... És ez énvelem határozottan így van... Ha ott járok majd a régi utcákon, abban a városban, ahol gyermekkoromat eltöltöttem, mindig úgy fogom érezni, hogy kart-karba öltve haladok apámmal és anyámmal, mint valaha régen, amikor még arról a jövőről beszélgettünk, amely akkor még előttünk volt, de most már mögöttünk áll... Téged, Brandstädter, bántanak az emlékek, nekem viszont határozottan szükségem van rájuk... Mert talán lesznek olyanok, akiket még szeretni fogok az életben, de azokkal nem élhetem át újra gyermekkoromat, amelynek emléke végigkísér egész életemben... —

Brandstädter rámnézett, mint aki megértett, de nem kívánt válaszolni. Löbl, aki még mindig arcát dörzsölgette, szólalt meg:

— Ahány ember, annyiféle életút, — mondotta filozófikusan. — Engem például rendkívüli módon hív Európának egy bizonyos része... Különös dolog ez... Sokfelé jártam már életemben... Szűkebb hazámon kívül sokáig éltem Németországban, ahol diákéveimet töltöttem... Aztán Franciaország, Anglia, Svájc... És mégis, van egy hely, ahol a legtükeletesebben, a legkiegyensúlyozottabban éreztem mindig magamat, mintha csak tévedésből születtem volna keletebbre, mert arra, nyugatabbra van az én igazi szülőföldem, az északolaszországi tavak vidékén... Oh, fiúk... A Lago Maggiore, a Lago di Como... Mily gyönyörű, mily szép, mily csodás

az... Valahol a svájci határ szomszédságában szeretnék letelepedni és ott úgy érzem magamat, mintha a világ középpontjában állanék, ahonnan tökéletesen élvezhetném, mint színházi néző, az emberek bolondos hétköznapi életét... Gyümölcsstermeléssel foglalkoznék, szabad időmet pedig a kultúrának, az írásnak szentelném... Ha már annyit szenvedek itten, szeretnék a háború után tökéletesen szép életet élni... —

A fiatal Hegedüs, aki még a középiskolát se járta végig, meg merete tenni, hogy beleszóljon a beszélgetésbe.

— Semmi sincsen sohasem úgy, ahogyan az ember előre kiterveli magának, — mondotta.

Löbl haragosan nézett reá, mert bosszantotta, hogy a fiatalember meg merete mondani az igazságot. De Hegedüs ennek dacára állhatatos maradt és tovább folytatta:

— A jövőt mindig csodaszépnek látjuk és az idő csak arra jó, hogy csalódást szerezzen. —

— Hallgass, hallgass, — súgtam feléje. — Nem látod, hogy szükség van arra, hogy néha föltegyük a rózsaszínű szemüveget. —

Hgedüs János vékony arca maga volt a kemény akaratosság:

— Én is szenvedek, de nem bolondítom magamat mindenféle üres zagyvasággal, — mondotta.

De hiába. Löbl ragaszkodni akart a Lago Maggiorhoz. Ezért aztán feltápáskodott ülőhelyéről, valamelyest leporolta nadrágjáról a port és elment tőlünk, talán, hogy olyan partnereket keressen magának, akik minden fenntartás nélkül hajlandók elfogadni a jövőt, úgy, ahogyan ő azt kigondolta, teljes szépségében.

— Igaza van, fiatalember, — mondotta Brandstädter, — én magam sem várok már semmit a jövőtől. —

*

Három hét múlva búcsúztunk el Gross-Rosentől. Négyezerötvenre emelkedett transzportunk létszáma és SS-katonákat kaptunk, akik kézben tartott fegyverrel kísérték ki minket a lágertől. Lägerältestert is kaptunk magunknak, egy Klein Péter nevű frankfurti gonosztevőt, aki azzal érdemelte ki a megtisztelő tisztséget, hogy öt évet töltött már el a német lágervilágban. Ötös sorokban vonultunk ki a lágertől. Nehézzen léptünk, mert elindulás előtt facipőket kaptunk, amelyek feltörték lábainkat. Nehezen bukdácsoltunk a kemény kövezeten. De mégis, amikor kibújtunk a sorompón, hogy beforduljunk az országútra, amely az állomás felé vitt Gross-Rosen irá-

nyában, annyira megkapott a dróton kívüli világ békességes hangulata, hogy megböktem a mellettem haladó Erdős doktort.

— Nézd. —

A zöld mezőn egy fehér lovas haladt át lassú ügetésben.

Az állomáson megtanultam, hogy Nácínémetországban különös módon eltolódnak a fizikai lehetőségek határai. Régen úgy tudtam, hogy egy vagonban negyven ember számára van férőhely, amit aztán Kolozsváron oda módosítottam, hogy hetvenhárom ember is elfér egy vagonban. De itt, Gross-Rosenben, én magam a száztizenhatodik voltam, aki beléptem a vagon ajtaján és még én utánam is betuszkoltak hat embert, hogy az SS-ember, aki ezt a kitűnő munkát elvégezte, tanúbizonyosságot tegyen arról, hogy egy jó német katonára a fizikai lehetőségek határain túl is teljesít minden parancsot. Így aztán a kis Falk Ottót, aki a meleg miatt rosszul lett, nagynehézen áttemeltük valahogy a testek fölött, hogy az ajtó közelében egy kis levegőhöz juthasson. Klein Dezső doktor, akit ad hoc vagonparancsnoknak nyilvánítottunk arra törekedett, hogy az általános nyugalmat megőrizze, ami természetesen nem sikerülhetett. Az emberek mindegyike jogot formált arra, hogy senki meg ne zavarja azon a pár négyzetcentiméternyi területen, amit minden körülmények között a magának akart vállalni. A jog szava volt ez, amely a semminek szólt. Vagonparancsnokunk viszont az értelem nevében beszélt, amelynek nyoma sem volt ebben a fülledt vasládában. Ki hallgat az értelemre ott, ahol egymásra buknak az emberek, hogy sajnó testi fájdalmat okozzanak azoknak, akik a hőségtől tikkadtan kiabálnak víz után, és csak annyit tehetnek, hogy a vasfalba üssék az elkeseredett dühtől összeszorított öklüket, hogy közben istent szidják, aki őket erre a világra teremtette. Az öreg SS pedig, aki másodmagával ült az ajtóban, mosolygó egykedvűséggel sodorja cigarettáját, és csak annyiban vesz tudomást a helyzetről, hogy néha, mintegy önmagának, ennyit mond:

— Krieg... —

Szóval: háború. Mintha ezzel a megállapítással mindent meg is oldott volna.

— Csendet, emberek! — ordítja folyton torkaszakadtából a vagonparancsnok. De hiába, minden hiába: a lárma tovább növekszik.

A kerekek pedig forognak; a vonat halad.

Mi pedig átkozzuk a percet, amelyben megszülettünk.

V.

Krupp

Az állomást, ahol kiszállottunk, Langenbielaunak hívták. A láger pedig, amely hivatalosan a Langenbielau II. nevet viselte, nagyon ügyesen a nyílt mezőn épült, három város között, hogy a Häftlinge ne csak Langenbielauba, hanem Reichenbachba meg Peterswaldauba is el tudjanak jutni. Reichenbach volt különben a vidék nagy városa, amelynek kitűnő panorámájában oly gyakran gyönyörködtem később, amikor a munkahelyről hazatértem. A város úgy nézett ki, régi tornyaival és háttérben egy süvegheggyel, mint egy operai színpad jól megfestett háttér. A másik oldalon hegyek voltak, félelmetesen magas hegyek, amely Hegedüs János szerint maga a Riesengebirge, az Óriáshegység magasbatörő láncolata. A hegyek oldalain erdőket láttunk és tisztásokat, amelyek már a felhőkkel ölelkeztek. Az út rossz volt. Egyszerű mezei úton haladtunk, amelyet rosszul tapostak ki a nehéz, vidéki, német szekerek. Jobboldalon egy téglagyár mellett haladtunk el, amely mögött cukorrépaültetvény terült el, amely oly nagy fontosságot kapott későbbi rendszerünkben; balra pedig a hegyek lábáig húzódó sárga virágtenger, amely szemkápráztatóan virított a reggeli napsütésben. A láger is feltűnt jobbra a háttérben és kíváncsian néztük a drótok mögött lévő nagy, emeletes kőépületeket. Ez lesz tehát új otthonunk. Vajjon milyen lesz itten a sorsunk? Milyen munkát kapunk itten? Vajjon élve vagy halva fogunk innen kikerülni? Átmentünk egy kis patak hídján és befordultunk a lágerbe. A drótokon belül már Häftlingeket láttunk. Nyilván lengyelek ezek is, ami nagyon nagy baj számunkra, mert ez azt jelenti, hogy a konyhakörül jó állásokat már mind lefoglalták maguknak. Nagy bajs ez számunkra! Bementünk a lágerkapun, amely becsukódott mögöttünk.

A Langenbielau II. láger, amely, mint későbbben megtudtuk, az SS nomenklaturában a „Sportschule“ nevet viselte, tulajdonképpen kettős láger volt, amelynek déli hat Blockjába

férfiakat, északi hat Blockjába pedig nőket vártak, akik még nem érkeztek meg ide. Az északi Blockok nem voltak még teljesen készen és így mi csak három Blockot foglaltunk el, hogy a már várt női Häftlinge foglalhassák el a fenmaradó másik három Blockot, amíg elkészülnek a többiek. A Blockok maguk egyemeletes, szürke kőépületek voltak, alul is, felül is négynégy szobával. Minden szoba is meg volt számozva és „Stube“ volt a hivatalos elnevezése. Minden Blocknak megvolt a Blockältesterje és minden szobának a Stubeältesterje, bár ez utóbbi nem mentesített a rendes munkakötelezettség alól. Én magam, harmincadmagammal, a második Block tizenegyes Stubájába kerültem és egy felső priccset foglaltam le magamnak, közvetlenül a kályha mellett. Ebben a szobában, a krakkói Brandstädteren kívül, mind kolozsváriak voltunk.

Már első délután felsorakoztattak minket az udvaron és a Lagerführer, egy SS-főhadnagy, rövid beszédet tartott nekünk.

— Meine Herren — így kezdte a beszédét —, maguk most az iparba lesznek behelyezve... Figyelmeztetem azonban magukat valamire... A gyárakban, ahol dolgozni fognak, kapcsolatot fognak kerülni különböző nemzetiségekhez tartozó munkásokkal... Ezek ajánlatokkal fogják zaklatni magukat, hogy különböző ruhadarabjaikat ételnemükért cseréljék el... Felhívom a figyelmüket arra, hogy akit ilyesmin tettenérünk, az a legszigorúbban meg lesz büntetve... — Most ránézett néhány német úrra, akik mellette állottak. — Uraim, parancsoljanak. —

Az egyik úr erre elvonult soraink előtt és választani kezdte az embereket. Olyan volt ez, mint amikor a rabszolga-kereskedelem idején, a vevő megnézte magának az emberárut és rámutatott egynémelyikre: ezt akarom. Az arcokat figyelte, de nem tudtam rájönni, milyen szempontot vesz tekintetbe. Amikor előttem állott, erősen a szemébe néztem. Így kerültem én is a kiválasztottak közé.

— Ez a csoport, amely mostan itten ki lett választva — mondotta a Lagerführer —, a Krupp-gyárhoz kerül... Egyikük-másikuk bizonyára hallott erről a kis vállalatról... Mindenesetre írja össze valaki a Häftlinge számát, mert holnap reggel már munkába is mennek... Amikor tehát azt hallják, hogy „Krupp sorakozó“, akkor valamennyien összeállnak... Megértették? —

— Jawohl! —

Igen, megértettük. Mindent megértettünk. Megértettem én is. Mégis én voltam a legelső, aki odaadtam ingemet egy

kedves olasz fiúnak fél kenyérért és hús darab burgonyáért. Ennek az ételszerzési műveletnek különben itt Németországban megvolt a maga neve. Szerezni, ezt úgy mondták: organizálni. Ebben benne volt a vásár, a csere, a lopás és minden más szerzési lehetőség. Én magam tehát elorganizáltam az ingemet.

Reggel aztán összeállt a menet és mi SS kíséretünkkel bevonultunk Langenbielau városába, hogy a német hadiipar rendelkezésére bocsássuk erőnket.

Krupp.

Milyen hatalmas név ez. E név hallatára ágyúk jutnak eszébe az embernek, milliószámra fegyverek, kattogó gépfegyverek, robbanó aknák, pokol, tűz, orkán és halál, halál, halál. Az igazi Kruppot Essenben úgy lebombázták, hogy a németek kénytelenek voltak a még megmaradt gépeiket vidékre elszállítani, hogy tovább fújják a háború tűzét. Ez a langenbielau üzem nemrégén még szövőgyár volt, de kidobták a szövőszékeket és beállították ide a Krupp-művek esztergákgépgyártó üzemét, hogy elláthassák magukat e fontos és nélkülözhetetlen kellékkel.

Engemet egy csiszoló-köszörűlő géphez állítottak. A gépnél egy orosz fiú dolgozott, mosolygó arcú, kedves, délorszói fiú, akinek mellén ott csüngött az obligát táblácska: Ost.

— Nicht gut Arbeit — mondta nekem rossz németességgel. — Wasser.

Ami azt jelentette, hogy ez a munka nem kellemes a víz miatt, ami a követ nedvesen tartja, de benedvesíti az ember ruháját, arcát, cipőjét is. Azonnal hozzáfogott, hogy megtanítsa a munka fogásaira. Megmutatta, hogyan kell megfogni a durva vasat, hogyan kell a forgó kőhöz illeszteni, hogy a finom acélkésnek megadjuk a kellő élességet. Néztam a munkát. Elmerültem a tanulásba és ahogyan a követ néztem, a forgó követ, eszembe jutott a briegi homok pergése, amely oly kitűnő jelképévé vált nálam az idő múlásának. Kitűnő, gondoltam magamban, a kő majd leköti figyelmemet és tán új gondolatok fognak születni bennem itt is, amelyek elriasztják felőlem az unalom gyilkos felhőjét. Igyekeztem az előmunkásomnak segíteni. Áadtam neki egy nyers kést.

— Szpásziba — mondotta.

Szemben, a másik kőnél, egy kövér ember dolgozott, aki úgy nézett ki, mint egy tekintélyes polgár, aki éppen csak időtöltésből szórakozik a munkával. Megböktem az oroszomat és rámutattam a szembenlévőre.

— Ruszki? — kérdeztem.

— Nyet — felelte. — Francuzki.

Széjjelnéztem. Meglestem egy alkalmas pillanatot, amikor másfelé ment a mester és átsiklottam a franciához.

— Monsieur — mondtam és boldog voltam, amikor felszállni láttam a szemét —, üdvözlöm itten Németországban. Tudom, nem sokban különbözik kettőnk sorsa egymástól. —

— Valóban niem — mondotta. — De mondja csak, maga élt Franciaországban... Mikor járt a mi édes Franciaországunkban? —

— Soia. —

Letette kezéből a munkát, megtörölte a kezét, nyilván kezét akart velem fogni, de aztán széjjelnézett és úgy döntött, hogy ezt mégse fogja megreszkírozni.

— Hovavalósi? — kérdezte aztán.

— Magyarországról hurcoltak el. —

— Minket Lavalék adtak rabmunkára. Több száz ezred-magammal érkeztem ide Németországba, hogy meggyűlöljem ezeket az... nem, nem embereket, mert nem azok... hanem ezeket a bestiákat... Essenben dolgoztam, de lebombázták a gyárat, éppen akkor, amikor bent voltunk és sok francia, sok orosz, sok olasz halt meg ottan közülünk... Május óta aztán itten dolgozunk, mint szabad munkások... Szabadok... Ami azt jelenti, hogy napi tizenkét órát kell itten állva dolgoznom a gépnél, azon túl aztán szabad vagyok... De mit csináljak a szabadságommal, amikor olyan holtfáradt vagyok utána, hogy alig várom, hogy ágyba vessem magamat... És miféle szabadság az, amikor elő van írva, hogy milyen körzetben szabad mozognom... Reichenbachig elmehetek... Azon túl pedig: tabu... Rengeteg olasz dolgozik még itten, azok foglyok... Tudja, amikor az olasz hadsereg letette a fegyvert, vagonba rakták őket és idehozták őket dolgozni... de most éppen szó van a felszabadításukról. Azok a lányok pedig, akik a kohónál állnak és az acélt drótozzák a kékre: lengyelek... Az a szemüveges munkás ott a mozgó csiszoló mellett: hollandus, mellette az az alacsony, hadonászó alak pedig: cseh... Jól összeszedtek minket, mondhatom. —

Beszéd közben észre sem vettük, hogy megállott mellettünk valaki. Egy kicsi, feketehajú, mosolygószerű, bajszos férfi mutatta a fehér fogait.

— Signore... parla italiano? —

De még csak nem is válaszolhattam, amikor odasímult melléje egy másik, magas, fényeshajú fiú és meghajolt felém.

— Amico di Michéle — mondotta és mosolyogtak mind a ketten. Szóval a nagy fiú, a kicsinek a barátja, akit Michelé-

nek hívnak. De most a kicsi is meghajolt. — Amico di Pasquale... Michele di Bari... Favale Pascuale di Bari... Citta di Bari... Porto... — Úgy látszik sejtették, hogy nem ismerem jól a nyelvüket, mert széles taglejtésekkel beszéltek. De hát most én mit mondjak nekik? Mert mit is tudok én olaszul? Persze a rádióból valamit, hiszen még most is fülemben cseng a bemozdó hangja: Radio Eiar, Milano, Torino, Genova... Aztán... persze... egy Petrarca szonett négy verssorát, amit csak a szavak csengésének gyönyörűsége miatt magoltam be valamikor... egy jellemző mondást, ami csöppet sem hízelgő rájuk: dolce far niente... és még néhány szót, amit akaratlanul szedett fel az ember... De ahogyan ezt a két fiút nézem, úgy tűnik, nem sokat érnék náluk az én Petrarca szonetttel, mert nem ez a nyelv az, amit ők egymás között beszélhetnek... Nem Dante, nem Carducci, nem Petrarca nyelvét... A nép élő nyelve az övék, a népé, amely éppen csak odaadja a nagy szépenbeszélőket, hogy aztán érthetetlen csodálkozással nézzen utánuk az ég magasságába, ha még egyáltalán rájuk ismernek. A rómaiak két utóda áll előttem, akik kedves közvetlenséggel, rögtön a bemutatkozás után, megtapogatták az ingemet, hogy megnézzék a minőségét és kijelentsék: fél kenyeret adnak érte. Jól van, intettem... bene... Holnap hozzátok a fél kenyeret és egy másik inget, hogy a W. C.-ben átcsereélhessem. És hozzátok még ráadásul hús burgonyát is... Bene... bene...

— A rivederci... a viszontlátásra... —

— Italiens — mondotta mosolyogva a franciám. — Italiens. —

Hirsch Béla a terem másik oldalán dolgozott, a kék és zöld lánggal lobogó kohókon túl, ahol a vasat izzasztották. Az ő igazi barátja az anconai Adelmo Maurizzi volt, akit valahol az Ohrida tó tájékán fogtak el a németek és most ő volt itt a legügyesebb kereskedő az olaszok között. Aztán ott volt még a milánói diák, Renato Rocchieri is, akit néha a W. C.-ben láttam cigarettaszünet közben, amint széles taglejtésekkel magyarázó előadást tart a szellemi fölényrel szemben áhítatos tisztelettel adózó honfitársai előtt. Volt ezek között egy idősebb, barna férfi is, akit munkabeosztása miatt „Szemétkirály“-nak neveztünk. Ez az ember néha megfogta a karomat, hogy elsírja bánatát.

— Milano... Milano... — mondotta olyan hangon, amelyből kicsendült a visszafojtott sírás. — Milano bombardato e ruinato... Bomba... Bomba... Oh, Milano, Milano... —

De én nem sokat tartózkodtam pihenés céljából ezen a kitűnő helyen. Munkavezetőnk, a hírhedt Kapó, bizonyos Jesny Hugo, aki hűséges és brutális támogatója volt a mestereink vérszívó rendszerének, néha megjelent a W. C.-ben, hogy el-sétáljon a fülkék előtt és, mint az auschwitz—birkenauai cigányok, útleggel zavarja vissza munkahelyükre az embereket. Ez a Jesny Hugo, mint Kapó, nem kellett dolgozzon. Az ő munkája abból állott, hogy mindig ott legyen a közelünkben, hogy mindig szúrós szemekkel nézzen reánk, hogy mindig éberem tartsa a brutalitástól való irtózatunkat, hogy serényen és jól dolgozzunk a mindenekelőtti német hadiiparnak. Ha elrontottunk egy darabot, ijedten néztünk hátra, vajjon el tudjuk-e úgy rejteni, hogy ne vegye észre se a Kapó, se a mester. Mert ha észreveszik, könnyen úgy járhatunk, mint Deutsch Náci, akit emiatt szabotálással vádoltak meg. Ebben a tekintetben a mesterek nem ismertek kegyelmet vagy könyörületet. Ott volt például az alacsonyabbik, fekete mesterem, akit magamban a porosznak neveztem, mert mindig kemény, katonás, szúrós szemekkel járt-kelt közöttünk és ha észrevett valamit, odahívta a Kápót, aki útlegekkel fenyegette meg a delikvenst. Mert Jesny Hugo egyszer kijelentette előttem:

— Én nem félek senkitől a világon... —

A másik mestert, akinek oly közönséges volt a tekintete, a „Hosszú“-nak neveztük. Zsebretett kezekkel, únott arccal szokott sétálni a gépsorok között, aztán, ha észrevett valamit, hátulról belerugott a Häftlingbe. A legtöbb baj Sándor Inrével volt, akinek a teljesítményével sohasem voltak megelégedve. Előfordult, hogy mind a két mester nekirontott és agyba-főbe ütötték. De nem sokáig kinezhatták szegényt. Egyszerűen nem bírta ezt a sok kínszt és néhány hét múlva meghalt, anélkül, hogy akadt volna orvos, aki meghatározhatta volna, milyen betegség is volt az, ami a fiatalember halálát okozta. De baj volt másokkal is. Ott volt például Soreanu Raymond, aki oly gyönyörűen beszélt franciául a franciákkal, akik csodálva nézték ezt a finomalkatú fiút, aki oly kitűnően ismerte a francia irodalmat. Hányszor fordult elő, hogy miközben odaszóritotta a vasat a forgó csiszolóköhöz, ottan állott mellette az orleansi Maurice Jouvet, hogy meghallgassa tőle Baudelaire egyik költeményét. Aztán így állva kettesben megfelejtkeztek arról, hogy mivel tartoznak a német hadiiparnak, de már ottan állott mellettük Jesny Hugo, mint Lucifer a kellő pillanatban, hogy hátába vágjon a szegény fiúnak, aki már éppen csak egy utolsó rímmel tartozott volna az ő Mauriceának. Aztán rosszul dolgozott Hege-

düs János is, aki az elmaradt érettségijére gondolt és arra, hogy vajjon édesapja bírja-e a munkát, aki odaát dolgozik a Krupp kovácsműhelyében. Egy dologban azonban szigorúan megtartottuk a munkamegosztást. A követ egy csiszolószerszámmal szoktuk lesimítani, hogy jól dolgozhassunk vele, amelyhez mindig vaskarikákat kellett kérnünk a mesterektől, akik asztaluknál ültek a sarokban. Mindig megfigyeltük, mikor olvasnak újságot. Aztán szépen odament egyikünk az asztalhoz, hogy vaskarikákat kérjen, közben belenézett az újságba, hogy visszajövet beszámoljon nekünk a megfigyeltekről. Megvártuk, amint átlapoztak, aztán másikunk járult eléjük, hogy elolvassa legalább a vastagon szedett címekeket. Így mindennap megtudtuk a hírek lényegét. Egy napon például ezt a sokatmondó címet olvastam el egyik vezércikk elején: Muth gegen Material... Amiből nyilvánvalóan tudtuk, hogy az ellenség anyagi fölényről tesz tanúságot... Hát csak kitartás, kitartás...

Este ötkor már mozgolódás támadt a gyárban. A németek természetesen nem szívták ki annyira a tisztafajú németek véréit, mint az idegenekét. Így aztán, délután öt órakor, a gyárban dolgozó német nők, letették a munkát, hogy hazamenjenek. Ott mentek el gépünk előtt, kosarukkal vagy táskájukkal és mi, miközben egynémelyikük megcsillogtatta előttünk nőiességét, tágranyílt, elrévedező szemekkel néztünk utánuk. De mennyire tévedtek ezek a nők. Mi nem azért néztünk utánuk így, elgondolkozva, mert ők nők voltak, mi pedig férfiak. Oh, nem azért. Hiszen mi talán már nem voltunk férfiak. De ezek a nők most hazamennek otthonaikba, ahol már várja őket valaki, aki barna kávéit tölt csészéjükbe és aki megkérdezi tőlük, hogyan felt el a nap és hogyan érzik magukat. Milyen semmisség ez és mégis milyen sokat jelent. Aztán elővesznek, vagy talán csak elővehetnek egy könyvet és belenéznek. Begyújthatják a rádiót és hallgathatnak egy kis zenét és aztán... oh micsoda, elérhetetlen valami... lefeküsznek fehér... fehér!... fehér ágyaikba.

És mi?

Összeállunk, mint a birkák, hogy a Jesny Hugo leszámoljon miket és elindulunk a téglagyár felé, a mezei úton, sárban, esőben, szélben, amely a hegyek felől jön mindig dühödő erővel, bevonulunk a lágerbe, a kapunál levéve sapkáinkat... Mützen ab!... és taktusra lépve... links... links... links und links... bevonulunk, hogy sorbaálljunk az esti levesünkért és hogy a Blockáletterünk, az a bizonyos Poznaisky Salamon, a gross-roseni német gonosztevők kegyeltje, valamiért

belénk kössön és megverjen. Mert teljes lehetetlenség elérni, hogy egy ilyen estéli műsorból kimaradjon néhány ember megveretése. Ez már hozzátartozik a rendes műsorhoz. Egyszer azért, mert valaki véletlenül sapkával a fején lépett be a Stubeba, ami magátólértetődően egy isten ellen való véték; azért, mert nincsen megfordítva az asztallap, holott szigorú parancs van arra, hogy megfordított asztallapon szabad csak enni, azért, mert valaki leült az ágy szélére, nyilvánvalóan azért, mert egészen másfelé jártak a gondolatai, semhogy ilyen esztelen, ostoba, bornirt és csak egyedül Poznaisky Salamonhoz méltó szabályokat tartson eszében. És az isten mentse meg azokat, akikről ez a Salamon megtudja, hogy doktori címe van. A doktorokra rendkívüli módon haragszik a Salamon, bár nem egészen l'art pour l'art, mert hiszen eszébe juttatják saját szörnyű tudatlanságát. Amikor egy ilyen doktorral áll szemben, a keze már ütésre készen is áll, vált az illetővel néhány szót és el is csattan a pofon. Így aztán, ha valaki bosszút akar állni egy rosszakaróján, nem kell egyebet tennie, minthogy besúgja Salamonnak, hogy ez a valaki, bár titkolja, tulajdonképpen doktori címmel rendelkezik. Tudomásul vesszük, hogy ez itten a rendszer és mert nincsen, kihez panasszal fordulni, nem érzünk semmi megaláztatást, egyszerről azért, mert a fájdalom az elmúlik és elszáll, Poznaisky Salamon pedig nem üti meg azt a mértéket, hogy minket megalázhasson. Az ételosztás ceremóniájánál pedig Salamon úr mindig ügyel arra, hogy senki ne kapjon több levest a kelleténél, mert az a mennyiség, ami ételosztás után megmarad, olyan magánkincsféléje Salamonnak, amely fölött szabadon rendelkezik. És bizony vannak olyanok — és miért ne lennének? —, akik hason csúszva alázzák meg magukat előtte, mert hiszen ott van mindig a szobájában, külön emeleti lakosztályában, a varázstelei kübli, amiben leves van, krumplival és kis margarinnal — étellel.

Hegedüs Zoltánnak az a véleménye különben, hogy novemberben feltétlenül megindul a kétoldali hatalmas offenzíva, decemberben pedig minden körülmények között véget fog érni a háború. Így aztán ne sokat törődjünk Blockáletterünk tázásával, valahogyan csak eltelnek ezek a keserű napok, valahogyan csak túlesünk ezen a kellemetlen intermezzón. Beer Bandinak is ugyanaz a véleménye. Azt mondja, a maga erős stílusában, hogy csak keresztülragjuk magunkat ezen a csúnya hegyen. Ezt persze lefekvéskor beszéljük meg, amikor szép, úgynevezett katonás renében letesszük a padra sármazatos ruhadarabjainkat, amelyek mindegyike nedves a csí-

szológép fehér vizétől — mert erre is vigyázni kell. Mert Salamon néha, ha éppen kedve támad egy kis verekedésre, bejön a szobába lefekvés után, hogy megállapítsa, vajjon a kapca bele van-e téve a cipőbe, vagy csak úgy oda van hányva melléje. Ez borzalmas bűn. Aztán elalszunk. De csodálatos dolog egy ilyen lágeréjszaka. Alig alszunk el, máris halljuk a kellemetlen reggeli csöngetést és bár úgy érezzük, hogy sokkal fáradtabbak vagyunk, mint akkor, amikor lefeküdtünk, mégis fel kell ugrnunk, mert a Stubeältester már felkattintotta a villanyt és hangosan ordítóz:

— Aufstehen... Alles aufstehen!... —

Irtózáttal gondolunk arra, hogy most egy új nap van-előttünk. Reggeli négy óra az idő és este kilencig talpon kell állnunk. Menetelés a gyárig, a gép mellett állni tizenkét órát, aztán újból menetelés hazáig, sorbanállás a vacsoráért. Vajjon meddig bírjuk mi ezt? Igaz, hogy Hegedüs Zoltán szerint decemberben feltétlenül véget ér a háború. Véget ér. Egészen biztosan véget ér. Gyerünk.

Bekiáltják az ajtón:

— Kaffee hohlen! —

Megcsináljuk ágyainkat, aztán sorbaállunk a fekete vízért, amit kávénak neveznek erre felé és megkapjuk a kenyeret is, meg a darab margarint vagy marmaládét. A kenyeret négy embernek adják ki egy darabban. Egyikünk feldarabolja a kenyeret négy egyforma részre, aztán kisorsoljuk a darabokat. Az emberek persze olyan komolyan végzik ezt a munkát, amilyen komolyan csak az életét védheti meg valaki az éhhalál veszedelmével szemben. Kié legyen ez az adag, ami a kezemben van? És kezembe véve a darabot, alaposan szemügyre veszem, vajjon megfelelő darabot kaptam-e? Ha nem, úgy bennem marad a megcsalatottság keserű érzése egész napon át.

— Krupp antreten! —

Úgy mozgunk, mint a gépek a hideg hajnalon.

— Links... links... links... links und links... —

Egyik napon, amikor a Krupptól hazakerülök, arról értesítenek, hogy Löbl János súlyos betegen fekszik a Reviernben.

— Engemet kórházvonattal visznek haza, — mondja nekem lihegve, megkínlódva minden kiejtett betűt. Megfogódzom az ágy tartódeszkájában. Stern Leó doktorra nézek, aki az ajtóban áll, és a fejével bólogat szomorúan, mintha azt mondaná: viszik, viszik. A tüdőgyulladásos betegek utolsó óráit éli. Ki van takarózva, mintha már teljesen érzéketlen volna a levegő hatására, és látom fonnyadt, barna bőrét, amint a hörgő lihegésre le és fel emelkedik, gyorsan, mint egy fuj-

tató. Homloka izzadt, arca ráncos és szakállas. — Jönnek az oroszok és az angolok... és visznek... kórházvonattal... haza... — En semmit sem szólok, csak a regényre gondolok, ami már sohasem fog megíródni és és aminek azt a címet adta volna Löbl János: Önmagunk árnyékában. És most valóban ott van, önmaga árnyékában, az élet határmezsgyéjén, ahol már összefolyik a lét valószínűtlensége és a halál örök valószínűsége. De valami mélységesen megráz, ha arra gondolok, hogy most örökre el kell temetnem magamban azt a képet, amikor ez a nagyszerű ember, valahol az északi olasz tavak tájékán, nyugodtan sétál, élvezzi a szabad életet, és mint már annyiszor, előadást tart a világ művészi nagyjairól. A vég az mindenkinél oly egyforma. És mégis megkap ez a szörnyűséges ellentét a régi pompás fehér ágy és e priccs között, amelyen most a halálba tart ez a széplelkű ember, elbúcsúzva mindentől, ami szép, és mindentől, ami csúnya.

Aztán megindult a lavina. Egyre-másra hagytak itten minket azok, akik éppen úgy hittek a háború gyors befejezésében, mint én, vagy akármelyikünk. Meghalt a kis Mandula Ervin, meghalt Szántó Pista is, aki akár a lelkét is odaadta volna egy cigarettavégért. De mikor meghalt a fekete Katz, nem bírtam ki magamban a dolgot és megkérdeztem Feldmann Jóska-tól.

— Mit csinál a jós?... Már a negyedik kolozsvári halottunkat vitték el máma a reichenbachi temetőbe. —

Feldmann Jóska úgy nézett rám, mintha megbántottam volna érzékenységét.

— A jós most rossz Kommandóban dolgozik itten kint az építkezésnél... El van keseredve, nem bírja az esőt meg a ezelet... De azért nem kell mindent így az élére állítani... Hinni kell... — És otthagytott, nehogy tovább bolygassam ezt a kényes kérdést.

Akkor szoktuk tulajdonképpen kibeszélni magunkat, amikor hazafelé tartottunk a gyárból. Egyszer persze kitanulmányoztuk az organizálási lehetőséget. Minden attól függött, hogy milyen őrség kísér minket és hogyan fog vajjon reagálni a Hugó. Előfordul, hogy valaki lehajol, amikor a répaföldek mellett haladunk el, és kiránt egy cukorrépat. Ha sikerül az első fogás, akkor nekibuzdulnak a többiek is. Nagy kincs egy ilyen cukorrépa Németországban, ahol a kalóriát olyan minimálisan mérik. De egy idő után a Hugó megbolondult és nem tűrte a további répalopást, amivel igen jó pontot szerzett magának a kísérő SS-legénység felé. Így csak szomorúan néztük

az áldott kincset, amint elhaladtunk az ültetvény mellett és beszélgettünk, beszélgettünk.

— Különös dolog ezzel a háborúval, — mondotta Hirsch Béla. Egészen biztosan el fog jönni majd az idő, amikor évek múlva fel fogja majd adni a tanár a kérdést az iskolában: mikor volt a második világháború?... És a diák, szenvtelenül, mint ahogyan a bemagolt dátumokat szokták, lélek nélkül, átérzés nélkül, azt fogja mondani, hogy 1939-ben kezdődött és 1944-ben vagy 1945-ben ért véget... Jól felelt, leül, elvégzte... De hogy mi minden van két ilyen évszám között, azt nem kell érzékeltetni, mert nem is lehet érzékeltetni... Többször tízmillió halott... lágerek... éhség, halál, reménytelenség, a fekete füst az auschwitzi égen... a mi visszafojtott sírásunk, a szeretet, gyöngédség és melegség utáni pokoli vágyakozásunk... a sár a facipőkön, ami most ráragad... az érdem nélküli munka, a sok pofon, amit ma kapunk a gyárban és azok a rugások, amiket holnap fogunk kapni... És még mi minden van két ilyen évszám között... mennyi, mennyi minden...

— Ez már így van — állapítja meg Hegedüs Zoltán, — a szenvedésnek sohasem volt meg a kellő értéke. Úgyszólván nem érdemes szenvedni... Utólag sohasem értékelik ezt... nem... egyáltalán...

— Én másra gondolok, — szólottam közbe. — Nem-e szenvedtetek ti is attól, hogy az egész olyan valószínűtlennek tűnik... Mintha csak egy álomról volna szó, amiből föltétlenül fel fogunk ébredni... Én sokszor azt kérdelem magamtól: vajon tényleg igaz az, hogy én most Németországban vagyok, Beethoven, Reiner Maria Rilke, Thomas Mann hazájában... És elnézek sokszor arra ott, Peterswaldau irányába, a hegyek alatt a csinos templomtornyokkal... és valahol a levegőben akarom megérezni a nagyköz szellemét, hogy vajon mit szólnak ők mindezekhez... Mit szólna Göthe vagy Schiller, ha meglátna most itten minket és mit válaszolnánk, ha megkérdeznék tőlünk, miért is vagyunk mi itten... És milyen arcot vágnának, ha azt mondanánk, hogy a német nagyság nevében vagyunk erre a sorsra kárhozottatva... A német nagyság, mondanák, a német nagyság, az mi vagyunk... És mi szembenevetnénk őket, rámutatnánk az SS fegyverére... ez az, ez máma a német nagyság... ti pedig bújjatok el, tünjetek el a föld alá, ez nem nektek való idő...

Sütött a nap, az esti nap, amely éppen érintette az Óriáshegység csúcsait. A peterswaldai tornyok megcsillantak és madarak röpdöstek körülötte. Mélyet szívtam a tüdőmre és

úgy éreztem, hogy a hegyek csúcsa felől karok nyulnak felém, hogy kiemeljenek ebből a sorból. De már ottan voltunk a drótok mellett és levett kalappal bemasiroztunk. Hétvége volt és mi odatartottuk fejünket, hogy belenyírják hajunkba a fegyverek széles csíkját.

Kialakult a nagy rend, és mi, ellenállóképességünk csökkenésével, mindenhez hozzászoktunk, mindent tudomásul vettünk, és még csak eszünkbe sem jutott, hogy mindez talán másképpen is lehetséges volna. A nagy rend fölött pedig ottan állt a Lägerältester, mint a nagy főnök, akit szintén Lengyelhón adományozott nekünk. Meister Ludwig úrnak az volt a fő-fő jellemvonása, hogy különleges módon gyűlölt minket, akik magyarul beszélünk, és ezt annál is inkább nyíltan bevallotta nekünk, mert annyira sem becsült minket, hogy törődött volna véleményünkkel. Első ténykedése tehát az volt, hogy betiltotta a magyar beszédet, azzal az indokolással, hogy ez a „Zigeunersprache“ kellemetlenül sérti a fülét. Minket különben, akik magyarul beszélünk, muzulmánoknak nevezett, ami lágersargonban olyan halálnak odadobottat jelentett, mert ez volt az elnevezése azoknak, akiket, mint betegeket, használhatatlanokat, munkaképteleneket, titokzatos módon elszállítottak néha más lágerbe, állítólag azért, hogy ottan meggyógyítsák őket. De ehhez a meisteri rendhez hozzátartozott az is, hogy mi, akik magyarul beszélünk, ki lettünk rugva minden stallumból, amelyet olyan lengyelekkel töltesse be, akik hatalmas, ezres tömegben érkeztek lágereinkbe október hó elején. Azt is tudomásul vettük, hogy egy héten át nappal, egy héten át pedig éjjel kell dolgoznunk a Kruppnál, és azt is, hogy ha az éjjeli Schichtéről hazajöttünk, sápadtan, fáradtan, álmosan, éhesen és ezerszer megátkozottan, akkor a Lägerältester úr parancsából, büntetésképpen azért, mert állítólag nem fejtettünk ki elég szorgalmat a német hadiipar termelésében, meg kell tisztítsuk a lágere területét a papírhulladékoktól és a szeméttől. Alig mozogtunk a kimerültségtől, és bár teljes erővel fújt ilyenkor a hideg októberi szél a hegyek felől, a Lägerältester úr, amikor végre kijött megnézni munkánk eredményét, mi remegve néztük snájdig alakját, — mindig friss volt, kipihent, kövér és kedélyes, — mert tudtuk jól, hogy alig lehet rá reményünk, hogy meg legyen elégedve munkánk eredményével. Egy kicsit még szedegetni, szólott ilyenkor, és eltűnt magánlakosztályának ajtajában, abban a biztos meggyőződésben, hogy nem juthat fel az égig olyan Häftlingekek átka, akiknek magyar az anyanyelve. Rosenfeld Aladár dok-

tor különben, aki munkástársam volt a gyárban, azon a véleményen volt, hogy hidegtől dermedt kezeit nem tudván már használni, és, mivel tizenkétórás éjjeli munka van mögöttünk, amelyet a gépnél állva töltöttünk el, ez a legborzasztóbb valamennyi kiokosodott fájdalomkózos módszer között. De hamarosan rájött arra, hogy mégsem ez volt a legborzasztóbb. Megtudtuk azt is, hogy még ennél is sokkal kínosabb az, amit a lágerben sportnak neveztek. Az embert, aki reggel hétkor megjött a gyárból, ahol tizenkét órát állt a gép mellett, hogy dagadt lábaival valahogyan hazavánszorogjon, odahaza a lágerben azzal fogadják, hogy panasz merült fel a csoport ellen a munkaadók megbízottjai, a mesterek révén, és így egyszerre megfuttatják, futás közben lefektetik a földre, felállítják, továbbfuttatják, megint lefektetik és megint továbbfuttatják, és csinálják ezt egyszer, kétszer, hússzor, százszor, végkimerülésig, hogy aztán magunkban megállapíthassuk, hogy ez volt a cél, hogy akadjon valaki, aki már nem bírja tovább, mert azon aztán kitölthetik örült lágerdühüket. Poznaisky Salamon és Jesny Hugó kiváló mesterei voltak ennek a sportszerű műveletnek. Az idősebb Soreanu végre lemond a továbbiakról, fekve marad a földön, nem teljesíti, mert fizikailag képtelen teljesíteni a további futási parancsot, és ekkor leáll az egész menet, mert akadt végre valaki, akit a parancs nemteljesítésének örve alatt, be lehet kísérni, — tricsoda kíséret volt ez! — hogy kimérjék rá az obligát huszonöt botütést. Ezt a műveletet felváltva végzi a Lágerältester és a Blockältester, hogy loyálisan megadják egymásnak a szadistikus élvezeti lehetőséget. Jó barátok, jó bajtársak, megadják egymásnak azt, ami kijár. Soreanu persze már sokkal fáradtak, kimerültebb és emberi erejét sokkal jobban elveszítette már ahhoz, hogy hangosan tiltakozni tudjon. Magában biztosan halkán imát rebeg, hogy minél hamarabb szálljon ki belőle a lélek, amit már az első botütésnél visszaadna annak, aki szerinte ezt ajándékképpen adta, de ezerszer megátkozza azért, mert nem veszi most tőle vissza, hamar, gyorsan, már az első botütés után, mert meg kell örülni arra a tudatra, hogy még huszonnégy van hátra ezekből az ütésekből. De Soreanu, morálisan összetörve, még él néhány hetet, talán nem is magáért, hanem csak fia miatt, akit nem akarna magára hagyni, egyedül, ebben a gyűlöletdzsungelben, de aztán meghal, olyan betegségben, amit egyetlen orvos sem tudott megnevezni. Tipikus lágerhalál, mondják. A fia, Soreanu Raymond, távolról figyeli a Lágerältestert, vajjon van-e ennek az embernek lelke, és tovább hordja nehéz életét a Krupp-féle csiszológépnél, bár

talán csak a bosszú tartja benne a lelket, a remény, hogy még találkozik ezzel az emberrel, aki apját meggyilkolta. De az átok nem fog ezen a Meister úron. Mindig kövér, friss és elegáns feszes lovaglónadrágjában, mindig kifényezett csizmájában, és ragyogó bőrkabátjában. Mi pedig, amikor megjött a november, tudomásul vettük azt is, hogy nem jut mindenki számára kabát és alsóruha, tehát miért legyünk éppen mi a sorsnak azok a kiszemeltjei, akik ezekből a luxuscikkekből kaphatnak. Mi magyarul beszéltünk, tehát nem kaptunk se kabátot, se alsóruhát. Bár november volt, hideg, és rettenetesen fújt a szél. És ijedten néztünk az Oriás hegység hófödte csúcsaira, mint-ha tekintetünkkel a halált akarnánk visszariasztani. Várjon még, várjon. A háborúnak nemsokára vége lesz, nem lenne érdemes éppen most elpusztulni. Ma is olyan hírt kaptam, hogy Románia a németek ellen fordította fegyverét, és meghódították Erdélyt is, szűkebb hazánkat.

Este pedig, az úton hazafelé, karonfogom Hegedüs Zoltánt.

— Képzeld csak, — mondom neki, — odahaza Kolozsváron, most orosz tisztek sétálnak az utcáinkon.

— Ki mondta ezt neked?

— Ez biztos... Pascuale Favale mondta a W. C.-ben és Maurice Jouvet is megerősítette... Biztos ez... biztos...

De ezektől a mi alkalmi hírhozóinktól is megfosztottak minket.

Burger Imre, aki a Krupp külső építkezési csoportjánál dolgozott, egy alkalommal, az uton hazafelé, nagy titokban, rámutatott egy sovány emberre.

— Nézd meg jól ezt az embert... Ma bizalmasan közölte velem, hogy ő nem bírja tovább ezt az életet... legyen, ami lesz... ő megszökik...

De ez a „legyen, ami lesz“ végül is az lett, hogy két kilóméterre Langenbielautól elfogta szegényt valami civil ágens egy mezei úton, amely a Csehország felé eső hegyek felé vezetett, és átadta parancsnokságunknak, amely elvitte Gross-Rosenbe, ahol Poznaisky Salamon és Jesny Hugó közreműködésével felakasztották. Ez a két pribék tehát hóhőrrá léphetett elő. A Rapportführer pedig az Appelen kihirdette:

— Ime, így jár az, aki meg merészel szökni a lágerből.

De a Krupp műveknél súlyosabb következménye lett az esetnek. Szigorúbb felügyelet alá helyeztek minket. Valamennyiünket összevontak egy nagy terembe, ahonnan az összes többi nemzetiségű munkásokat eltávolították és megtiltották nekik, hogy velünk érintkezzenek. Így aztán megváltam új előmunkásomtól, a kercsi traktormunkástól, Ivan Vasziljevics

Mitrochintól, aki úgy szerette gépünket, mint valami hűséges állatot, de megváltam Favale Pascualetól és a kicsi bari Michéletől is, akivel csak lopva tudtam néha pillantást váltani, hogy további kitartásra buzdítsuk egymást.

Csak kitartani. Vége lesz egyszer, vége lesz.

Csak Maurice Jouvét maradt a közelünkben, a kis kohók mellett, amelyek kék és zöld fénnel égtek, hogy megvilágítsák az orleansi fiú kedves arcát, amint halkán, hogy avatatlan meg ne hallhassa, azt mondja nekünk:

— Se finira un jour... se finira...

De mikor lesz az a nap, mikor?

November volt.

Piszkos felhők úsztak az égen és mi, fázékonyan, mint a madarak, nyakunk közé behúzott fejjel, dermedt és lecsüngő kezekkel haladtunk a gyár felé, mert Kapónk lényegesnek tartotta minden körülmények között betartani azt a szabályt, amely szerint Häftlingnek nem szabad zsebredugni a kezét. Havas eső szitált és szinte árnyként lebegett fölöttünk a halálos veszedelem, és mi mégis ma nagyobb lendülettel tettük meg ezt az utat, mint más napokon. Csillagó szemek, lelkesedő arcok mindenfelé. Kapónk, a hírhedt Hugó, aki nagyszerű viszonyban áll német mestereinkkel, kijelentette ugyanis, hogy ma lesz a prémiumok kiosztása a Krupp műveknél.

— Határozottan tudom, hogy te benne vagy a listában, még hozzá a legjobb prémiummal, — mondta nekem Deutsch Náci.

— Honnan tudod? — kérdeztem tőle, de közben egészen különleges légkört éreztem magam körül, mintha inasok hosszú sora járulna elém ételes edényekkel és meghajolva kínálgatnának. — Honnan tudod?

— Tudom, ha mondom, hiszen meglátod.

Már éppen elértük a téglagyár fordulóját.

— És még mit hallottál erről a dologról? Mit lehet kapni ezért a prémiumért?

— Mit?... Sok mindent... Talán válogatni is lehet... Bizonyára marmaládé lesz, meg ilyesmi... És persze, ami a legfontosabb, cigaretta...

— Ez kitűnő... kitűnő üzlet... hiszen én nem vagyok dohányos.

— Persze... akkor eladod... Talán kapni fogsz tíz cigarettáért egy levest.

Gondolkozni kezdtem. Az árak ki vannak már alakulva a lágerben. Egy levesnek az ára egy harmad kenyér. Ha egy

márkás prémiumért kapok tíz cigarettát, akkor három márka prémiumért, hiszen ilyen van kilátásban, három levest vásárolhatok magamnak a dohányosoktól, vagy egy egész adag kenyeret, ami Kertész János doktor szerint kilencszáz kalória. Egy darab élet, egy darab erő, egy darab kitartás. Nyilvánvaló, hogy a legokosabb dolog úgy dolgozni a gyárban, hogy a mester mindig meg legyen az emberrel elégedve, mert akkor minden hónapban lehet három ilyen prémiummárkát kapni. Bizony, nem gyerekjáték ez, kilencszáz kalória. Na meg persze, ehhez még hozzájön a marmaládé és még az, amit ráadásul kap az ember, kitehet ez ezerkétszáz kalóriát is havonta, ami még nagyobb darab élet, még nagyobb adag erő és még nagyobb adag kitartás. Vajjon melyik mester pártfogolta ügyemet? Valószínűleg a porosz, amelyekkel a multkor annyira összemegedtem. Ez akkor volt, amikor a mester éppen az én gépemhez jött, hogy valami kést kifenjen, és közben, ahogyan mellette állottam, megengedtem magamnak egy kis bizalmaskodást. Persze arcomba szökött a vér, mert nem tudhattam hogyan fog reagálni merészségemre. A mester ugyanis nagyot ásított és amikor becsukta a száját különös, vonító, artikulátlan hangot hallatott, amire én, nyilván megdöbbenve, kijelentettem:

— Mester... ez a hang sem volt éppen a Toscából való.

Szörnyű másodperc következett. A mester arcára meredtem, vajjon mi fog mostan történni?

De a mester mosolyra húzta a száját — és én meg voltam mentve. De ahogyan ottan állottam és a kés csiszolását figyeltem, a mester homlokáról úgyszólván le akartam olvasni a bátorítást, hogy csak folytassam tovább a beszélgetést.

— Megengedi, mester, hogy kérdezzek valamit?

— Tessék.

— A mester itt már annyiféle nemzetiségű munkással dolgozott együtt... Mi a véleménye... kit tart a legjobb munkásoknak?...

— Maga mit gondol?

— Hogy én? — Valóban... kíváncsi ez az ember az én véleményemre? Ő... a német ember... a fajtisza német... Mert mi is vagyok én ömelle... Persze... 50484. — Nem is gondolkoztam még előlött, mester. De ahogyan én nézem, talán a franciák.

De a mester a fejét rázza.

— Nem.

— Nem?

Csönd.

De a mester végül is megoldja a kérdést.

— Az orosz munkások a legjobbak, azok a legszorgalmasabbak...

A beszélgetés bizalmas, és ami a legfontosabb, senki sem szólhat bele, még az SS-katona sem, aki az ajtónál ügyel. Így aztán megfelejtkezem magamról és egészen közel dugom a fejemet a köhöz, ahonnan kipattan valami és én kis ütést érzek a szememen. Ösztönösen odakapok.

— Bement valami? — kérdi a mester.

— Egy kis kö... Előfordul ilyesmi.

A mester leteszi a kést, elvisz az asztalához, ott vannak a szemészeti műszerei: egy tű és egy nagyítólelencse. Ezzel szokta kivenni a Häftlinge szeméből a kődarabokat. Nagy gyakorlata van már ebben. Pillanat alatt készen van a műtéttel, aztán így szól hozzám:

— Ha hazamegy a lágerbe; feküdjön le és pihentesse a szemét. Ne olvasson és ne írjon semmit.

Szajátva bámulok reá. Hát hól él ez az ember? És mit gondol ez a légerről? Valóban azt hiszi, hogy nekünk talán olvasótermünk van, meg írószerszámaink? És hogy levelezünk talán? Kivel? Kivel?! Kivel?! Hát ilyen keveset látnak ezek a németek abból a valóságból, ami itten zajlik le előttük, nem is messze, csak három kilométernyi távolságban, de persze, a drótokon túl.

Ó, világraszóló vakság, égbekiáltó rövidlátás. Ennyit látsz tehát, te német nép, abból a sok gaszágból, amit vezetőd, a te nevedben elkövetnek.

Dolgozott mellettem az egyik gépnél egy kis munkácsi fiú. Ő volt talán az egyedüli, aki Magyarországnak ebből az északi részből származott, valahogyan elsodródott övéi közül, ahogy légerről lágerre dobták, és mostan itten dolgozott ő is, a Krupp-féle Schleiferei-ban, éppen a nagy kö mellett, ahol az elsődleges, durva, és legnehezebb csiszolást csinálták. Több-ször megfigyeltem, hogy a sorban, ahogyan hazafelé tartot-tunk, mindig igyekezett mellém kerülni. Ez már különben hoz-zátartozott a rendszerhez. Tudtuk jól, hogy ki ki mellett halad hazafelé, kivel akarja kibeszélni magát, kitől akarja hallani azokat a vigasztaló szavakat, amiket már egyikünk se érez át, mert meggyőződés nélkül mondjuk őket, gépiesen, papagály-szerűen, de amiket mégis hallani kell. Hallani kell, mint szük-ségszerű hazugságot.

Tudjuk jól, hogy az öreg Wurzel bácsi, az öreg próféta, azzal a kis fekete gyerekkel halad, akit karonfog, mert így

akarja kiélni apai érzéseit. Aztán a két Hegedüs, apa és fia, az apa néha korholva, a fia pedig lehajtott fejjel, búsan, meg-adással, csak néha dobva vissza valami feleletet, aztán Feld-mann Jóska Rosenfeld Aladár doktorral, Hirsch Béla Stein-berger Imrével. Párok, párok. A negatív és a pozitív, a plusz és a minusz. És mellém pedig odasodródott ez az ismeretlen.

Egy este, száraz, szeles idő volt, már odáig vitte barát-kozó bizalmaskodásában, hogy ő is belém karolt.

— Különös dolog ez a fogolyélet — kezdte a beszélgetést. Az ember valahogy igyekszik elhittetni magát, hogy az egész csak egy átmeneti álom... Egyszer gyerekkoromban is ját-szottam valami ilyesfélét a barátaimmal. A csendőrök elfog-tak valami gyilkosságért és lecsuktak. Akkor először éreztem, hogy van bennem valami, amit én a szenvedés élvezetének neveztem el. Nem tapasztalta ezt magán?

— Talán van valami benne...

— Határozottan van. En többször éreztem már ezt ma-gamon. Mintha jól esne a szenvedés... Azután mindig, ha ilyen rablógyilkosságot játszottunk, ragaszkodtam ahhoz, hogy én legyek az, akit elfognak és elcsuknak. Most is, amikor ha-zulról elhurcoltak, titokban, valami kellemes érzésem volt, hogy ismét szenvedhetek... Ez így is volt egy ideig...

— És most?

— Most már nincsen meg... Valami kellemetlen előérze-tem van...

— Ugyan, — legyintettem — az van valamennyiünknek.

— Tudom... de nálam más az eset... — Rövid ideig várt, aztán folytatta. — Nem figyelt meg az embereknél még egy nagyon érdekes jelenséget? Azok, akik a leggyengébbek, a legbetegebbek, azok, akiknél a legkevesebb a valószínűség arra, hogy innen kikerüljenek, éppen ezek beszélnek a legtöb-bet a jövőről, amikor majd ismét szabadok lesznek... Mindig ferveket szönek, hogy hogyan lesz azután... miképpen fognak élni... mint fogják eltölteni hátralévő éveiket... Talán azt mondhatnánk, hogy az emberek nem hisznek a saját haláluk-ban... — Újabb szünet, olyan belső erőgyűjtés. — Nos, én nem vagyok ilyen.

Ránézek a fiúra. Tényleg sápadtabb, mint máskor. De talán ez csak a gyári levegő miatt van így.

— Nem érzed magadat jól?

— A kosztal van a hiba... Amikor ebéd vagy vacsora-osztás van, mindig mindent felvásárolok a kenyéremért... Mindig van olyan, aki eladja a vacsoráját, vagy az ebédjét, másnap reggel kifizetendő harmadadag kenyérért... Egysze-

rően nem tudok ellenállni. Ha valaki azt mondja nekem, hogy van egy eladó levele, amiért másnap reggel kifizetendő harmadkenyeret kér, én rögtön megvásárolom. Ha ételt látok, muszáj megvennem, mert nem baj, ha másnap reggel éhesen maradok, csak most, mostan lakjam jól...

— És kenyeret nem eszel?

— Nagyon ritkán és nagyon keveset... En pontos fizető vagyok...

— De hiszen így tönkreteszed magadat... Kalóriában rengeteg sokat fizetsz reá...

— Hiába...

Aztán másnap este ismét belémkarolt.

— Egyszer valaki azt az ostobaságot mondta nekem, hogy ez az élet csak egy átmeneti állapot. Ugyanis születésünk előtt végtelen hosszú idő telt el, és halálunk után pedig ismét a végtelenség következik...

Mivel sokáig hallgatott, megkérdeztem.

— Mit akarsz ezzel mondani?

— Ez egy önámító butaság... Se előttünk, se utánunk nincsen semmi... Az élet minden... maga az örökkévalóság.

— És másnap.

— Azt elhatároztam, hogy amikor meghalok... ha tudomnál leszek... anyámnak egy mosolyára fogok gondolni...

Eleresztette karomat, mert egy tócsa állott előttünk, amit megkerültünk, hogy a tulsó végén újból találkozzunk.

— Örülök nagyon, hogy nem neveltél ki engemet.

Nem tudom hány lépést tehettem, de sokáig mentem mellette hangtalanul. A fiú rámnézett, mint aki nem is csodálkozik azon, hogy eltűnődtem.

— Nem, — mondtam azután, — nekem egyáltalán nincsen kedvem nevetni.

Másnap reggel már nem állott be a sorakozóra. Este pedig, amikor bementem a Revierbe, hogy utánanézzek, már ottan se találtam reá. A kamara tájékára pedig nem mertem menni, mert Lägerältesterünknek igen gyanus lehetett, hogy valaki a hullakamara tájékán ólálkodik, mert ő csak azt tudta feltételezni, hogy a Häftling mindig csak rosszban spekulál. Aztán megszoktam, hogy az úton hazafelé már nem karolt belém senkisé.

Továbbgyártottam az esztergakést a Kruppék részére. Elkövettem mindent, hogy mestereim meg legyenek velem elégedve. Ösztöneim már egy rab ösztönei voltak. Félttem a Kápótól és a mesterektől, a Blockältestertől. Úgy éreztem, hogy mindezek az életemre törnek és nekem védekezniem kell. Ha

megütöttek, alázatosan néztem rájuk, hátha megbocsájtanak. Eszembe se jutott már, hogy én ártatlan is lehetek. Amikor a Kápónk, Jesny Hugó, a Blockältesterünk, a Poznaisky Salamon parancsára, huszonötöt vert reám, mert szombat délután, a gyárból hazaérkezve, egyszer a cipészetre mentem, ahelyett, hogy kitakarítottam volna a Stubet, bár a vesémet ütötte, üvöltve könyörögtem kegyelemért, és eszembe se jutott, hogy vissza is üthetnék egyszer. Mert akkor aztán a halál fia vagyok. A véreemben volt, hogy alázatosan engedelmeskednem kell, ha élve akarok még egyszer kikérülni ebből a pokolból. S bár, verés közben, arcom eltorzult a fájdalomtól, mégis megrettentem, amikor megpillantottam a Jesny Hugó arcát, amely a kéjes élvezettől volt eltorzulva. Ilyet még nem láttam soha. Visszaemlékeztem arra, amikor ez az ember, azt mondta nekem, hogy ő nem fél senkitől a világon. Aztán meg ő akasztotta fel azt a szegény szökött Häftlinget is Gross-Rosenben. Ezek a kezek! És ez az arc! Hangosan számolt, amikor ütött. És különös örömeire szolgált, hogy más delikvensnek, akik utánam következtek, ottan állottak rémülten tágranyílt tekintettel, arcukon és homlokukon pedig kiütött a veríték. Utánam ők következtek. Itt nincsen kegyelem és nincsen bocsánat. Az a kérdés csupán, hogy kit milyen helyre állít a szerencséje. Van, akinek ütni kell és vannak olyanok, akiket ütni kell. Aki nem tud ütni, az nyilván arra van predestinálva, hogy mások üssék őt magát, mert itt a Lägerben csakis olyanok csinálhatnak karriert, akik értik a verés mesterségét. Poznaisky Salamon és Jesny Hugó pedig mindketten csodás karriert csináltak.

Másnap reggel, bár ülni képtelen voltam, mégis elmentem a gyárba, ott amúgyis állva kellett dolgoznom. De különben is, ha az a Häftling, akit elvernek, kimaradna a munkából, akkor biztosan zavar állna be a termelésben. Ma engem vertek meg, néhány más Häftlinggel, holnap mások következnek. Ez nozzátartozik a läger rendjéhez.

Mert verni — kell!

November végén szerencsétlenül jártam. A kövem egyenesítettem ki a szerszámommal, amelynek a tengelye el volt kopva. Nem is tudom mi történt. Talán eltörött a tengely és kiugrottak a vaskarikák, de a kezemet hirtelen elöntötte a vér. Bekötözték és áttették a pollirozógéphez. De néhány nap múlva megdagadt a kezem és én, Kertész doktor jóakarató támogatásával, bekerültem a Revierbe.

Átszállóhely a másvilág felé

Mitől halnak meg az emberek?

Vezér Ferenc doktor könyvet akart írni erről a kérdésről, amely orvosainkat foglalkoztatta, de ebből a könyvből nem lehetett semmi, mert Vezér Ferenc doktor is meghalt ugyanolyan betegségben, amelyről írni akart. Orvosaink mindenestre kétségbeesetten küzdöttek a tömeges halálozás ellen, de voltak idők, amikor például Stern Leó doktor csak a levegő szárító hatásáról beszélhetett olyanoknak, akik hatalmas sebekkel jelentek meg előtte, mert semmiféle orvossággal nem rendelkezett. Egy reggel pedig doktor Better, aki a Revier vezetője volt, így felelt Jesny Hugónak, aki elpanaszolta, hogy a Krupp-Kommandó száznyolcvan emberéből most mindössze csak kilencvenhatal kénytelen kivonulni.

— Lesz ez még sokkal rosszabbul is. Minden tél megköve-
telte a maga áldozatait. Ezen a télen a magyar zsidók fogják megfizetni azt, amivel az ördögnek tartoznak.

Igy aztán nem csoda, ha megszeppenve léptem át ennek az intézménynek az ajtaját. Revier. Csak annyit tudtam felőle, hogy néha némelyek kiesnek a munkasorból, belépnek a Revier ajtaján és soha többé nem látom őket. Mi lesz ezekkel? Nem lehetett kétes. Ha valaki legyengült, soha többé nem szedhette össze magát, mert a légertáplálék alig volt elegendő arra, hogy a pusztaság életét fenntartsa vele az ember, nem pedig, hogy föl is erősödjék. De beléptem az ajtón és lejelentkeztem a szobafőnöknél, aki éppen Feldmann Ferenc volt ebben az időben. Szerencsémre Erdős doktor volt a szobaorvos, a főorvos pedig a berlini doktor Wollenberg. Feldmann kiutalt nekem egy felső ágyat és én nagy nehezen felhúsozkoztam reá, mert dagadt kezem alig bírtam használni. Felülről aztán különös látvány fogadott. A súlyos betegeket is kutatni láttam a tetvek után, amiből annyi volt ebben a kórházaszobában, hogy szabad szemmel is látni lehetett, amint a pokrócon mászkáltak. Alattam, az alsó priccseken a tarnowi Battiszt Dávid feküdt,

aki súlyos vesebeteg létére, ádáz küzdelmet vívott a felettésekkel, hogy ne tegyék ki munkára ebben az őszi hidegben, mert ez föltétlenül halálát jelentené. Baloldalamon ismeretlen lengyel fiú feküdt, akit már másnap ki is vittek a kamarába, hogy a párizsi Saul gyógyszerész feküdjön oda helyette, akivel aztán igen meleg barátságot kötöttem. Jaques Saul, bár Szmirnában született, kitünő franciának érezte magát, és csodálatosképpen éppen olyan élénk lelkesedéssel tudott beszélni a szmirnai öböl szépségéről, mint a Parc Monceaurol, vagy a Pére Lachaiserol. Éppen ilyen volt a kis Ghidili is, a párizsi kávé, aki Szaloniki szülötte volt, mégis a szívére tette a kezét, amikor kijelentette nekem:

— Igenis, ha akarja tudni, én önként jelentkeztem a francia hadseregbe, Franciaországért bármikor kész lettem volna meghalni.

Aztán meg is halt, — de nem Franciaországért. Ő is azért halt meg, mert zsidónak született, mert elfogták és lágérbe dugták, és mert szervezete nem bírta tovább ezt az életmódot, nem bírta a hégében megfőtt piszkos krumplit, az állandóan csökkenő kalóriamennyiséget, nem bírta, hogy a tetvek kiszívják a vérét, hogy betegen, lázasan, gyengén és összetörten, minden hajnalban négy órakor felköltse és leszállítsa a priccsekről, hogy az ágy alól kiséperje a szemetet. Ezt a műveletet azon az alapon hajtották végre, hogy a betegek megdögölhetnek, de a szobának tisztának kell lenni, ha a Lágérältester östensége inspekciót tartana. Így aztán szegény Ghidili nem halhatott meg az ő hazájáért, hős módjára a csatatéren, hanem itt, ezen a másik csatatéren, amely abban különbözik a többitől, hogy itten nincsenek győzők, csak legyőzöttek. Könnyű volt kivinni a kamarába, alig lehetett vagy negyven kiló.

A kezem gennyes lett és fel kellett vágni. Kertész doktor vett kezelésbe. Leültetett maga mellé egy padra, vett egy ollót, bemártotta valami fehér folyadékba, beillesztette a sebembe és el kezdte vágni a húsomat. Felordítottam. Ilyen fájdalmat még nem éreztem soha, bár ebben meg voltak a magam dagad élményei. Nem volt olyan testrészem, amelyet ne ért volna ütés, amióta a lágérben vagyok. Utóttek bottal, gumibottal, kézzel és ököllel. A facipő feltörte már a lábamat három helyen és hatalmas, nyers nyitott sebeim voltak, amelyek vitaminhiány miatt nem gyógyultak. De nem is gyógyulhattak, mert estére, amikor a gyárban állva dolgoztam, mindig megdagadt a lábam, ami fölfeszítette a sebeket. Aztán azt a fájdalmat is megtanultam ismerni, amikor a kezem a gép mellett elborította a vér. Fájt a kezem a lapátolástól is, volt horzso-

lásom is, a testem tele volt apró karcolásokkal, ami úgy keletkezett, hogy tetvek miatt vakaróztam, és mégis, most, hogy Kertész doktor belevágott a húsumba, felordítottam. Hasító, éles, forró fájdalmat éreztem, amely elgyengített.

— Mindjárt készen vagyunk, — mondotta Kertész obligát módon.

De ismét belevágott a másik irányban.

— Muszáj helyet csinálni a gennynek, hogy kifolyhasson.

Kis ideig várt, amíg letörlöm homlokomról a verejtéket, aztán megfordította a kezemet, hogy ottan is elvégezze a műtétet. Már nem volt erőm védekezni. Odanyújtottam a kezemet és az orvos újból vágott. Az élő húst, ollóval, orvosi előírás szerint. De nem tudom, hogyan jutottam vissza az ambulanciáról a Revierbe, a felső priccsemre. Csak azt éreztem, hogy ismét csipnek a tetvek és én, ép kezemmel, vakarózom.

— Már túl van rajta, barátom, — mondta Saul, aki félkényökre támaszkodva figyelte arcomat és leste, mikor nyitom ki a szememet. Homloka ragyogott a villanyfényben. Mert este volt már, késő este. Alattam Battiszt Dávidt magyarul valamit valakinek, lengyelül, számomra ismeretlen nyelven, aztán hollandusul is hallottam valamit, meg magyarul, németül és franciául. Báván néztem a tetőgerendára. Vajjon jó-e most teljesen tudatomra ébredni, vagy maradjak meg ebben a félálomszerű hangulatban? Behúnytam a szememet. Nem akarom látni se a tetőgerendát, se Saul fehér homlokát, se a vakarózó betegeket, se ezt az elrémitő környezetet. Ezt a játékot különben gyermekkoromban is szerettem, amikor mesét mondtak nekem, és én behúnytam a szememet, hogy belevessem magamat a legszebb ábrándvilágba. Az ember így elmenekül a valóságtól és szabadon választhatja ki magának a legszebb vidékeket. Legszebb vidék! Nehogy úgy járjak én is, mint szegény Löbl János a Lago Maggioreval. Legszebb vidék. Vajjon létezik-e ilyesmi?

— Mon ami... — hallom a Saul hangját — itten van a vacsora. —

Kinyitottam a szememet, felültem a priccsen és tágra meredt szemekkel néztem az ajtó felé, ahol éppen most hozták be az ételes küblit.

— Mi a vacsora? — kérdeztem józanul.

— Micsoda?... Petrezselyemleves. —

Megindították a harcot a tetvek ellen és csoportonként elmeneteltettek minket Langenbielauba a fürdőig. Az úton Saul és Battiszt Dávid jöttek mellettem. Battiszt ma különösen szomorú volt.

— Szörnyű dolog éppen most elpusztulni, amikor évek nagy szenvedését gyűrtük magunk alá... éppen most, a végénél... —

— Mire mondja ezt? —

— Arra, hogy én nem fogok azok közé tartozni, akik ezt túlélnek... Tulajdonképpen már mostan sem kellene élnem... Tarnowban a németek annakidején párnapos időközökben úgynevezett akciókat folytattak le a zsidók ellen... Minden ilyen akció során többtízezer zsidót mészároltak le... Tele voltak az utcák hullákkal... A feleségem a második ilyen akció során halt meg... Alig maradtunk meg néhányan, persze mindegyik véletlen folytán... Mindegyikünk egy igazi múzeumi darab... Hiszen mindegy... Az ember lassan leszámol titkos terveivel, amelyeket a jövőre nézve szövögetett magában és tudomásul veszi az elkerülhetlent... Lehet vigaszt találni így is... Az idő ügyis eltelik és száz év múlva igazán mindegy lesz, hogy nyolcvanéves vagy negyvenéves koromban haltam meg.

Nem feleltem semmit Battiszt Dávidnak és Saul is hallgaton ment mellettem. De fürdés után, amikor kint ültünk a fürdő előtt a földön, Battiszt Dávid újból beszélni kezdett:

— Ahogy elnézem a maga rongyos nadrágját, határozottan nevetnem kell, ha elgondolom, hogy mennyire eltolódnak bizonyos dolgok... Képzeld el, nálunk Dél-Lengyelországban volt egy szövetség, amely csak egészen speciális szövögetést gyártott, természetesen ugyanabból a mintából csak egyetlen ruhára valót, hogy senki más ne viselhesse ugyanazt a mintázatú ruhát, mint én, aki megfizetem... Hát ilyen gondjaim voltak... A szabóm pedig... hát kérem... jaj volt neki, ha az egyik gombot csak egy milliméterrel is odébb varrta... Ez volt számomra akkor a legfontosabb probléma... Így lezúlni... de így... —

— Talán éppen ezt akarták velünk csinálni, — jegyeztem meg, — talán éppen ez volt mivelünk a cél. —

— Csak ne ámtsa magát, nem ez volt a cél... Ki akartak és ki akarnak minket pusztítani... —

— Ez már aztán igazán nagy ostobaság, — szólott most bele Saul. — A kipusztítás lehetetlen. Igaz, hogy mi a kezükben vagyunk, de tele van velünk a világ. Ha kipusztítják az európai zsidóságot, még mindig marad vagy tízmillió, akik szerencsések voltak máshol születni vagy máshol lakni. —

— Igaz, de fanatikus emberek nem gondolkoznak. — Battiszt Dávid, hogy ezt mondta, egészen elszomorodott. — Különben is, számomra ez tisztára plátonikus értékű filozófia... Engemet ugyanis sikerült elpusztítaniuk... —

Még sokáig gondolkoztam azon, hogy milyen furcsa ez az egész. Se Saul, sem pedig én nem tartottuk kötelességünknek, hogy kibeszéljük ebből az elkeseredett emberből azt a meggyőződését, hogy ő már nem fogja elérni ennek a háborúnak a végét. Hiszen mi is kerülhetünk ugyanebbe a helyzetbe. Talán fogunk is kerülni. És mégsem szólaltunk meg. Csak beálltunk a sorba és mentünk Battiszt Dávid mellett, mentünk, lassú lépésben egészen a lágerig, hogy elfoglaljuk helyünket a tetvetlenített priccünkön és hogy este azt vegyük a legtermészetesebbnek, hogy ugyanaz a Battiszt Dávid hangos szóval követeli az ételelosztótól, hogy merítse bele jobban kanálát a kübli mélyébe, hogy több darabot kaphasson a krumpliból. Vajjon miért teszi ezt, ha egyszer úgylis meghal? Miért?

Három hét alatt begyógyult annyira a kezem, hogy munkaképesnek nyilvánítottak, és én, másnap hajnalban, elfoglaltam helyemet a sorakozón, hogy Jesny Hugó vezénylete alatt elmenjek a Krupp-gyárig, régi gépemhez.

De csak néhány napig dolgoztam már itten. Másnap reggel ugyanis súlyos élményben volt részem. Facipóm felmondta a szolgálatot és néhány száz lépésre a lágertől egyszerűen leszakadt a lábamról és visszamaradt az úton. Sáros hó fedte az utat és én ott állottam ezen a decemberi hajnalon mezítláb három kilométerre a gyártól, ahova el kellett jutnom. El is jutottam. Eleinte félszegen léptem bele a maszatos hóba, de aztán megszoktam, hogy a lábam hideg. Mit lehet ettől kapni? Nyilvánvalóan tüdőgyulladást vagy valami ízületi bajt. Hegedüs Zoltán vigasztalni kezdett, hogy ez nem biztos, az ember sokat kibír, a szervezet ellenállási képessége csodálatos. De annyira felfáztam, hogy alsótestem feldagadt. Valószínűleg emiatt, mert a lágerdiagnosztika egészen bizonytalan volt és légüres térben mozgott, az orvosok hebegve állottak sok új tü-nemény előtt, amelyet sehogy sem bírtak megmagyarázni. Mi mit okozott, sejtelmük sem volt róla. Csak látták, hogy meg vagyok dagadva és visszavettek a Revierbe. Elfoglaltam új helyemet egy másik, földszintes priccen és átadtam magamat a várakozásnak. Mi lesz most? A szomszédos ágyon most Bergmann Eliás feküdt, aki anversi kávéházára gondolt, és gyermekére, aki éppen most lenne nyolc éves. Így ismertem meg Bergmann, könnyes szemmel, amint a fiára gondolt.

— Mi a baj? — kérdeztem.

— A lábam. Meg van dagadva és tele van gennyel, — felelte. — De tudja milyen kezelést kap itt az ember? Egyszerűen magára hagyják. Hát meg lehet így gyógyulni? —

— Hát ha egyszer nincsen orvosság és nincsen műszer, mit tehetnének? —

— Szörnyű ez... Alig akartak felvenni... A Lehmann-Kommandónál dolgozom... Így, dagadt lábbal kellett munkába mennem pár napon át, amíg ki nem nyitottam a számat... —

— Maga anversi? —

— Igen, most ottan laktam... De csak annyiban vagyok anversi, hogy ottan telepedtem le, mert én már bejártam az egész világot, mint hajópincér és hajószakács... Voltam Singaporem, Colombóban, Fokvárosban, Newyorkban... mindenütt, mindenütt...

Aztán belekerült a Revierbe Peller Lajos is, a széplelkű, a legszebblelkű ember, ugyancsak gennyes lábbal. Már nem is kérdezte senki, hogy mitől lett ilyen csúnya a lába. Lefektették egy priccse, Stern Leó doktor fölvágta a sebet és mert nem tehetett vele egyebet, magára hagyta. És jöttek a többiek is. Feküdtek néhány napot, aztán kivitték őket a hullakamrába. Az orvosok kijelentették, hogy a szervezetük nem bírja a magas lázzal járó tüdőgyulladást. Már kettesével feküdtünk egy priccen, egyik a fejnél és a másik a lábánál. A Reviert kibővítették három szobára, de aztán ez sem volt elegendő és minket átvittek a hatos Blockba, ahol két új szobát nyitottak meg számunkra. Wollenberg doktor, aki, mint volt őrnagy-orvos, katonás fegyelmet tartott fenn, az új szobafőnök, Hans Ernő segédletével. Ebben az új Revierben a szikszói Márkus doktor volt egyik oldalamon, akivel közös vállalkozásban vásároltunk néha egy-egy tányér levest. Hegedüs János ugyanis, aki a jobboldalamon feküdt, Wollenberg doktor révén egy könyvhöz jutott, amelyben felfedezett egy kalória-kimutatást, amit fel is használtunk a továbbiak folyamán. Hoztak például egy céklalevest. Megnéztük, hogy hány dekányi főzelék van benne, mennyi feltételezhető zsiradék, hány dekányi krumpli és ezt összeadva kikalkuláltuk, hogy jó boltot csináltunk-e, ha megvesszük egy fél adag kenyérért. Úgy forgattuk ezt a dolgot, hogy valamiképpen beszédhessük a napi 1600 kalóriát, ami egy beteg ember számára szükséges, aki nem dolgozik, hanem csak fekszik. De aztán halálos dőfést kapott ez a rendszer. Megvonták a vacsoralevest és már nem kaptunk csak egy liternyi levest, a kenyeret és egy darabka margarint, talán két dekányit. Ez abban az időben volt, amikor az oroszok áttörték a keleti frontvonalat és mi is meghallottuk kelet felől a harci zajt. Ezekben a napokban halt meg Battiszt Dávid, a tarnowi szőrmés, a kolozsvári Salamon

Bubi, a drága bajtárs a Krupptól és a kolozsvári Fried Dezső, aki a Silling-Kommandóban dolgozott. A betegek minden este lázas izgalomban várták a Hagenuk-Kommando hollandusait, akiknek módjukban állott rádiót hallgatni és akik ismertették a helyzetet. Az oroszok Berlintől már csak hetven kilométernyire vannak és az angolok is lassan átfúrják magukat a Siegfried-vonalon.

Mi lesz most velünk? Ha elér minket is a forgószél, vajjon visszavonulunk-e és ha igen, mit csinálnak a betegekkel? Elszállítják őket, vagy megölik? Mi lesz, mi lesz?

Mi lesz?

Erre a kérdésre aztán Holly Imre doktor, a kedves ungvári orvos adta meg nekünk a választ. Holly doktor ugyanis a monovitzi lágerből került ide hozzánk, miután megtettek gyalog háromszáz kilométert és miután a létszám útközben lepadt az eredeti kétharmadára. Hova lettek ezek a többi monovitziak, akik vele együtt indultak el? Hova lettek?

— A dolog úgy áll, hogy ezeket a meneteket egyáltalán nem készítik elő. Útközben nem kapunk enni, csak nagyon ritkán és ezt sokan nem bírják ki. A cipők is leszakadnak, a lábak megfagynak. Aki pedig nem tud jönni, azt lelövik. —

— Lelövik? —

— Ez minden menetnél így van. Igen sok embert lőttek le útközben. Legjobban sajnáltam két szegény bajtársamat, akik elvánszorogtak már csaknem idáig és itt, a lágertől néhány száz méternyire, itt mindjárt a kis erdőnél lőtték le őket.

Gyengeségünkre gondolunk és a szívünk dobogni kezd.

— Aztán meg ami a gleiwitzi erdőben történt, azt igazán csak ti érthetitek meg, akik szintén az SS kezében vagytok. —

— Mi történt? —

— Sortűzket kaptunk. Csak úgy sportból. A katonák így szórakoztak. Hagytak minket az úton menetelni, ők szépen felfejlődtek a fák között és egy jelre ránk lőttek... Én lehaltam és nem ért golyó... A sebesültek persze nem jöhettek velünk... Különös módon tud szórakozni ez az SS... —

— Ezek szerint, aki nem bír menetelni, az inkább maradjon? —

— Nem lehet tanácsot adni ilyen sorsdöntő dologban... Mindenki cselekedjék saját érzései szerint. —

Ebben az időben már jól hallottuk az ágyúlövéseket. A betegek riadt tekintettel néztek egymásra, vajjon nem végzik-e ki őket ezen a napon? A Krupp is feloszlott. Langenbielau városa lázas izgalomban élt, az utcákon már barriká-

dokat emeltek és frontkatonaság érkezett, meg tábori csendőrök. Az úton hosszú sorban vonultak a menekülő németek szekerei. Csak menjetek, meneküljétek, ti, akik eddig másokat hajtottatok ki otthonaikból. Hatalmas tehéncsordákat is láttunk, amiket szintén hátrafelé hajtottak a németek, nehogy az oroszok kezébe kerüljenek az értékes állatok.

Valami volt a levegőben és éreztük, hogy most történni fog valami.

És történt.

Doktor Better és doktor Wollenberg bejöttek a terembe, végigmentek az ágyak közötti kis folyosón és felírták azoknak a neveit, akik tudnak menetelni és azoknak a neveit, akik nem tudnak menetelni. Csak nagy nehezen sikerült meggyőzőnöm őket arról, hogy én képesnek érzem már magamat arra, hogy elmeneteljek velük nyugat felé. Mi az, napi harminc kilométer, hiszen többről nem lehet szó. Csak az döntött ebben az elhatározásomban, hogy nem akartam megválni barátaimtól, különösen pedig Erdős doktortól, aki engem eddig a Revierban bújtatott. Oh, hányszor oktatott ki engem, hogy milyen tünetekről panaszkodjak, ha Wollenberg doktor megvizsgál. Nem akartam elmaradni tőle. Aztán, amikor készen volt a lista, bejött Poznaisky Salamon, aki most a Lägerkapó címre hallgatott már és néhány pribékjével felszólította a betegeket, hogy készüljenek fel, mert elviszik őket.

Aki nem tudott menni, azt vitték. Föltették őket egy csillére és úgy vitték ki a langenbielau-i állomásra. Akit nem tudtak feltenni, azt feldobták a csillére. Ezeket a szerencsétlen „muzulmánokat“ aztán nyitott vagonokban helyezték el, egyszázhatvanat egy vagonba és így indították el őket Dachau irányába. Nyitott vagonban mentek, legtöbbjük tüdőgyulladásos beteg és havas eső esett.

Amikor elmesélték mindezt nekem azok, akik az állomáshoz voltak kivezényelve a munka elvégzésére, csak azokra tudtam gondolni, akik barátaim voltak és most nyugve-sírva átkozzák ott a nyitott vagonban a pillanatot, amikor megszülettek. Közöttük volt a két Peller is, apa és fia, most két kézzel harcolhatnak ott a testek tömegében egy kis levegőért. Pedig az öreg Peller nem is olyan régen, amikor lábfejéi már lecsökkentek valamelyest, az ágyban fekvő, piszkos pokróca alatt, szakállasan, vékony kezét felemelve szavalta nekünk József Attila versét.

...az egész világot fogom,
de nem középiskolai fokon
tani-tani.

Mit csinálhat vajon ebben a pillanatban? És a fia? És mit csinál ott doktor Márkus, akit alig volt időm megcsókolni a búcsú pillanatában. És az öreg Wurzel, akit öreg prófétának nevezünk és akinek furcsa teóriáin oly sokat mulattunk a még szép lágernapokon. Szép lágernapok. Micsoda bizarr elnevezés. Aztán velük ment Soreanu Raymond, aki oly sokat kínlódott a Krupp gépeinél, mert sehogysem ment kezei között a munka. Mennyit szidták a mesterek, akik nem akarták megérteni, hogy nem mindenkinek van megfelelő kézügyessége. És velük ment a hágai kémikus, a kedves Heimann, aztán az idősebbik Kokker, a hollandus, akit furcsa sapkája miatt jezsuitának nevezünk és Versinszky Fedor is, a kékszemű kárpátaljai költő. Elmentek a muzulmánok és ott álltunk mi, akik menetképeseknek nyilvánítottunk, várva, hogy mikor indulunk. Birni fogjuk-e az utat, vagy lelőnek valahol, hogy bedobjanak az útszéli árokba, kutyák prédájául?

De egy nap már nem hallottuk az ágyúüdvést. Megállt a front. Hogyan lehetséges ez, hogy az oroszok előretörtek száz meg száz kilométeren keresztül és éppen itten torpannak meg, talán tizenöt kilométerre a mi lágerünkötől? Híre jött annak is, hogy minket vesznek igénybe a németek, hogy megerősítsék vonalaikat. Häftlingeek voltunk, engedelmes számok parancsolóink kezében. Az lesz, amit ők akarnak.

A Revier megszűnt. Ki kellett költözzünk a Blockba, a hideg Blockba, amelynek be voltak törve az ablakai. A fejünkre éjjel úgy jött a hideg, mintha ütögették volna. Erdős doktorral aludtam együtt. Az ágy keskeny volt. Néha megszólaltam.

— Most forduljunk jobbra. — Hogy később ismét megszólaljak. — Most forduljunk balra. — Mert csak úgy tudunk megfordulni, ha ketten végeztük el egyszerre ezt a hatalmas műveletet, amelynek az volt a célja, hogy ne engedjük bejutni a pokróc alá a szörnyű hideget.

Erdős barátom mindig engedelmesen cselekedett fordulási parancsaim szerint és nem csodálkozott szeszélyemen.

Munka a gyárakban már nem volt. Ott lógtunk egész nap a lágerben és tétlenül jöttünk-mentünk. Néha azonban szórakoztató látványban is volt részünk. Végignézhettük több ízben Reichenbach bombázását és annak is szenttanúja lehettem, amikor a gépek éppen a Krupp gyárra dobták bombáikat, ahol annyi keserves órát töltöttem. Légiharcokat is láttunk. Egy ízben ott esett le néhány bomba éppen a mi lágerkerítésünk mellett. Aztán parancsot kaptunk és beosztottak minket sánccmunkára. Vasárnap hajnalban, éppen március negyedikére volt, ki is vezényeltek minket Langenbielau mellé egy erdőbe,

ahol tankcsapdát kellett csinálnunk. Egy kutyás SS-örmeister vezettetett minket, aki igen különös módját választotta ki a szórakozásnak. Langenbielau túl, a szabad mezőn, parancsot adott a megállásra. Ezt a szünetet egyesek ki is használták és levonultak néhány lépésnyire a mezőre és leeresztették nadrágjaikat. A parancsnokló örmeister várt néhány percig, aztán nekieresztette kutyáját ezeknek az embereknek, akik nem úszhatták meg harapás nélkül. Szegények kapkodva menekültek, az örmeister a kutyájával utánuk, miközben a kísérő SS-katonák igen élvezetesen nevettek a mulatságon. Az örmeister aztán semmivel sem volt megelégedve. Nem mentünk elég gyorsan a szerszámokért és ezért sportot rendelt el. Megfuttatott minket és lefektetett. Egyszer, kétszer, hússzor, százszor. Aztán nem sorakoztunk elég gyorsan és ezért újabb sportot rendelt el. De mi lesz a tankcsapdával? Nem volt időnk dolgozni rajta. De mindez nem volt baj. Az SS-örmeisternek az volt az alapelve, hogy sokkal fontosabb a zsidók megkínzása, mint a német haza védelme.

Hazafelé menet Feldmann Feri bandukolt mellettem.

— Miért vagy így letörve? Fáradt vagy? —

— Ah, dehogy... a bátyámra gondolok... Nagy hiba volt elengedni Jóskát a betegszállitmánnyal. —

— Talán már meg is érkeztek azóta... —

— Nagy hiba volt... igen nagy hiba volt... Talán, ha vele mentem volna, tudtam volna rá is ügyelni... De hát mit tudhatja előre az ember, hogy mi lesz jó és mi lesz rossz... Oh szegény, szegény... —

A lágert nagy izgalomban talátuk. Új csoportokra osztottak valamennyiünket. Én egy százötvenes csoportba kerültem. Mellettem állott doktor Erdős, Steinberger Imre, Feldmann Feri, doktor Holly és Helmer Simon. Nem voltam egyedül. És elindultunk egy új láger felé, új munkahelyre, új körülmények közé. Március negyedikére volt, hideg tél és nagy pelyhekben hullott reánk a hó.

Intermezzo

Minden új helységnek, ahova az ember megérkezik, megvan a maga külön varázsa. Különösen áll ez Németországra, ahol oly sok apró, búbajos fészek van, falu-város keverék, csinos házakkal, karcsú templomokkal és azzal a sok zölddel befuttatott vendégfogadóval. Nincsen ország, ahol oly sok vendégfogadó volna, mint Németországban. Mi is egy ilyen vendégfogadó előtt állottunk meg, Weigelsdorf nevű helységben. A vendégfogadó homlokzatára ez volt kiírva: Gasthaus zum Bergschloss, az ajtó fölé egy fehér táblán pedig: Kriegsgefangenenlager. Egy hatalmas terem volt a tulajdonképpeni láger, egy söröző, amelynek színpada is volt, az erdős tájat ábrázoló függöny mögött. Elhelyezkedtünk a földön a falak mentén és kaptunk valami kis szalmát is, amit lehintettünk. Kellemetlen volt, hogy a mosdási lehetőség igen satnyának nézett ki, mert már megint el voltunk tetvesedve. De azért minket inkább csak két dolog érdekelt. Milyen lesz a koszt és milyen lesz a munka. Mert tél volt és március huszonegyedikéig két hét volt még hátra, amellyel szemben föl kell vennünk a legádázabb küzdelmet. A tél volt a főellenségünk. Le voltunk gyengülve és féltünk a hüléstől. Eddig is, amíg a Revierben voltunk, mindig meg volt az a különös érzésünk, hogy külön küzdelmet vívunk minden egyes téli nappal, amit erőszakkal igyekszünk magunk alá gyúrni.

En magam Feldman Feri és Helmer Simon között kaptam fekvőhelyet.

Másnap hajnalban aztán felosztottak minket öt harmincas csoportra és kivittek Weigelsdorfból abban az irányban, amely felé egy nyíl mutatott „Habendorf 4 km.“ felírással. Az út dombon vitt keresztül, és mert friss hó volt a földön, csak nehezen bukácsolva tudtunk előrehaladni. A hó rátapadt a facipő talpára, kemény göröngy képződött belőle, és mi, egymásba kapaszkodtunk, lökdösődünk, felbuktunk, és lábunkat folytonosan odaütöttük, hogy megszabaduljunk ettől a kellemetlen járási akadálytól, amely minden munkánál

jobban kifárasztott minket. Az SS pedig hajtott előre a munkahely felé. Lihegve csapkoztuk a lábainkat. Belerugtunk a kiálló kövekbe, az útszéli fákba, és néha egymáshoz ütöttük lábfejeinket. Nem ment. Mindig újabb és újabb göröngyök képződtek talpunkon. Hány kilométer van még hátra? A szemek könnyörögve néztek egymásra, mintha mindegyik a másiktól várna segítséget, bár éreztük, hogy nevetségesnek tűnhetik, hogy éppen ilyesmi, okozzon ekkora szenvedést és kint, amit talán el sem lehet mesélni senkinek. Sokan elbuktak és káromkodtak. Az SS-ek pedig puskával a kezükben hajtottak minket előre. Előre, előre. Igyekeztem kifordítani a lábamat, hogy így haladjak előre, aztán levertem lábamról a göröngyöt és futva mentem előre, hogy minél nagyobb távot tegyek meg és legyen időm újból megszabadulni ettől az akadálytól. Homlokomat kiverte a verejték és azt hittem, hogy meghalok a kimerültségtől. De arra aztán akár meg is esküdtem volna, hogy dolgozni már nem fogok tudni.

De tudtam.

Tudtam cipelni egész nap a súlyos köveket a barrikádhoz, amelyet fel kellett építenünk. Minden harmincas osztag egy ilyen barrikádot épített a falu különböző végpontjain, hogy az oroszok előretörése esetén elzárhassák az utat. Néha oda kellett tartanom a vállamat, hogy odavigyük a beállítandó hatalmas faoszlopot. De főmunkám a kőhordás volt, amit kettesben végeztem Feldmann Ferivel. A barrikád mellett tüzet kellett gyűjtünk, hogy az SS-ek ne fagyjanak meg a szörnyű hidegben és mi, amikor már alig bírtuk mozgatni meggémberedett ujjainkat, ha odasomfordáltunk egy kis melegért, a katonák úgy néztek ránk, mint a szabotálókra szokás, élesen, szúrósan, gyilkos tekintettel. Hideg szél fujt ki az erdőből, amely a kastély mögött húzódott el. A kastély gyönyörű volt. Magas, karcsú, reneszánsz tornya kiemelkedett a hatalmas épületestől, és a tóval, amely a lábainál feküdt, igazi középkori képet nyújtott.

Kápónk, egy jóra való Lusztig nevezetű osztrák fiú, nem hajtott minket. Különben is kitűnő diplomata volt, és a katonák rosszulapláltságát úgy kihasználta, hogy Habendorf jóra való népe, amely már torkig volt ezzel a már elvesztett, de még be nem fejezett háborúval, minden délben kihozta nekünk a kis kézikocsin a számunkra főzött ebédet. De ettől függetlenül is, amikor elment a híre, hogy Häftlinge dolgoznak a barrikádnál, kéretlenül is jöttek az asszonyok, hogy almát osszanak szét közöttünk, mézes kenyeret és főtt krumplit. Nem csoda, hogy most igazi paradicsomban éreztük ma-

gunkat. A falusi gyerekek is módot találtak arra, hogy sárgarépát juttassanak nekünk, meg marharépát, amit, mint kitűnő csemegét fogyasztottunk el. Így aztán bírtuk a hideget is, de még az ütéseket se éreztem, amit bottal vágott néha hátamra ez az öreg SS, akit a másik társa Ottónak nevezett. A többi osztagaink is éppen úgy jártak, mint mi, sőt volt olyan osztagunk, ahova többen is vittek finom leveseket. A nép így akarta kifejezésre juttatni, hogy elege volt ebből a céltalan háborúból. És mi ettünk. Mindent elköveztünk, hogy a munka minél lassabban készüljön el, mert kitűnő helyen éreztük magunkat Habendorfbán. Néhány nap mulva a hideg is engedni kezdett és a tó tükre feltöredezett, hogy előtűnjön a jég alól a víz. Reggel pedig, amikor a munkahely felé meneteltünk, Feldmann Feri, akinek Erdélyben birtoka volt, lelkesen beszélt az újjászülető természetről.

— Ilyenkor a legideálisabb odahaza. Amikor elütnedezik a hó és feltör alóla a kizöldülő mező... — Ezeket a kitöréseket persze mindig így fejezte be. — Óh, ha most odahaza lehetnék...

Kicsiny lágerünk tulajdonképpen vezetője egy Frey nevű fiatalember volt, akit a Vorsteher megnevezés illetett. Vasárnap délutánonként odabent a teremben műsoros délutánokat rendezett számunkra. A sztárok ketten voltak. Az egyik Walter Kathammer, aki a náciéra előtt a leipzig-i operában énekelt és Bob Schalte, híres hollandi rádióénekes. Énekeltek benne adtak. Séta Európában, ez volt a műsor címe. Énekeltek benne egy-egy dalt minden európai országból. A végén egy duettet adtak elő: Rosen blühen... És mi ott ültünk a fal mellett a szalmán, vakaróztunk a sok tetű miatt, és régi, elmúlt színházi estékre gondoltunk, amikor mellettünk ültek azok, akikkel együtt szálltunk volt ki az auschwitzi állomáson, hogy aztán elküldjék őket balra... balra... balra...

Rosen blühen... Rosen blühen...

Bizony Schalte és Kathammer, ti most kellemes estét akartatok nekünk szerezni... jó bajtársaink vagytok... dícséretreméltók... De mit értünk mi mindezekkel? Mit dalolhat nekünk már Európa? Eszembe jut, hogy gyerekkoromban, amikor édesapám még Ferenc József katonája volt az első Világháború idején, egyszer a lábára ültetett, és meg akart tanítani egy akkori divatos énekre.

Vége, vége már,
elmúlt a nyár,
a mi szerelmünknek is
vége, vége már.

Vajjon miért jutott ez most eszembe? Mi köze van ennek ahhoz, amit ti most énekeltek, hogy „Rosen blühen?” Semmi... Csak az ember, ha belenéz magába, összevissza gondolkodik és mindenbe belekap, ami meleget és szépet jelent és kapcsolatban van a múltjával. A jövőbe már nem kapaszkodhatunk bele ezek után. Csak a múltba, a múltba.

Aztán mikor vége van a műsornak, feltápászkodom a fal mellől és a kicsi ajtón keresztül fölmegegyek a színpadra, hogy levetközzem és megöljek párszáz tetűt. A színpadon fogasok vannak. Az egyikén egy spanyol művésznevet látok: Coguela. Ki volt ez vajjon, aki itt lépett fel ezen a kis weigelsdorfi színpadon? És mikor? De észreveszem, hogy már túl sokat foglalkozom olyan dolgokkal, amelyek nem tartoznak szükség szerint Häftling-életem szűk keretei közé. Megijedek saját magamtól. Egészséges ez, a képzeletnek ez a csapongása? Mi ez, mi van velem? Mintha szédült lennék egy kicsit. Azért, mert két művészembertől valami nagyon szépet kaptam az imént, valami szokatlant, nem idetartozót... Visszamegyek a nagy zsvájban a helyemre, szótlanul megcsinálom fekvőhelyemet, ellenségesen ránézek azokra, akik mellettem ülnek vagy fekszenek. Látom a sarokban Holly Imre doktort, mellette az elmaradhatatlan Kaldezárt, aztán Steinberger Imrét, Feldmann Ferit, aki mindig varr valamit, Kornhausert, aki mindig magával van elfoglalva és Helmer Simit. Ellenségesen nézek rájuk. Nehogy megszólaljanak, hagyjanak most magamra, saját gondolataimmal. Lefekszem és behunyom a szememet. És máris ott vagyok régi gyermekkoromban, annak a háznak az udvarán, ahol megszülettem, a kolozsvári Dézsma utcában, a nagy próbatétel idején. Különös emlék ez. Kimegyek az udvarra, ahol édesapám nagyon furcsa dolgot készített elő. Az asztalon van egy kis pénzdarab, egészen kicsi, magányos, de csillogó és káprázatos, mert aranyból van verve, aztán mellette már három értéktelenebb pénzdarab egymásra rakva, aztán másik nagyobb, de értéktelenebb oszlop, aztán még egy, magasabb, és a végén, a sor végén, egy egészen magas oszlop, értéktelen fillérekből összeállítva. Apám megkérdezte tőlem, hogy melyiket akarom, melyiket választom. Csak néztem apámra, élvezve nevető arcára, néztem, mintha tanácsot várnék, tanácsot, amit még várok ma is, mert még ma sem tudom igazán, hogy mit kívánjak, mit várjak az élettől, a keveset és csillogót, vagy a nagyot, a többet, a többetmutatót. De talán nem is tőlem függ, hogy mit akarok, és csak éppen arra vagyok elhivatva, hogy elfogadjam azt, amit kapok.

— Most öltem meg az ötszázadik tetűt. — mondja Feldmann.

Hagyjatok békét nekem most ezekkel a reálisokkal, dühögök magamban. Én most a multammal bibelődöm. Olyan időket teregetek ki magam előtt, amikor még azt se tudtam, mi az egy tetű. Hagyjatok, hagyjatok.

Lassan álomba szenderültem. De még mintha álmomban is tovább hallottam volna a dalt.

Rosen blühen...

Szemünk előtt tavaszodott ki.

A nap melegen sütött és mi lassan levetettük rongyainkat.

A barrikád is elkészült, befejeztük, alig három hét alatt. Olyan volt ez az idő, mint egy álom, mintha kiestünk volna igazi Häftling-életünkből, csak azért, mert nem voltunk éhesek. Mi voltunk a habendorfiak Häftlingjei. Még az SS.-ek is megengyhültek valamelyest, és az egyik meg is mondta Káponknak.

— Furcsa egy helyzet ez... Ez a falusi nép tüntetőleg támogatja magukat... Meg is mondták nekünk, hogy haragusznak reánk, mert nem tesszük le a fegyvert... Dehát azért vagyunk németek, hogy teljesítsük a parancsokat... Etekin-
tetben nem válogatunk... Mi katona nemzet vagyunk Nagy Frigyes óta... és azok is maradunk... Ha elpusztulunk... még akkor is... — Aztán rövid szünet után hozzátette keserűen. — Sőt... talán éppen csak akkor...

Kikerekedett arccal kerültünk vissza a Sportschuleba, ahol bajtársaink nagy lelkesedéssel fogadtak minket. A hírek kitűnőek voltak. Az angolszászok már a Rajnánál voltak, az ügy már nem tarthat soká. De addig is dolgozni kell, részt kell venni a halódó rendszer utolsó, most már biztosan legutolsó erőfeszítéseiben. Kivonultattak Reichenbach mellé, az lévén a feladatunk, hogy sáncoljuk körül a várost. Csákánnyal, lapáttal dolgoztunk, köveket cipeltünk, és a fejünk fölött berregő repülőgépekre figyeltünk, vajjon nem fog éppen minket eltalálni az a ledobott bomba. Aztán megkönnyebbülő sóhajjal néztük a robbanás helyét, ahol hatalmas rózsaszínű felhő szállt felfelé. És dolgoztunk tovább.

Este, a lágerben, érdekes hírrel fogadtak. Szó lehet arról, hogy elmenetelünk innen, mert új parancs jött, hogy a meneteképteleneket el kell szállítani. A helyet is tudták. Egy nyugat felé fekvő Wüstegiersdorf nevű kórházlágerbe kerülnek, ami-

ről kitűnő hírek vannak. Allítólag rendszeresen bánnak a betegekkel, és egyáltalán nem dolgoztatják őket.

Erdős doktornak meg volt dagadva a lába, és mert meneteképtelennek érezte magát, kénytelen volt lejelentkezni. Nem akartam megválni tőle és megkértem Wollenberg doktort, ejtse módját, hogy barátommal mehessek.

Autóra tettek és mint „muzulmánokat“ elszállítottak minket Peterswaldau irányába nyugat felé.

VIII.

Halotti Kommandó

Dörnhau.

Igy hívták a falut, ahol a láger feküdt, és valóban allg két kilométernyire volt Oberwüstegiersdorf nevű városkától, ahol az állomás volt. Ez a láger nem volt erre a célra építve, mint a Sportschule. Valamikor, a háború előtt, szőnyeggyár volt ebben a kétemeletes épületben. De kinek kell háborúban szőnyeg? A gyár leállt, kidobták a gépeket, és berendezték itt azt a pokoli intézményt, amit Németországban kórház-lágernek neveztek. Tulajdonképpen csak most értettük meg, hogy mit jelentett itt ez az elnevezés: muzulmán. Valahogyan azt, hogy te, aki muzulmán vagy, már nyugodtan imádkozhatsz akár Allahhoz is, terajtd már ez sem segít. A te kötelességed ez: meghalni. Nem tudsz dolgozni, tehát meg kell halnod. Már az első nap megtudtuk, hogy úgy hívják ezt a lágert: száraz krematórium. Nem öltek meg senkit, hanem csak kiéhezették. Van, aki bírta három hétig is a csökkentett ételmet, aztán pedig meg kellett halnia.

Száraz krematórium.

A felső, a második emeleten laktak azok, akik munkaképesek voltak, ezek kétszer akkora kenyéradagot kaptak, mint a betegek, és több levest.

Én a második emeletre kerültem, a munkaképesek közé. Természetesen kíváncsian néztem körül, milyen munkaalakmak vannak itten.

— Én a Leiche-Kommandónál dolgozom, — mondta egy fiatalember.

— Leiche-Kommandó? Mit jelent ez?

— Leiche, az németül hullát jelent...

— Azt tudom... De miért Kommandó?

— Persze, ezt meg kell neked magyarázunk... Ez a kórház... hiszen meg fogod látni... igazi nagyüzem... Aladón jönnek a környékbéli légerekből a muzulmántranszportok... és mi pedig eltemetjük őket... Mindenki sorra kerül...

csak idő kérdése az egész... Ma is negyven halottunk volt... Nem gyerekjáték ez...

— Nem... ez tényleg nem gyerekjáték...

— Nagy és komoly munkát végzünk... Aztán itten van a testvér-Kommandó, az úgynevezett Gräber-Kommandó...

— Gräber-Kommandó? — mormogom, halkán.

— Igen, ezek csinálják a sírokat... Azok is nagy munkát végeznek...

— Munkát? — kérdeztem hebegve.

— Ezek a gascognei legények kimennek minden reggel a temetőbe és estig ássák a tömegsírokat... Nagy munka ez, azt hiszem, alkalmas lesz erről személyesen is meggyőződni... Most a huszonnegyedik tömegsirt ássák... Ez a Németország egy nagy temető és ha sírkövet lehetne állítani, ezt vésném rája: Itt nyugszik Európa zsidósága. Élt négyezer évet. Meghalt, mert gyűlöltek. Feltámad, ha van feltámadás.

A fiú folyékonyan beszélt. Eppen a kenyérét szeletelte apró darabokra, mert azok közé tartozott, akik nem falják fel egyszerre az egészet, hanem hosszú ideig akarja élvezni a kenyérevés gyönyörűségeit. Mindössze vagy húsz éves lehetett. Haja meg volt növe, de középen bele volt hasítva a Häftlingsträf.

— Kicsit mintha cinikus volnál, — mondtam neki.

— Cinikus... ez túlzás... — Most már lassabban beszélt, mint aki meggondolja a szavakat. — Nem mondom... annyit el kell ismernem, hogy már érzéketlen vagyok... — Különös hangot halatott, ami nem volt sem nevetés, se kurjantás, sem megbotránkozó felkiáltás. — Szeretném látni, miképpen reagál a dolgokra tiszteletreméltó lelkiséged, ha mondjuk már három hónapja végeznéd ezt a munkát, mint én. És ha tudnád, hogy kiket kellett elhantolnom. Igazi emberi értékeket. Közöttük számos földimet és barátomat. Az ember először ordítani szeretne és közben úgy kapaszkodik bele a szekérbe, amit tolni kell, mintha saját magát tolná ki a temetőbe. Aztán pár nap múlva észreveszi az ember, hogy milyen szép a vidék, hogy süt a nap, milyen zöldek ezek az egymás fölé emelkedő fenyvesek, az ember meglátja a hegyek domborulatát és meghallja a patak csobogását, amely ott folyik el a híd alatt. Aztán eljön az a nap is, amikor már egyáltalán nem is gondolunk a halottakra, akiket a szekéren toltunk ki a temetőbe, hanem csak magunkra gondolunk már, csakis magunkra és ha nem vagyunk éhesek, bele is tudunk nevetni a napsütésbe... Ne válaszolja erre... ne filozófálj... Inkább eredj és beszélj Strauszmannal, hogy adjon nektek

jó tekvőhelyet, valahol itten a közelinkben, mert ha sokat spekuláltak, elfoglalják mások ezeket a jobb helyeket. —

Jó helyet kaptam. Strauszmánál, aki a Blockot tulajdonképpen vezette, szerencsénk volt Hegedűsék által és így Erdős doktorral jó helyen lévő ágyat kaptam, ketten egy ágyat, olyan vidéken, ahol állítólag nem volt olyan sok a tetű.

Birtokba vettük az ágyat és elindultunk a lágerben, hogy megismerkedjünk új otthonunkkal. A második emelet előterében idősebb Häftling ült egy lánán, aki morózusan ránk szólt, hogy vigyázzunk magunkra, ha nem akarjuk magunkra haragítani a Lagerältestert, aki ebben az időben aludni szokott. Csendesebben kell lépnünk, lábujjhegyen, tapintatosan. A Lagerältester úr alszik. Mozdulatlanul álltunk, alig mertünk megmoccanni. De hirtelen megfogtam az Erdős karját. Valamit megláttam az ajtónálló háta mögött, valamit, ami hihetetlené tette számomra, hogy valóban a Halál házában vagyok.

Egy hangszert láttam ottan, egy Schlagwerket, nagydobbal és ütögetővel, a cintányér maradékával és egy odafestett ugráló figurát, felette pedig nagy betűkkel: Dörnhau-Jazz.

Mi ez? Mi lehet ez?

Az ajtónálló piszogni kezdett.

— Ne vacakoljatok, ha mondom és ne bámészkodjatok... A Lagerältester úr már nem szokta használni ezt a zeneszerzőszámot, mostanában esténként zenészekkel szokott szórakozni... Ilyenkor pedig alszik... De menjetek már, mert közétek vágok. —

Ebbe aztán beleszólt még valaki, aki egy szembenlévő másik kis ajtónál ült és vigyázott.

— Tényleg, menjetek már innen, mert csak baj lesz belőle. A Lagerältester úr nem tréfál, úgy a pofátokba vág, hogy legurultok a lépcsőkön... De itt, ebben a szobában is lepihenetek a Blockältester urak és a vezető orvosok... Na gyerünk már, gyerünk, gyerünk. —

A lépcső aljában vékony Häftlingeket láttunk, lógó ruhájukban már csak fogózá tudtak járni. Úgy mentek előre, mint a vakok, akik kinyújtott kézzel keresnek valami fix pontot, amiben megfogózatnak. Ezek voltak a láger betegek, a kiéhezettek, a halálraítéltek. Ezrével feküdtek itt és valami csodára vártak. Azt remélték, hogy mégis csak véget ér már ez a háború, mielőtt még kiadnák lelküket. Azok, akik már leszállni sem tudtak, puccseiken feküdtek, százával, szorosan egymás mellett piszkos pokrócaik alatt és vakaróztak. A tetvek végigsétáltak a takarókon, fel a betegek arcára, kiszív-

ták vérüket és ők, akiknek már csak annyi erejük volt, hogy szemükkel hunyorogjanak, várták, minden pillanatban várták a hírt, hogy szabadok lettek végre, hazamehetnek és kapnak enni, amennyit csak éppen akarnak.

Sok régi ismerősömrre akadtam közöttük. Ott volt Müller Gyula, aki oly sok szeretettel tudott rámnézni vastag szemüvege mögül, Wollheimer János, aki már, beszélni is alig tudott a gyengeségtől és Kálmán Endre mérnök, akinek egy évvel ezelőtt még vendége voltam odahaza, nem sokkal a mindent elsöprő katasztrófa előtt. De megijedtem és megrettenem, amikor megfogtam a kezüket, hogy megszorítsam a találkozás örömeiben. Hideg, átlátszó kezek voltak ezek, amelyekre rátapadt a bőr. És valamennyien ugyanazt kérdezték tőlem.

— Mikor lesz már vége és mi kibírjuk-e vajjon?... Nem tudom, informáltak-e az itteni helyzetről, de roppant kevés a koszt. Itt mindig éhes az ember... mindig... de úgy... hogy még aludni se lehet a kínoktól... Mit gondoltok... kibírjuk-e vajjon? —

En Erdősre néztem, ő pedig visszanézett reám.

Kellemetlen volt erre a kérdésre válaszolni.

Másnap megkaptam új beosztásomat. Strauszmán mellé kerültem, akinél az volt a kötelességem, hogy reggelenkint takarítsam ki a Blockot. Erre a célra mindig emberket kaptam.

Egy reggel éppen Walther Kathammer jött seprűvel a kezében, hogy résztvegyen ebben a munkában. Walther Kathammer, aki pár héttel azelőtt a weigelsdorfi Gasthaus színháztermében olyan gyönyörűen énekelte duetteben a régi dalt: Rosen blühen. Ott állt, seprűvel a kezében, nekítámaszkodva egy ágy szélének, lehajtott fejjel és fáradtan lihegett.

— Mi van Kathammer?

— Már nem megy a munka. —

— Egy kicsit pihensz... aztán... —

— Oh nem... Most már komolyabb a baj... En ezt már nem fogom kibírni... —

— Ugyan Kathammer... Nem kell ilyen sötéten látni a dolgokat. Hiszen már úgys a végénél vagyunk... a legvégénél... —

— Hiába... már nem bírom... Ich fühle es... Erzem... érzem... —

Jól érezte. Másnap már nem jelent meg a munkánál. Es negyednap meghalt. Mindörökre elvirágoztak számára a földi rózsák.

Délutánonkint mindig óriási idegizgalomban voltunk az ételosztás miatt. Ebben a lágérben minden nap csak egyetlen egyszer osztották ki az ételt. Ez délután történt, négy óra tájban, amikor az a néhány külső Kommando is beérkezett. A Häfilingek ilyenkor kapták meg az egy tányér levest a darab kenyérral. Kiéhezett emberek voltak, akik felfalták a kenyeret, megitták, vagy felkanalazták hozzá a levest, hogy másnap délutánig bőjtöljenek. Állandó huszonnégy órás bőjtben voltunk heteken át. Az ételosztás különben az alsó teremben történt, amelynek egyik sarkában volt a kicsiny bódé. Ennek ablakán keresztül adták ki a kenyeret, jegy ellenében, hogy a sor továbbvonulva, az emberek megkaphassák a levest is. Mindenki megfeszített idegekkel ment előre, kimeresztett szemmel, Vajjon a kübli tele lesz még, amikor odaér a sor, vagy már a kübli fenekéről kapja porcióját? Megkavarja-e közben a szakács a levest, vagy nem? Aztán meg milyen maga a kübli? Van kübli, amelyben sok a krumpli, de van olyan, amelybe a kazán tartalmának teteje jut és az meglehetősen üres. Amikor a sorral vonultam, soha nem tudtam megszabadulni a priccseken ülők látványának borzalmaitól. Miért éppen itt osztják az ételt, ebben a teremben, ahol azok a betegek fekszenek, akik az éhség végpontján vannak, órákkal, vagy legiobb esetben is napokkal az éhhalál előtt? Amikor az ételosztás folyt, a betegek, erejük minden megfeszítésével felültek priccseiken és odanézték a szakács felé, nézték, ahogyan az isteni folyadék beleömlik a tányérokba. Ott folyik szemük előtt a sok tányérba a leves, amely megmenthetné életüket, hogy hazatérhessenek hazájukba, hogy megvalósíthassanak valamit abból a sok álomból, amelyet a jövőre nézve magukban szövögettek. Ezeket a szemeket nem lehet elfelejteni. Itt életről, életéről volt szó, mindenkinek a magáéről, legdrágább kincsükről, amely fontosabb és értékesebb volt számukra az egész Világmindenségnél. Csak egy kortyot kaphatnának még, az elég volna pár napra, akkor talán már vége volna a háborúnak és élhetnének tovább... tovább...

Gidáli Kálmán barátunknak kitűnően ment sora. Zenészenekes volt és a Lägerältester igényt tartott művészetére. Esténkint kihallatszott a kis szobából a zene. Mi pedig, akik Strauszmann körül csoportosultunk, ott ültünk az egyetlen asztal körül és beszélgettünk. Közben kihallatszott a zene. Mindig tudtunk témát találni. Rendszerint a nagyváradi Hartstein László vezette be ezeket a beszélgetéseket.

— Vajjon lesz-e pozitív eredménye ennek a szenvedésnek? Lesz-e valami, ami megmarad, mint jó, mint nyereség,

mint pozitívum ezután a kegyetlen háború után és mi, akik talán megmaradunk, más emberek leszünk-e, mint voltunk azelőtt? —

— Wells egyik műve jut eszembe — mondtam magyarázólag a hallgatóságnak —, talán ismerik néhányan: A köd. Egy izben hatalmas köd ereszkedik le a földre, amely jótékony álomba szenderíti az embereket, hogy utána csodálkozó ébredéssel köszöntsék az új világot. Új világ alatt új embereket kell érteni, mert mindig az emberek festik meg a világ tulajdonképpeni arculatát. Ezek az emberek az álomból felébredve egészen új formában látták az élet igazi értelmét és megtagadták régi énjüket, amely beidegződött, érthetetlen utakon haladt érthetetlen célok felé. Ott volt például a zsidó. Ez így szólott magához. Belátom, hogy én az életet egy kereskedelmi sakktáblának láttam eddig és ahogyan a haszon után futottam, nem láttam, de nem is láthattam meg azt, ami igazán szép, ami igazán tiszta, ami igazán emberi... Nos, én azt hiszem, ennek a mostani szenvedésnek talán meglesz sokak számára ugyanez a hatása... Legtöbbünk a kényszerítő körülmények folytán tényleg kereskedő volt, mert alig lehetett más... Remélnünk kell, hogy ha vége lesz a háborúnak, az új világban új életformákat kapunk, ahol a tehetségek, függetlenül faji meghatározásoktól, szabadon fejlődhetnek... Új világ, ahol mindenki az lehet, aminek született, ahol mindenki kiélheti magát, mindenki szabad és boldog lehet... Gondolom... ez lesz az a pozitívum, amit ennek a háborúnak köszönhetünk... —

Elhallgattam. Az arcokra néztem, amelyeknek vonala elmosódott a gyenge világításban. Arcok voltak. Emberek arca, akik megtették ugyanazt az utat, a zárt vagonban, a birkenau drótok között a cigányok közé, aztán be Németországig, emberek arca, akik látták a füstöt, amit sohasem fognak tudni elfelejteni és akiktől most valaki azt kérdezte itten, hogy lesz-e valami értelme ennek az egésznek.

Aztán megmozdult az egyik arc, ráknézett a szemével és halkán beszélni kezdett.

Blumenfeld volt.

— Én nem akarok erről a kérdésről hosszasan értekezni. Amióta lágérben vagyok a drótok között, egyetlen egy valami van, ami után vágyódom, amire éjjel és nappal gondolnom kell, amittől nem tudok megszabadulni. Nekem a gyermekem kell... Számomra ez a pozitívum. Most már tudom, hogy mi számomra az élet egyetlen célja... A gyerek... A többi

minden csak frázis, üres beszéd, tartalmatlanság... Az én
célom: a gyerekek... —

Hegedüs Zoltán kért ezek után szót:

— Én vagyok közöttetek a legidősebb, talán én rendel-
kezem a legtöbb élettapasztalattal és én ismerem a legjobban
az embereket... Ti most mind itten vagytok a Halál Házá-
ban... de ettől függetlenül is úgyszólván mind halálraítéltek
vagytok... Nem tudhatjuk, mi a szándéka velünk rabtartó-
inknak... de mindnyájan félünk valamitől... Félünk attól,
hogy az SS parancsot kap, hogy a vég előtt néhány perccel
végezzenek ki valamennyiünket... Az ő számukra ez lenne
ennek a háborúnak a pozitívuma, hogy megszabadították Eu-
rópát a zsidóktól... Mi erről nem nagyon beszélünk, mert
senki sem szeret a saját haláláról beszélni, de mindnyájan ret-
tegünk tőle, mint komoly valószínűségtől... Nos, ha valaki
ilyen veszélyes helyzetben van, igen hajlamos arra, hogy szent
fogadkozásokat tegyen arra az esetre, ha mégis megszabadul-
na... Mindenki megfogad valamit... hogy így fog élni, meg
úgy fog élni... — Hegedüs pillanatnyi szünetet tartott, aztán
felémintett. — Te is... a napokban azt mondtad nekem, hogy
ha megszabadulsz, akkor úgy rendezed az életedet, hogy annak
három oszlopa legyen: a család, az otthon és a kultúra...

Fejemmel intettem.

— Valóban, mondtam ezt.

— Mások pedig mást mondtak, — folytatta Hegedüs. —
De igen nagy tévedésben vagytok egy lényeges dologban. Az
emberek nem változnak meg ilyen hirtelen, még ilyen nagy
lecke után sem, mint amilyen a mi deportálásunk. Ne higyjé-
tek, hogy ti egy-kettőre más emberek lettetek. Szó sincsen
róla. Lehet, hogy komolyan gondoljátok elhatározásotokat, de
nem rajtatok múlik, hogy nem tudjátok lelkiségeteket, mondjuk
varázsszóra, óhajotok szerint beállítani... Én azt hiszem, hogy
ennek az egésznek éppen csak az az egy a pozitívuma, hogy
most már legalább ez az elhatározás megvan... Az elhatáro-
zás, hogy jobbak legyünk... Csak ennyi... Ennyi és nem
több...

Sokan voltak, akik nem tudtak aludni a sok tetű miatt.
Ezek néha lementek a földszintre, maguk sem tudták miért, és
visszajöttek. Persze cipő nélkül, mert ez volt a parancs, hogy
Klein Miklós urat, ezt a pozsonyi származású Lägerältestert,
ne zavarják, ha éppen alszik. Most éppen az alexandriai Foa
Sergio jön be az ajtón, fáradtan, álmos szemekkel, aki nem-
régén még kapitány volt az olasz hadseregben. Üdvözl engem,
aztán továbbmenve fejbiccentéssel üdvözl a legfelső ágyon ülő

Baruch Baruchot, aki nemrégén még a görög hadseregben volt
főhadnagy. Mellette ül a szolgálatkész Capeta Mózes, aki hű
társa Baruchnak, elismerve az athéni fiú felsőbbségét. Különös
társaságba kerültem én itten. Mintahogyan különös az egész.
A hely, a hangulat, a gondolatok. Aztán két ember jön, akik
egy hosszú lécre téve viszik ki vállukon a megtelt edényt. Hova
süllyedtünk mi, Európa régi polgárai? És hova süllyedhetünk
mi még? Van-e még ennél is mélyebb fok? Ennél, ahol tetű
van, piszok, büzhödött edények, velőkig ható éhség, csúnya, go-
nosz, ijesztő álmok, betört ablakok, ahol ijesztő szellemként
tör ránk a hideg, a Lägerältestér úr arisztokratikus elkülönü-
lése és elvonultsága, és az ütések, a pofonok és rugások, aztán
a külön szobában lakó személyiségek külön kosztja, a sétáló
betegek, akik könyörögve néznek mindenkire, aki még job-
ban tudnak járni, a Hegedüs bácsi szava, hogy mindez cél-
talan, úgysem leszünk mi ettől jobbak és nemesebbek, és a ha-
lottvivők, akik hordágyon viszik reggeltől-estig a hullákat va-
lahova hátra, és a Leiche-Kommandó meg a Gräber-Kom-
mandó, akik dolgoznak, hogy megtöltsék Európa nagy teme-
tőjét velünk, akik itten ülünk és azon gondolkozunk, hogy mi
ebből a pozitívum? —

Az arcokat nézem megint? Miért nem lázadnak fel ezek
az emberek? Hogyan lehet túrni, hogy ilyesmit csináljanak em-
berekkel? Az emberek azért születnek meg, hogy éljenek. Hogy
dolgozzanak, alkossanak és továbbvigyék az életet?

Mi ez, mi ez itten?

Belenyílalott a fejembe. Nem szabad ilyesmin gondolkozni.
Nem szabad. Häftling vagyok. 50484.

— Elég volt mára a komoly témából, — jelentette ki
Strauszmann Jóska... Harststein... szavalj nekünk va-
lamit... —

Harststein Villont szavalt, meg Petőfit. Mi hallgattuk az
édes rímeket, és régi évekre gondoltunk, amikor vizsgáinkon
mi is szavaltunk még.

— De hova lett a tavalyi hó? —

Hová, háová?

Mikor pedig lefeküdtem, Gidáli Kálmán elárulta nekem a
felső ágyról:

— Ma jó napom volt. A Lägerältestér úr jól volt hangolva
és kaptam tőle egy adag kenyeret, egy nagyszerű laskalevest
és pár kanálnyi krumplipürét. —

— Én nem tudom, kérek, de ezek igen kitűnően élnek
ittén. Mély titkok rejtőznek itten... Kevesen... de nem is
olyan kevesen... mondjuk vagy nyolekvanan jól éznek... né-

minden csak frázis, üres beszéd, tartalmatlanság... Az én céloom: a gyerek... —

Hegedüs Zoltán kért ezek után szót:

— Én vagyok közöttetek a legidősebb, talán én rendelkezem a legtöbb élettapasztalattal és én ismerem a legjobban az embereket... Ti most mind itten vagytok a Halál Házában... de ettől függetlenül is úgyszólván mind halálraítéltek vagytok... Nem tudhatjuk, mi a szándéka velünk rabtartóinknak... de mindnyájan félünk valamitől... Félünk attól, hogy az SS parancsot kap, hogy a vég előtt néhány perccel végezzenek ki valamennyiünket... Az ő számukra ez lenne ennek a háborúnak a pozitívuma, hogy megszabadították Európát a zsidóktól... Mi erről nem nagyon beszélünk, mert senki sem szeret a saját haláláról beszélni, de mindnyájan rettegünk tőle, mint komoly valószínűségtől... Nos, ha valaki ilyen veszélyes helyzetben van, igen hajlamos arra, hogy szent fogadkozásokat tegyen arra az esetre, ha mégis megszabadulna... Mindenki megfogad valamit... hogy így fog élni, meg úgy fog élni... — Hegedüs pillanatnyi szünetet tartott, aztán felémintett. — Te is... a napokban azt mondtad nekem, hogy ha megszabadulsz, akkor úgy rendezed az életedet, hogy annak három oszlopa legyen: a család, az otthon és a kultúra...

Fejemmel intettem.

— Valóban, mondtam ezt.

— Mások pedig mást mondtak, — folytatta Hegedüs. — De igen nagy tévedésben vagytok egy lényeges dologban. Az emberek nem változnak meg ilyen hirtelen; még ilyen nagy lecke után sem, mint amilyen a mi deportálásunk. Ne higgyétek, hogy ti egy-kettőre más emberek lettetek. Szó sincsen róla. Lehet, hogy komolyan gondoljátok elhatározásotokat, de nem rajtatok múlik, hogy nem tudjátok lelkiségeteket, mondjuk varázsszóra, óhajotok szerint beállítani... Én azt hiszem, hogy ennek az egésznek éppen csak az az egy a pozitívuma, hogy most már legalább ez az elhatározás megvan... Az elhatározás, hogy jobbak legyünk... Csak ennyi... Ennyi és nem több...

Sokan voltak, akik nem tudtak aludni a sok tetű miatt. Ezek néha lementek a földszintre, maguk sem tudták miért, és visszajöttek. Persze cipő nélkül, mert ez volt a parancs, hogy Klein Miklós urat, ezt a pozsonyi származású Lägerältestert, ne zavarják, ha éppen alszik. Most éppen az alexandriai Foa Sergio jön be az ajtón, fáradtan, álmos szemekkel, aki nemrégén még kapitány volt az olasz hadseregben. Üdvözl engem, aztán továbbmenve fejbiccentéssel üdvözl a legfelső ágyon ülő

Baruch Baruchot, aki nemrégén még a görög hadseregben volt főhadnagy. Mellette ül a szolgálatkész Capeta Mózes, aki hű társa Baruchnak, elismerve az athéni fiú felsőbbségét. Különös társaságba kerültem én itten. Mintahogyan különös az egész. A hely, a hangulat, a gondolatok. Aztán két ember jön, akik egy hosszú lécre téve viszik ki vállukon a megtelt edényt. Hova sülyedtünk mi, Európa régi polgárai? És hova sülyedhetünk mi még? Van-e még ennél is mélyebb fok? Ennél, ahol tetű van, piszok, büzhödő edények, velőkig ható éhség, csúnya, gonosz, ijesztő álmok, betört ablakok, ahol ijesztő szellemként tör ránk a hideg, a Lägerältester úr arisztokratikus elkülönülése és elvonultsága, és az ütések, a pofonok és rugások, aztán a külön szobában lakó személyiségek külön kosztja, a sétáló betegek, akik könyörögve néznek mindenkire, aki még jobban tudnak járni, a Hegedüs bácsi szava, hogy mindez céltalan, úgysem leszünk mi ettől jobbak és nemesebbek, és a halottvivők, akik hordágyon viszik reggeltől-estig a hullákat valahova hátra, és a Leiche-Kommandó meg a Gräber-Kommandó velünk, akik itten ülünk és azon gondolkozunk, hogy mi ebből a pozitívum? —

Az arcokat nézem megint? Miért nem lázadnak fel ezek az emberek? Hogyan lehet túrni, hogy ilyesmit csináljanak emberekkel? Az emberek azért születnek meg, hogy éljenek. Hogy dolgozzanak, alkossanak és továbbvigyék az életet?

Mi ez, mi ez itten?

Belenyílalott a fejembe. Nem szabad ilyesmin gondolkodni. Nem szabad. Héftling vagytok. 50484.

— Elég volt mára a komoly témából, — jelentette ki Strauszmann Jóska... Harststein... szavalj nekünk valamit... —

Hartstein Villont szavalt, meg Petőfit. Mi hallgattuk az édes rimeket, és régi évekre gondoltunk, amikor vizsgáinkon mi is szavaltunk még.

— De hova lett a tavalyi hó? —

Hová, hová?

Mikor pedig lefeküdtem, Gidáli Kálmán elárulta nekem a felső ágyról:

— Ma jó napom volt. A Lägerältester úr jól volt hangolva és kaptam tőle egy adag kenyeret, egy nagyszerű laskalevest és pár kanálnyi krumplicipőpürét. —

— Én nem tudom, kérlek, de ezek igen kitűnően énekelnek itten. Mély titkok rejtőznek itten... Kevesen... de nem is olyan kevesen... mondjuk vagy nyolcvanán jól esznek... né-

hányan, mondjuk vagy tizen-tizenketten éppúgy kosztolnak, mint odahaza... és sokan... ezren, meg ezren... éhenhalnak... Valami nem stimmel itten... Dehát, én ezen nem tudok változtatni, megeszem szépen, amit kapok és kész... De milyen hideg van itten... rettenetesen hideg... — Aztán rövid szünet után. — Meghalt máma valami ismerős?

— Mára? Nem is tudom... nem is érdeklődtem... Aludj jól... —

A Láger aludt. Alattunk persze sokan haldokoltak. Csendben, észrevétlenül, megadással. Soha nem láttam még itten rendes, megszokott haldoklást, amikor a beteg hörögve, kapálózva kínlódik, fúj és hörög, mintha védekezve harcolna életéért. Ezek a betegek nem védekeztek és nem harcoltak. Egyszerűen meghaltak. Olyan csendben, hogy ők maguk is alig vették észre, hogy fölcserélték ezt a világot egy másik, ismeretlen világgal, ahol már nincsen Láger, nincsen éhség, nincsenek tetvek. Aztán reggelre kelve csak láttuk őket tizesével kitergetve a földön, amint sorukra vártak. Csont és bőr, és csorgó nyál, mellükön rabszámuk, félig kinyitott szemük, mintha még visszanezézne erre a nagy hodályra, ahol tegnap még remélni mertek egy keveset.

Megtörtént néha, hogy elvittek mellettünk valakit a halottvivők, és a bámészkodók között megszólalt valaki:

— Ezt ismertem... Dúsgazdag kereskedő fia... Tele voltak pénzzel és azt hitték, hogy ők a világ... Most pedig éhen halt... Ez a másik, ez meg vőlegény volt... A legnagyobb magasságból esett a legnagyobb mélységbe... —

Aztán más valaki:

— Ez itten, akit most vittek, ez volt a konkurenciam... Titkon a halálba kívánt mindig, ha valamivel olcsóbban adtam az árut, mint ő... Most éhen halt... de még én sem vagyok szabad... —

Vagy máskor másvalaki:

— Ez meg itten mindig a fellegekben járt. Ez olyan ember volt, akinek gondolatai voltak... Hitt a szépben, a jóban, a nemesben... Talán utolsó pillanatában is azt mondhatta, hogy lesz még valamikor szép ez az élet. —

Ez itten olyan milieu volt, amit nem lehetett megszokni. Még álmomban is mindig ezeket a mozgó csontvázakat láttam, amelyek mindig felelősségre vontak.

— Miért éppen mi? — kérdezték. — Mi talán rosszabbak, bűnösebbek vagyunk, mint a többiek, akik még fel tudnak menni a második emeletre? —

De nappal is mindig lekötöttséget kerestem, hogy távol tarthassam magamtól ezeket a rémképeket. Rendszeresen mindig leültem magam mellé valakit és meséltem. Sokszor ült mellettem Müller Gyula, akinek vendéglője volt, valamikor Kolozsváron, és a szakácsművészetről beszéltem. Ilyenkor odajöttek mások is. Kora délutáni időben voltunk, a huszonnégyórás bőjt vége felé, amikor a gyomor már követelődik és fájdalommal reagál minden kis hatásra.

— Ott volt például a rizottó, amit egészen különlegesen tudtam elkészíttetni. Ezüst tálcára tettem, fehér, magas toronyba, csak itt-ott látszott ki, barna pontokban a libaaprólék. Mert mindig libával csináltam. Aztán a szélére elhelyeztem néhány zöld petrezselyemszálat, hogy jó képet adjon az egész. Vigyáztam mindig a tálalásra. A tálca hosszúkás volt, hogy elhelyezhessek rajta egy darab vizesugorkát is. Képzeljétek el ezt az egészet. A fröccs persze az már külön ment hozzá. —

Vagy a kis Rosenfeld Karcsi jött el hozzám látogatába, hogy leírja a kolozsvári cukrászdák specialitásait.

— Már tudtam hány órakor kell megjelennem a cukrászdában, hogy kaphassak abból a finom mézzel leöntött süteményből, amit akkor frissen, melegen hoztak ki pléhtálcán... Ha elkéstem... már nem kaptam belőle... Te... képzeld el ezt a dolgot... csak úgy úszott az egész a mézben, amely lefolyt a tálcára... —

De nem állott módjában bevégezni ezt az előadást, mert Strauszmann jött sietve hozzám:

— Gyerünk gyorsan... le kell menjél... Kidőlt az egyik a Leiche-Kommandóból és te kell beálljál helyette... Gyorsan, mert mindjárt kezdődik a munka... Tudod hova kell menjél?

— Hogy én? —

— Mi az, hogy te? ... — mondta, de már fenyegetően nézett reám.

— Jó, jó... megyek... Hova kell mennem? —

— A krumplipucolda mögött már ottan voltak a Leiche-Kommandó tagjai és az SS-fiút várták, aki el szokta könyvelni a halottakat. Ott volt a szekér is, a halottaszekér, amit ki kellett tolnunk a temetőig. Odajött hozzám egy volt szatmári kántor, Sternnek hívták, és magyarázni kezdett:

— Nézze meg ezt a szekeret. Ez dupla hivatást tölt be a lágerbe. Ezen visszük ki a temetőbe a halottainkat, és ugyan-ezen szoktuk hozni az SS számára a sört is Wüstegiersdorfból, ha ünnep van és inni akarnak. —

Megjelent az SS és kinyitották a halottaskamrát. Nem fordultam el. Élesen benéztem a helyiségbe, amelynek kinyitott az

ajtaja. Előre tudtam, mit fogok látni. Hullahegyet. Egymás hegyén-hátán heverték a sárga, kiaszottbőrű emberek. Kettő bementek, megfogták az egyiket, megnézték a mellét és bedikélták a számát az SS-nek, aki beírta azt egy nagy könyvbe. Aztán feldobták a hullát a szekérre. Tízet dobtak fel, letakarták pokrócokkal és tolni kezdtük a szekeret. A fiúk, a Leichter-Kommandó tagjai beszélgettek útközben. Szó sem volt halálról. Hetykén beszéltek régi kalandokról, meg arról, hogy a Lägerältesterral milyen jó viszonyban vannak, mit mondott a főorvos odabent a különszobában, ahova oly kevesen léphetnek be a Häftlinge közül, hogy a szakács már nem tud olyan sok ételt kicsempészni számukra, mert már komolyabb a felügyelet, hogy a kislány, amelyik ennél az ablaknál szokott kinézni valahányszor átmennek erre, a multkor rámosolygott és el is pirult egy kicsit, hogy a közeli schotterwerki Lägerben állítólag kiütt a kiütéses tifusz, mert igen sok a halott, hogy remélhetőleg már vége van a télnek, csak ez a bolondos április mulna már el egyszer. Végimentünk Dörnhauegyetlen utcáján, befordultunk a sánpár felé, átmentünk a felüljárón, neki-kapaszkodtunk a dombnak és lihegve megálltunk az erdő szélén, ahol a Gräber-Kommandó tagjai ásták az új, hatalmas gödröt, a huszonkettediket. Leszedték a pokrócokat a halottakról, valami hordágyféltre raktuk őket és levittük a gödör széléig, ahol kiborítottuk a sárgás-agyagos földre. Kettő leugrottak az embermagasságú gödörbe, hogy a halottakat lerántásák. Amikor megérkeztem a gödör szélére és benéztem a mélybe, ahol már sok fehér-sárgás test feküdt leöntve valami fehérséggel, kezek nyúltak ki, lábak terpeszkedtek széjjel és én megálltam, hogy ismét csak ugyanazt kérdezzem magamtól: hol vagyok én mostan?

— Gyerünk, gyerünk a munkával, nehogy lekéssük az ebédosztást. —

Egy-kettőre bedobtuk őket. Aztán odaállt Stern kántor a gödör szélére és hangosan hozzákezdett a halotti imához. Én az SS-fiúra néztem. Az erdő szélén állott egy fa alatt és csizmás lábával a földön kaparászott.

Ezek a gödrök telhetetlenek voltak. Folyton új áldozatokat követeltek és Németország szállítani tudta ezt az ember-áru. A közeli lágerekből folytonosan jöttek a muzulmán szállítmányok, jöttek Hirschbergből, akik még megmaradtak a nagy kiütéses tifusz-járvány után, jöttek a langenbielau Sportschuleból is, jöttek, folyton jöttek, befeküdtek az alig üresen maradt priccsekre és átadták magukat az éhezésnek. Ezek a minimális adagok is folytonosan csökkentek, a levesek

is folyton hígabbak és üresebbek lettek, a szemek pedig kéregrőbbek, könnyögőbbek, elkekeredettebbek. Csak a szakácsok és ismerőseik, meg az a hetven fiú, akik a Lägerältester úr régi gárdájába tartoztak, csak ezek jártak döngő erős léptekkel, mint olyanok, akik biztos öntudattal haladnak a felszabadulás felé. A tömeg pedig várta a halált vagy a gyors felszabadulást. Meghalt Hager Hermann is, aki a régi briegi gárdához tartozott és akivel együtt jöttem a vagonban Auschwitz felé, és meghalt az öreg hollandus is, Ashou, aki valamikor még szobaparancsnokom volt a Sportschuleban. Az üzem ment. Az orvosok megfogták ugyan néha a beteggé ki-nevezett Häftlinge pulzusát, de mert enni nem tudtak nekik adni, ezzel eleget is tettek minden kötelességüknek. Ha felmentem az emeletre, a korlát mellett Häftlinge ket láttam, akik alig álltak már a lábukon, és csak nehezen tudtak fölkapaszkodni az emeletre, ami igen nagy fizikai teljesítményt jelentett számukra. Szégyeltem magamat előttük. Szégyeltem, hogy én bennem több erő van. Még képes vagyok felmenni a második emeletre is. Képes vagyok arra, hogy esetleg tovább éljek, talán azután is, hogy őket bedobták már a nagy gödörbe a fenyveserdő szélén. Ilyenkor mindig ki kellett pihennem a lelki fáradalmakat. Leültem ágyam szélére. Ott ült Hegedüs Zoltán, mereven nézett maga elé és gondolkozott. Ott ült a zombori Ujhelyi Sándor is, minden lágerek legtisztelesebb Kápója, ő is maga elé nézett és gondolkozott. Priccsek, pokrócok, emberek. Micsoda kép ez előttem? És min török a fejüket ezek az emberek? Mindjárt egy éve már, hogy fogságban vagyunk, és még mindig azon gondolkoznak talán, hogy miért és hogyan és hogy ki a felelős érte? Itt egyetlen szabály van csupán: minden áron ki kell bírni. De mit csinálunk, ha a végén mindnyájunkat kivégeznek? Mert van-e olyasmi, amire ne volna képes az SS? Biztosan ezen gondolkoznak ők is. Biztos, biztos. Az életüket féltik, mert most meghalni, a végén, amikor már annyira nyakára hágtak ellenségünknek, több volna minden szerencsétlenségénél. Felállok és kinézek a vasrácsos ablakon. A dróton kívül őrszoba, előtte fegyveres űr. Aztán dombos mező, Dörnhauegyetlen utcája, jól látszik egy falusi ház udvara a kerttel, sok tyúkkal és csirkével. Mögötte már merészebben emelkedik a hegy, örökzöld fenyvesekkel, amelyek belefúrják magukat az alacsonyan úszó fellegekbe. Jobboldalt éppen mostan megy egy vonat a rendes hadirakományal. Tankok, autók, ágyúk. Ezek az örültek még mindig védekeznek? Hát meddig még, meddig?!

A napok ebben a pokolban is eltelték. Eppen csak a halottak száma emelkedett az ételadag csökkenésével. Rendsze-

rint már napi hatvan halottunk volt és a Leiche-Kommandó már alig bírta a munkát. De az üzem ment, zavartalanul.

Május elseje volt.

Erdős doktor, aki a földszinti teremben dolgozott, rendszerint feljött, hogy ágyán ülve fogyassza el ebédlevesét. Ma különösen rossz hangulatban volt és mintha tekintetével arra biztatott volna, hogy ne zavarjam.

Megvártam, amíg felkanalazta levesét.

— Van valami? — kérdeztem aztán tőle és belenéztem a szemébe.

Nem válaszolt rögtön, gondolkozott.

— Hallottál talán valamit? — kérdezett vissza.

Ebből a kérdésből megértettem, hogy valami nagy dologról van szó.

— Szóval mégis csak van valami, — mondtam. — Beszélj már. —

— Lent... az alsó teremben van egy betegünk... Még nem százszázalékos, csak éppen gyanus... —

— Gyanus? —

— Igen... Nincsen kizárva, hogy nekem lesz igazam, aki még Bessarabiából ismerem a betegséget... Az én véleményem szerint kiütéses tifuszról van szó. —

Rémülten néztem reá.

— Itten csak úgy hemzseg a sok tetű... tele vagyunk vele... Ez azt jelenti... —

— Nem jelent semmit... még nem biztos... csak gyanus... —

— Azt jelenti, — folytattam, — hogy ha ez a háború elhúzódik még néhány hétig, akkor valamennyien megkapjuk a betegséget... és mert fizikailag teljesen le vagyunk gyengülve... alig bírhatja ki ezt valaki közülünk... —

Erdős doktor megtörölte tányérját, tett-vett egy darabig, furcsán rámnézett, aztán köszönés nélkül otthagzott.

— Rettenetes, — mondtam, — rettenetes. — Úgy éreztem, mintha megmozdulna lábam alatt a talaj és elmerülnek a nagy semmiben. Megfogtam a takarómat és rémülten láttam a tetveket rajta. Ki tudja, nem-e vagyok máris megcsípve egy beteg tetű által? Ki tudja? Szerettem volna kiugorni az ablakon és elmenekülni, el erről a helyről, ahova be vagyok zárva, arra kárhoztatva, hogy most pusztuljak el, amikor már éppen csak a fegyvereket kell letenni.

— Mit szólsz te ehhez, Hegedüs Zoltán? —

— Ehhez igazán nincsen mit hozzáfűzni... Rettenetes ez... Különben igazad van... ha még egy pár hétig tart,

mindnyájan el vagyunk veszve... És azt hiszem: kivétel nélkül. —

— Lehet a tetűk ellen védekezni? —

— Elvileg lehet... De itt a lágerben ez lehetetlenség. —

Az az élet, ami ezután következett, túl volt a megfoghatóságon. Úgy tűnt, mintha valami ködfélében élénk, amelyben a percek elmosódottan futnak el, mint ébredés után, álom és ébrenlét között. A kapukat lezárták, senki a lágerből semmiféle munkára nem mehetett ki, csak persze a Gräber-Kommandó és a Leiche-Kommandó. Azoknak dolgozni kellett. Aztán sorba álltunk, ha sorakozóra hívtak, egy SS-orvos megnézte a nyelvényünket és a testünket, néhány embert beküldetett a külön szobába, ahol a kiütéses tifuszosokat különítették el. Levitték azt is, aki a szomszédságomban aludt, aztán még egyet, aki napokig feküdt lázasan, azzal ámitva magát, hogy csak influenzája van, de jöttek mások is, mind többen, lázasan, letörve, és volt olyan is közöttük, aki sírva hagyta el a Blockot. Bámulva, ostoba csodálkozással néztünk reá. Milyen csoda ez. Van még olyan, aki sírni is tud közöttünk. Csoda, csoda. Volt olyan lázas, akit eldugdostak barátai, hogy ne vigyenek el közülük. De néhány nap múlva már el se különíthették a betegeket, nem volt hová vinni őket. Ott heverték prícesülkőn és másztak rajtuk a tetűk, a beteg tetűk. A többiek pedig leheverték ágyaikra és várták a lázt, a véget, a halált. Az orvosok megindították a harcot a járvány ellen, az alsó termet meg is tisztították a tetűektől, de ez sem érhetett sokat, mert az embereket nem lehetett egymástól elkülöníteni.

A lakatosműhelyben dolgozó hollandusok, akik valamikor az einthoveni Philipps-műveknél dolgoztak, rádiókat kaptak a németektől javításra és úgy intézték el a dolgot, hogy estére mindig becsempészték egy gépet a Lágerältester szobájába, hogy meghallgassák a híreket. Mi pedig ott ültünk az asztal mellett, hogy megvárjuk azokat. Már nem témáztunk. Nem volt idegünk hozzá. Csak egymásra mordultunk és minden csekélységért veszekedtünk. Strauszmann is kiesett egyensúlyából, már csak parancsolni tudott és kiabálni. Tizenegy óra felé kijött valaki a Lágerältester szobájából.

— Az angolszászok úgyszólván ellenállás nélkül haladnak előre. Egy nagyobb német seregetest letette a fegyvert... —

— Ezek részletek... Azt mondd, hogy vége van már... —

— Azt nem mondhatom... Még nincsen vége... —

Úgy álltunk ott a hírhezóval szemben, mintha le akar-nánk ütni.

Agyam felé mentem. Baruch Baruch a felső ágyról megszólított:

— Mi van? —

— Minden rendben van... csak éppen nincsen még vége... —

Aztán Hegedüs Zoltán szólított meg:

— Mi van? —

Es Ujhelyi is:

— Mi van? —

Erdős sem aludt még. De nem aludtak a többiek sem. Jobbról és balról is fejek emelkedtek fel. Mi ez? Senki sem alszik közületek? Aludjatok. Nincsen még vége. Aludjatok.

Teltek a napok ebben a félálomszerű hangulatban és már kezdtünk a hihetetlenben is hinni, csak éppen hogy niheünk valamiben.

Este volt. Beer Bandit felköltöttük. Gyere mutasd be a tudományodat.

Felhozattunk valahonnan egy asztalkát és leültünk köréje. Leoltottuk a villanyt és csendet kértünk. Beer Bandi vezette a szeánszot.

Előbb elmondta az obligát imát, aztán komoly, tompa, monoton hangon szólitani kezdte a szellemet:

— Gyere el doktor Kovács Gedeon szelleme a magas régiókból hozzánk, miként már annyiszor megjelentél számomra, hogy útmutatással szolgáljál nekem, aki még halandó vagyok. Gyere el és ha jelen vagy, jelezd jelenlétedet két kopogással. —

Kezünk összeérintve feküdt az asztalon és nekimeresztett szemekkel figyeltük az asztalt. Mi lesz? Vállaink idegesen rángatóztak, közben Beer Bandira is rá mertünk nézni, aki nek szemel komolyan szegeződtek az asztalra a félhomályban. Az asztal pedig mozgásba lendült. Megmozdult egyszer, aztán mégegyszer. —

— Itten vagy tehát doktor Kovács Gedeon szelleme. Szüleim iránt érdeklődöm nálad, akik velem együtt távoztak el hazulról Auschwitzba, ahol szétválasztottak bennünket. Ha életben vannak, kopogj kettőt, ha nincsenek életben kopogj háromat. —

Bosszúságot éreztem. Miért ültettük mi ide tulajdonképpen ezt a Beer Bandit? Egyáltalán nem azért, hogy privát ügyeit intézze el ezzel a szellemmel, aki régi ismerőse neki. De az asztal mozogni kezdett. Erős lökéssel mozgott, egyszer, másodszor és harmadszor. A Beer Bandi szülei tehát nincsenek már az élők sorában. De lehet, hogy ez csak próbatétel volt a

Beer Bandi részéről, hiszen amúgyis tudhatta, hogy öreg szülei nem maradhattak életben ott Auschwitzban. Lehet, meg lehet. Annál több figyelmet érdemel ez a szellem, aki erre is megadta az ellenőrizhető, pontos választ. De gyerünk már, állig bírjuk már ki idegekkel.

— Mondd meg nekünk szellem, hány napig leszünk még fogságban ebben a lágerben. Minden napot jelezzél egy kopogással. —

Hirtelen előredültünk.

Most! Na most!

A Beer Bandi arca is megnyúlt, Erdős doktor szája kissé kinyílt, valaki lihegett a hátam mögött.

Most! Na most!

Végre megmozdult az asztal. Megmozdult egyszer, ez egy nap, aztán még egyszer, az két nap, még egyszer, az három nap és megmozdult még egyszer, az négy nap. Aztán megállott, nem mozgott többet. Egymásra néztünk. Tehát még négy napunk van hátra.

A szeánsz véget ért.

Egyenesen a Hegedüs Zoltán ágyához mentem:

— Mondd meg nekem őszintén... hiszel te ebben a szellemidézésben? —

Hegedüs Zoltán felült ágyában, de nem válaszolt rögtön. Olyan volt, mint egy öreg professzor, aki csak megfontolás után hajlandó válaszolni. Arca meg volt nyúlva, szemel vörösek voltak, szája szélén két barázda. A hosszú lágerév alatt ő volt mindenben legkomolyabb tanácsadóm.

— Hát... meg kell mondjam őszintén... én nem nagyon hiszek benne... —

Szóval nem. Pedig milyen jó lett volna, ha azt mondja, hogy van benne valami. Ennyi. Nem több. Csak valami. Lassan eleresztettem ágyának deszkáját, amibe belefogóztam. Le akartam vetközni.

— Gyere csak... —

Mi ez? Hegedüs Zoltán visszahív?

— Tessék? —

— Mondd csak... mit mondott az a szellem? —

— Hogy mit?... Vagy úgy... Úgy... Szóval te is?... Hát igen... azt mondta, hogy még négy napig tart ez a háború... Csak ennyit mondott... —

— Négy napig... — ismételte szavai. Aztán rámnézett, gondolt ő is valamit, elfordult és lefeküdt.

— Jó éjszakát, Hegedüs bácsi. —

— Jó éjszakát. —

Az a nagy pillanat is eljött.

Valaki megállt a Block ajtajában, aki valószínűleg a Lägerältester szobájából jött ki a rádió mellől, megállt a Block ajtajában és egy örült eszelős hangján elkiáltotta magát:

— Vége van. —

Minek van vége?

Ki akartam menni a Blockból, de Gidáli Kálmán rontott be, a nyakamba ugrott, sírt is és nevetett is.

— Mi van?

— Letették a fegyvert... megadták magukat... —

— Biztos ez?

— Biztos. —

Örült vágyat éreztem, hogy közöljem ezt valakivel. Akartam, hogy én is tudomására hozzam valakinek ezt a hírt, hogy meg vagyunk mentve, hogy szabadok vagyunk, hogy hazamehetünk, hogy kikerülünk a drótok közül, hogy nincsen többé Appel, meg jó és rossz porció leves, nincsen kenyér-adag, nincsen Blockältester és Lägerältester. Biztos ez? Gidáli Kálmán azt mondja, hogy biztos.

Valaki ismét kijön a Lägerältester szobájából:

— Ne veszítsétek el a fejeteket. Ne csináljatok botrányt.

Az SS még itten van, még puskája van, ne örüljünk olyan nagyon az ő szerencsétlenségüknek. Ne hergessük őket... Csöndesebben... csöndesebben... —

Ez azt jelenti, hogy biztos.

Szabadok vagyunk.

De kivel közöljem ezt? Kivel. Fisch Laci meghalt, Wollheimer Jancsi meghalt, Hager Hermann meghalt, Kálmán Endre mérnök... ő él... ma reggel beszéltem vele... Lerohanok az első emeletre, elfutok oda, ahol ma reggel Kálmán Endrével beszélgettem... odamegyek az-ágyához... és megtorpanok...

— Kérem... ma reggel itten beszéltem Kálmán Endrével... hol van ő mostan? —

Egy idegen arc nézett reám.

— Ma délben meghalt. Már kivitték. Ez már az én ágyam. —

Lehetséges ez?

— Éppen máma? — kérdeztem. — Éppen máma? —

*

Ejjel otthagytak minket az SS. Nem óhajtották bevárni az oroszokat.

Amikor hajnalban kimentem az udvarra, már sehol sem állott katona. Összeálltunk néhányan és elindultunk a kapu

felé. Előttünk a nyitott kapu, a fehér országút, amely Oberwüstegiersdorf felé vezet, és süt a reggeli nap.

Szabadság hajnala.

A bódé ott áll a kapu mellett, ahol az ő állott még tegnap és amikor kilépünk, valaki tréfásan elkiáltja magát:

— Müitzen ab! —

A fiúk nevetnek.

De én nem nevetek velük. Micsoda rossz érzés van bennem? Behúnyom a szememet és belefogódzom a bajtársaimba. Úgy tűnik, hogy ismét ottan állok azon az évelőtti esős hajnalon az auschwitz-i vágányok mellett, ismét látom anyámat a sorban, fekete kabátjában haladva a baloldal felé, látom komoly arcát, amint felém bólogat, aztán érzem apám kezének melegét az elválás pillanatában, az elválás pillanatában, amikor kezeink széjjelkulcsolódtak, hogy ő elmenjen balra, én meg jobbra tartsak, és látom, most is látom az égen terjengő hatalmas füstfelleget, a füstöt az égen, amint elterpeszkedik felettünk, a láger felett, egész multunk és egész jövőnk felett, hogy sötét árnyékát rávetítse egész életünkre.